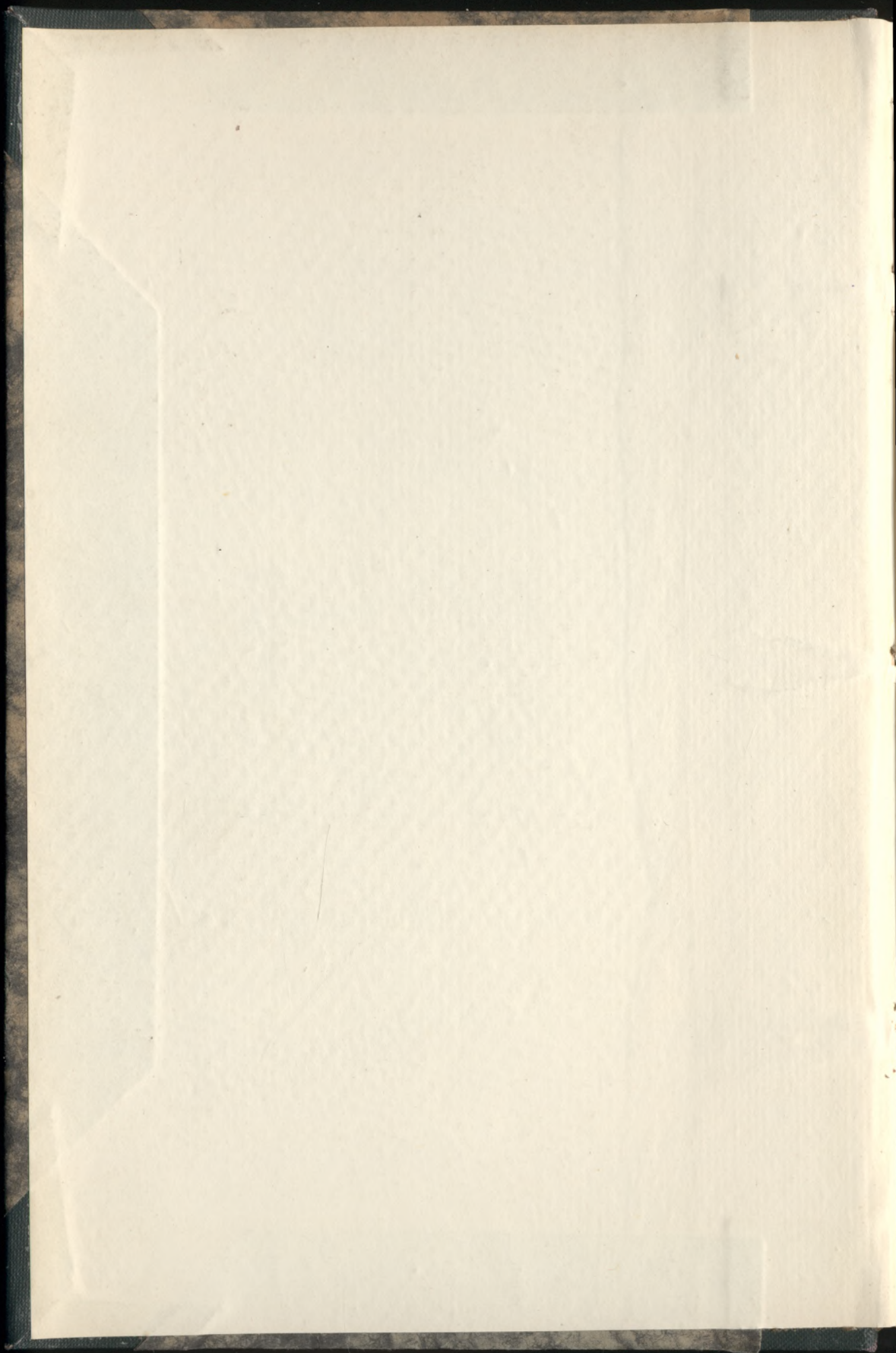

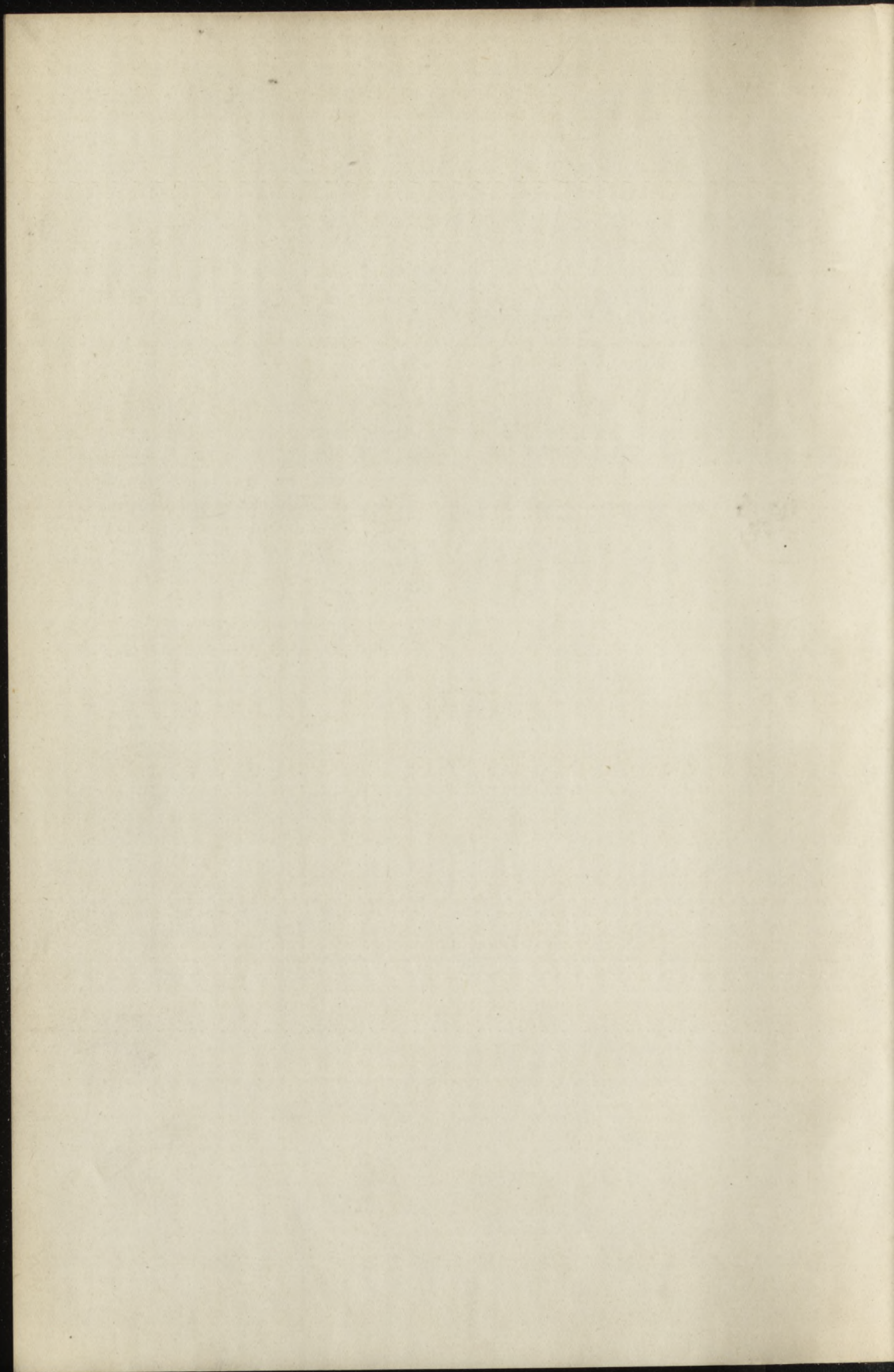
14048
IV 2

ny

W

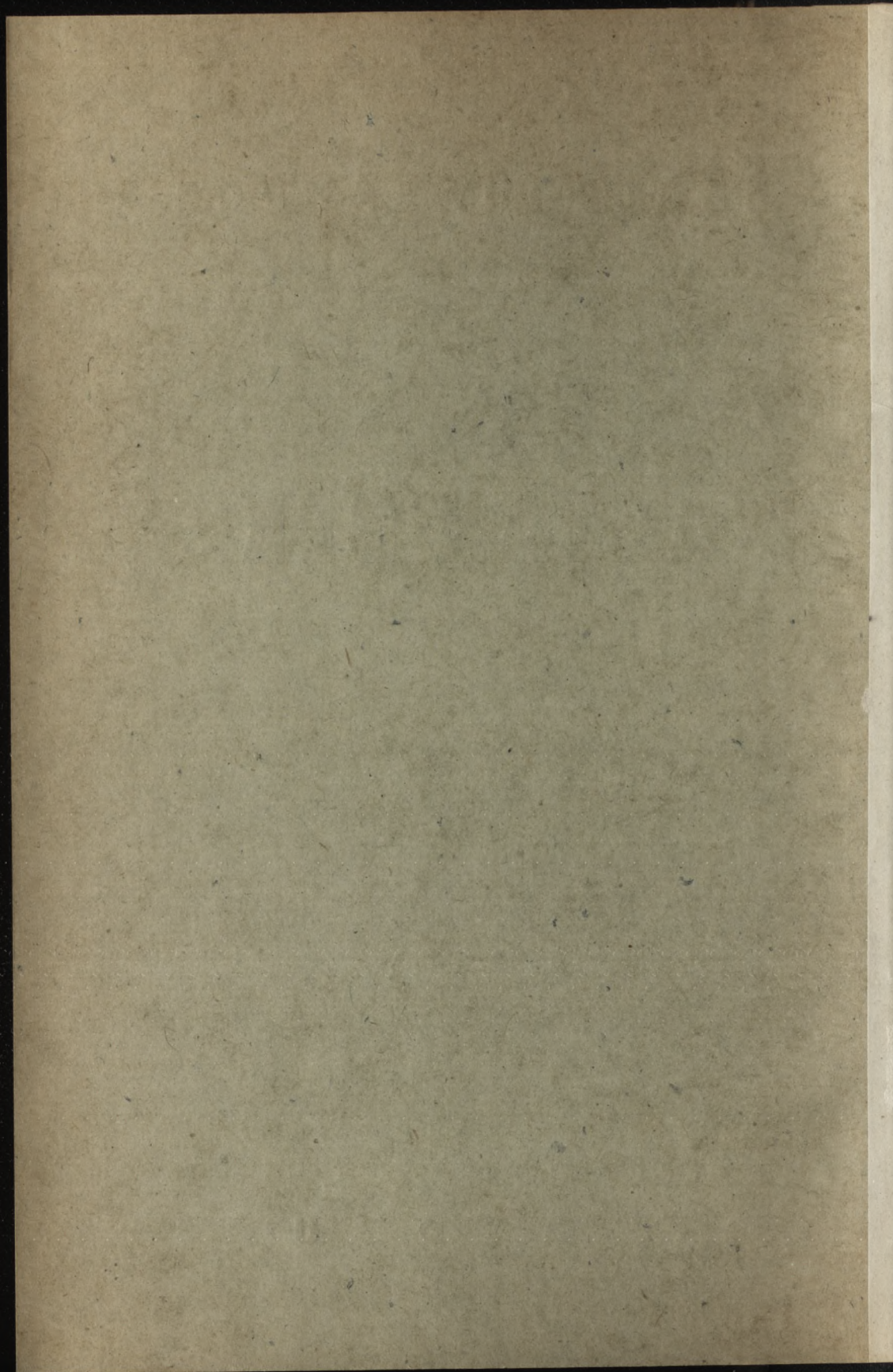

3
KARÁCSONY SÁNDOR

**A
MAGYAR BÉKE**

E X O D U S

A MAGYAR BÉKE

A NEVELŐ-ÉS DOMÁNY-TÁRSASÁG ALAPJAI

IV.

A TÁRSASÁG ALÓS HATÁRA
ÉS A JOGI NEVELÉS

MÁSODIK KÖTET

A MAGYAR BÉKE

HÁBORÚSBÓL BÉKÉRE (KÖNYV) NEVELÉS

EXODUS KIADÁS

KARÁCSONY SÁNDOR:
A NEVELÉSTUDOMÁNY TÁRSAS-LÉLEKTANI ALAPJAI

IV.

**A TÁRSAS-LÉLEK ALSÓ HATÁRA
ÉS A JOGI NEVELÉS**

MÁSODIK KÖTET:

A MAGYAR BÉKE

HÁBORÚBÓL BÉKÉRE (REFORMRA) NEVELÉS

EXODUS KIADÁS

A MAGYAR BÉKE

ÍRTA:

KARÁCSONY SÁNDOR

B U D A P E S T , 1 9 4 7

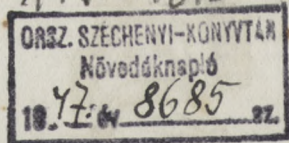
A MAGYAR BÉKE

KARACSONY SÁNDOR

Bereczky Albertnek

14. 048/III. 2

BUDAPESTI

Előszó

A politikus politizál. Politizál, azaz politikát csinál. Politika: vitás jogviszony rendezése. Jogviszony: egyik embernek a másik embertől függő jó életérzése. Életérés: a kint kerülni és a kéjt keresni. Kín: önfenntartásomban éhes, fajfenntartásomban impotens vagyok. Éhes: éhes, szomjas, álmos vagyok, fázom; impotens: fáradt, beteg, öreg (kiélt) vagyok. Fázom, ennek kétféle indokolása lehet, egy, a természettől függő (hidegre fordult az idő) és egy másik, jogi: (nincs tüzelőm, az emberiség jelenlegi állapotában nem jut számomra tüzelő.) Jog szerint egyik ember törekvése jó életérésre nem korlátozhatja a másik embert abban, hogy jó életérzése legyen. Politika: rendezni a jogviszonyt, ha az kérdésessé vált; helyesebben: mivel az minduntalan kérdésessé válik. Rendezni sem igen lehet egyébképpen, mint megszorítani az egyik ember és kibővíteni a másik ember jogát. Egyik ember: aki okozta, másik ember: aki elszenvedte a rövidséget, ami miatt a rossz életérés keletkezett. Ez a szóbanforgó rossz életérés nemcsak a rövidséget szenvedett másik emberben keletkezik, az egyik embernek is félnie kell a rövidség pillanatában és azután mindig a megtorlástól, amely a másik ember részéről fenyegeti.

A jó életérést egy valami válthatja ki az emberből, ha helye a nap alatt megvan s azt nem korlátozza a másik ember részéről annak a másik embernek a helye a nap alatt, ha független egyik ember a másik embertől. A jog egyetlen elképzelhető formája tehát az autonómia. Ha ez igaz, akkor a történelem folyamán politikailag mindig csak ez történt: minden kor igyekezett megszorítani az egyik ember időközben elburjánzott és kibővíteni a másik ember időközben elsatnyult vagy addig még ki sem fejlődhetett autonómiáját. A mi mai politikai feladatunk is ez: megszorítani jogosulatlan és kiterjeszteni kérdésessé vált

autonómiákat. A természetes határ minden korban adva van. Minden kor csak annyi embernek adhat autonómiát, amennyit teljes jogú embernek tart.

A mi korunk nemrégiben véres háborút viselt azért, hogy megvédje és a jövőben eredményesen biztosítsa a közelmúltban alsóbbrendűnek tartott emberek, embercsoportok és népek autonómiáját a felsőbbrendűnek vélt emberek, embercsoportok és népek amazokat elnyomni, kisémmizni, sőt megsemmisíteni szándékozó törekvéseivel szemben. A hadrakelt seregek és a diplomácia fegyverei megtették a magukét: győzelemre segítették a háborút és békét szereztek a vértől megcsömörlött emberiségnek. A jogi nevelésnek az a kötelessége, hogy most már vegye hasznát a háború eredményének és próbálja meg lélekben is felszabadítani azokat az embereket, embercsoportokat és népeket, amelyeknek idáig nem volt autonómiájuk. Ezt pedig csak egyféleképpen teljesítheti: ha lélek szerint valószínűsít is békét szerez nekik.

A magyar (most már bizvást ide merem írni: és az egész modern, XX. századbeli asioeuramerikai) társas-lélek a szenvedést tartja a legnagyobb aktivitásnak. Nem cselekszik tehát a béke megszerzéséért, megszenvedti a béke lehetőségét. Megbánja a kollektív bűnöket, megköveti kárvallottjait, felajánlja elégtételül egész valóját és minden földi javát.

Az ilyen szerkezetű társaslélek aztán saját magában nem találva többé semmi akadályát a kollektív munkának, nyomban munkához is lát. Mindössze addig tétovázik még, míg három irányban is meg nem állapítja, hogy a megbékélés ideje nemcsak az ő szubjektív szempontjából, de objektíve is megérkezett: politikailag is, társaslélektanilag is, fejlődéstörténeti szempontból is.

Előbb az itthoniakkal próbál összeédesedni: a parasztsággal, munkássággal és az értelmiséggel. Nem is nagyon csinál titkot belőle, hogy legjobb politikának a kultúrpolitikát tartja, a kultúrpolitikai irányok és módszerek közül meg a szabadművelődést.

Majd a körülöttünk lakókkal, végül ifjúságunkkal iparkodik megbékélni. Ez utóbbinál szemmel láthatólag komoly

nehézséget jelent számára az a tény, hogy itt egyforma eséllyel számolni kell véle: vajjon milyen lesz a rezonantiája a becsületes békülési szándéknak, a megátalkodottság fogadja-e gúnnyal, vagy közönnyel, esetleg a komoly bűnbánat, lelkiismeretes nevelői számottevésnek, vagy a növendék őszinte töredelmének rokonszenves formájában.

A szerző tudja jól, saját eddigi tapasztalatából is, mennyi lelki energiába kerül egy ilyen lelki fronton megvalósult béke. Maga sietett utánpótlásért s igyekezett mindenekelőtt a mennyei Atyával, Istennel megbékélni, hogy földi testvéreivel is igazán és mennél hamarabb igaz szívből megbékülhessen. Volt megbánnivalója amúgy is bőven. Eddig ugyanis jószerint csak egyéni gyarlóságai villantak eszébe, valahányszor a Teremtő és Gondviselő úr széke elé borult. Ezúttal bőven sorjáztak elő emlékezetéből kollektív bűnei is. Hadd tegyen itt most boldogan bizonyosságot a felől, hogy nemcsak a bűn porbasújtó terhét érezte, hanem a bocsánat felemelő erejét is.

Minden vonatkozásban a magyar béke erejét érezte. A szenvedés-szerzte békéét.

A MAGYAR BÉKE

A reform előfeltételei.

Mostanában ismételten nyílt alkalmam köznevelési reformtervek tanulmányozására. Egyik szebb, ötletesebb, logikusabb a másiknál s olvastukra minduntalan felébred bennem a kíváncsi kérdés, vajjon, melyik valósul meg közülük, vagy más esetben, melyikből mennyi válik gyakorlattá és életté. Mikor már harmadszor-negyedszer tettem fel ugyanezt a kérdést, beláttam, hogy módosítanom kell, különben megválaszolhatatlan. Mostanában azt kérdezgetem, vajjon melyikőjük valósulhat meg, melyikből mennyi válhatik gyakorlattá és életté. Erre a kérdésre aztán már lehetséges valamelyes felelet, sőt igen pontos és exakt felelet is elképzelhető rá. Minden reformból annyi valósulhat meg, amennyinek megvannak a megkerülhetetlen és meggazdálkodhatatlan előfeltételei.

Megírtam jóegynéhány helyen, elmondtam még több alkalommal előadásaimban, hogy a gyermekszerűség elvének tudományos kifejtését időben megelőzte ugyanennek az elvnek költői tárgyiasítása az irodalomban. Előbb megálmodta *Goethe* az *Erlkönig*-ben, hogy a gyermek és a felnőtt két különböző világ s a gyermek autonóm lény a felnőtthez képest, csak azután jött el a gyermekszerűség jegyében okoskodó pedagógiai gondolkozás korszaka s legfeljebb a napjainkban kezd megvalósulni ez az elv pedagógiai gyakorlat reform-mozgalmi körében. Előbb meghatódott a világ rajta, hogy egy kis gyereknek azért kellett meghalnia a földkerekség számára legmelegebb, legpuhább, legbiztonságosabb helyén, az apja ölében, mert nem értette a nyelvet, amelyen biztosságot, békességet és lelki harmóniát próbáltak neki hirdetni: a felnőttek nyelvét. Hiába mondott az apja igazat, hogy nincsenek fenyegető rémek, csábító alkalmak és földöntúli, hatalmas, magával ragadó varázslat, csak köd van, száraz levelek csörgése a szélben és öreg fűzfák, ha a gyermek autonóm világában és szótára szerint mindezek vannak és így valóságos valakik vagy valamik. És hiába van gyors paripát még gyorsabb vágatásra késztető szülői aggodalom, békés tanya nyugalmas lámpavilága hiába vár féleleomoszlató fényével és kézzelfoghatóságával, a kisgyermek mégis holtan érkezik meg az éjjeli hajszából. Az emberiségnek, ismételten, először bele kellett rendülnie ebbe a ríkató képbe, végig kellett képzelni e sötét, brutális és kilátástalan szituációt,

és csak *azután tudott gondolkodóba esni* rajta: vajjon mi lenne hát a legsürgősebb és leghatékonyabb pedagógiai tennivaló, ha már ez a megható helyzet. Aztán kiveszekedték magukat a témán a pedagógiai gondolkodók és még mindig beletelt valamelyes idő, míg végre megmozdult a nagy lusta mólus, az iskolai meg a házi nevelés tradicionálizmusa s hajlandónak méltóztatott magát eltökélni néhány jelentősebb vagy kevésbé jelentős módosításra előbb, utóbb némi ujításra is. Előbb tehát a közvéleményt változtatta meg az irodalom, aztán a fennálló pedagógiai érvényt a tudomány s *így született meg* fájdalomban és zürzavar tisztátalanságai közepett a *társadalom új gesztiója, a pedagógiai reform.*

A mi mostani pedagógiai reformtörekvéseinknek is szorgosan tudakolniuk kell a reform előfeltételeit. Soha egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk, vagy elfelejtenünk, mekkora igaza van Madáchnak, mikor a francia forradalmat a mámoros Kepler álmának mutatja az Ember Tragédiájában. Még világosabbá válik a szimbólum, ha behelyettesítjük a mámort a Kepler-jelenetet megelőző kép Tankrédjának a végén már jéggé dermedt eredeti lelkesülttségével s úgy képzeljük el a színek belső szimboliztikus rendjét, hogy a zárdából kiszabadított apáca a hűvös tudomány mellett ledérré józanodik, a forradalom lázában pedig dialektikussá sarkul: egyfelől elérhetetlen ideál, másrészt csömört kiváltó Venus vulgivaga. A kettő feszültségéből ugyanis a normális nő születik, akiben mindig kell lenni az ideálból is, a nőstényből is, hogy ember lehessen. Az érzelmi meghatódás Izaurán, aki mint nő lehetetlenült, hiszen kiölték belőle a női test életének minden őszönösségét, kiváltotta Kepler Borbálából a kettősséget, hiszen ő a tudomány világában elméletileg, tehát nem az örök ember (ez esetben Kepler) párjaképpen testből, azaz házasságtörésből és lélekből t. i. megbánásból van egybegyúrva, de csak a forradalomban, a társadalmi gesztióban sarkul egységessé, akit azonban már megint csak a következő színben, Londonban látunk reformból érvénnyé válni, mint polgárleányt.

A reform útja tehát röviden ez: hozzátehetjük, minden reform útja mindig ez, törvényszerűen ez. Az irodalomban és művészetben tükröződik a közvélemény változása: a reformraérett szituációk megható vagy megbotránkoztató eseteket, tragikus vagy komikus helyzeteket szülnek s a közvélemény megérzi, hogy a helyzet tarthatatlan. Erre a tudomány gondolkodóba esik és megállapítja, hogy a fennállórend eddigi érvénye valahogy, valamikor megszűnt, ez okozta a visszás helyzetet. Igazat ad a közvéle-

ménynek és tudományos exaktsággal megállapítja azt az új érvényt, melyet az irodalom és művészet kevesebb exaktsággal, de intuitív erővel már előre megálmodott. Az új érvény új tettekre jogosítja a társadalmat és ez a reform. A reform megszilárdul, szokásrendszerként funkcionál egész addig, míg a közvélemény reformraérettnek nem érzi, ilyenkor az imént vázolt folyamat megint megismétlődik.

A voltaképpeni forradalom nem maga a társadalmi gesztió, hanem a művészetben és irodalomban tükröződő érzelmi folyamat: a régi formák összetörése. Csak az a reform sikerülhet, amelynek nem hiányzik ez a két előfeltétele. A gesztióban a közvélemény új forma-teremtő érzelemvilágából az valósul meg, amit az emberiség gondolatvilága már érvénynek ismert el. A közvélemény forradalmi rokonszenve és a tudomány kormányzó hatalmat jelentő érvényelismerése nélkül nincs igazi reform. Egy példával szeretném ezt az állításomat részleteiben is megvilágosítani.

Arany János Bolond Istókja, mint egy eljövendő iskola-reform egyik előfeltétele.

A magyar irodalom már régóta hangos a panasztól, hogy a magyar gyerekek rosszul érzik magukat az iskolában. Emlékszem egy furcsa esetre, keservesen és meg nem vizsgálódva emlékszem rá. Az egyik folyóiratban megereztettem egyszer egy sorozatot *Őrök magyar diákok üzenete* címen. Azt mutattam be idézetekben, hogy Besenyei, Kölcsey, Vas Gereben, Jókai, Arany, Mikszáth, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc és rajtuk kívül is majdnem minden számottevő magyar író úgy érezte magát iskolás korában, mint a kutya a kútban. Csokonai, Petőfi, Arany nagy egyértelműséggel búcsút mondtak tanulmányaiknak, mielőtt diplomát szereztek volna. Jókai s egy egész sereg nagy magyar író rajta kívül megszerezték ugyan a pecsétetes levelet róla, hogy okos emberek, de azonmód sarokba is lökték, nem vévén semmi egyéb hasznát, csak annyit, hogy megvan. Egyetlenegy ember reagált a mondánivalómra, az is azzal torkolt le, hogy az iskola a tucatemberek számára és hasznára készült, ne csodálkozzunk tehát rajta fölöttébb, ha a nem-mindennapi emberek kényelmetlenül érezték magukat szokványosan szűkreszabott dimenzióiban.

A hozzászóló maga is tanár volt, s az iskola érdekében vélt eljárni, így cselekedvén. Nem hiszem, hogy helyesen

okoskodott. Ha Arany János Bolond Istókja nem autentikus, akkor a Toldi sem az, a balladák sem, sem semminémű írása a költőknek, meg a többi költőknek. Akkor az Ószikék mélabúja sem egyetemes emberi, örök érzés, hanem egy szokatlan arányú és formájú kivételes egyéniség megnyilvánulása, nem szabad hát rajta csudálkozni, ha elefántnak néz szűnyognyi bajt, vagy ha megemészti az örök kétely s pályája bére égető, mint Nessus vére. A mindenkori igaz ember, az örök ember pályája bére kivétel nélkül mindig égető, mint Nessus vére, s „az“ ember vagy ha így tetszik jobban, az Ember néz elefántnak szűnyognyi bajt. Aki nem annak nézi, az nem egész ember. De ugyanígy igaz ez a megállapítás az iskolára vonatkoztatva is: nem egyik-másik extravagáns magyar költő, hanem az Ember érzi magát rosszul az iskolában. Addig nincs igazi reform, míg a közvélemény szíve meg nem esik Bolond Istókon, hogy mindig valami olyanért sóvárog, mit nem tanítanak a tudós tanárok. Addig nincs igazi iskolai reform, míg a közvélemény sürgetésére a pedagógusok neki nem állanak és meg nem próbálnak olyan iskolát kigondolni, amelyben a tudós tanárok olyat tanítsanak, amiért Bolond Istók, vagyis „az“ Ember eddig olyan hiába sóvárgott szegény. Meggondolandó tény ugyanis, hogy az iskola saját lecsökkentett célkitűzését sem tudta megvalósítani, éppent azért, mert kevesebbel is hajlandó volt megelégedni. Tucateemberekké akarta nevelni növendékeit s azok ma már vagy torzemberekké nevelődnek benne, vagy nevelő hatásától illetlen, iskolában mért tudástól menten távoznak el belőle a benne töltött oleszó idő hasztalan sokának elteltével. Talán ha mindig a legmagasabb cél felé törne az iskola, kibocsáthatna különbek hijján sok-sok tucat tucatembert. De az is meglehet, hogy nincs voltaképpen tucateMBER, hanem a dolgukvégezetlen iskolahagyott embercsoportok embertorzói zülленek tucatemberekké, vádlón mutatva rá, hogy az iskola mulasztása miatt nem válhattak teljes értékű (teljes jogú és teljes kapacitású) képemásaivá a nagy Istennek.

Egészséges, tehát meg is valósítható iskolareform előfeltételeként halálos komolyan kell vennünk a magyar irodalmat, mint a magyar közvélemény őszinte tükrét a magyar iskoláról. A Bolond Istók második énekéből pl. a következő reformok olvashatók ki. Nem kell iskolai egyenruha. *(Halvány, sovány alakját, hosszú tóga — Mint gyászlobogó a nyelét fedi.)* Meg kell javítani a konviktusokat. *(Nem látszik, hogy nagyon jól menne dolga, Étvágya is több, mint betöltheti.)* A nevelést nagyobb mértékben kell fejlődéslélektani alapokra helyezni s miképpen kell

kezelni p. o. az adolescenst. (*Lelkét dicsőség vágya kergeti, S mindig valami olyanért sovárog, Mit nem tanítanak a tudós tanárok*). Nincs igaza az analitikus, egyesből kiinduló és az általánost az egyesből összerakó tanrendszernek, (*Sőt a tudásnak vonzaná is vége Akármű szakban, s mindben egyaránt.*) Nem szabad az adatok gyűjtésére egyszerűsíteni a tudást. (*De azt az iszonyú kásahegyet Keresztülenni, míg csak tud egyet!*) A mennyiségtan legyen igazán a természettudomány nyelve. (*Óh, hányszor elmereng a tiszta mennybe, Hol a tejút és többi napkörök Egy-egy láncszem tovább, a végtelenbe, Hol milliárd nap és bolygó görög; A Sirius-hossz ily távossal szembe, Már semmi, hát még ez a földi rög!... De iskolában rettenté a sok $A + b$, nagy V^- , a dült ∞ -asok.*) Meg kell állapítani s nem túlmagasán az osztálylétszám felső határát (*Zsúfolva is van termők; ő tanára Alig százötvenedrész gondja volt.*) A diák ne csak egy numerus legyen, ismerje meg a nevelő testi-lelki habitusát egyenként. (*A tábláig sem ért el szemsugára, A legszebb képlet rajta — szürke folt; „Folytassa Istók!” „X, elosztva á-ra“!... Szegény myopsunk csak ötölt-hatolt.*) Az osztálytársakba fel kell ébresztenünk a szociális felelősséget is egymás iránt. (*Ha csillagásztak, ő nézvén a csöbe: Sipkát akasztott más lurkó elébe.*) A természetrajzot sokkal jobban a kinti valóságra alapozzuk, s ne nomenclaturára törjünk. (*Szerette volna ő ismerni, óh nagy Természet, alkotó kezéd művét! Keresve, hol szűzen található vagy, Erdők virágát és a bérc követ; De a padokban (ah, szánni való agy!) „Magolni“ kelle kő, virág nevét;*) A szemléltetésnél különösen vigyázni kell, hogy célra vezessen s ne a figyelmet segítsen még széjjelebb szórni. (*Ha kézről kézre járt valami ásvány: Brúgó darabbá vált körutazásán.*)

Filozófiai oktatásunkat és nevelésünket ki kell szabadítani a filozófiatörténet bilincseiből, filozófusokká nevelnünk azokat, akik jelenleg hatás alá nem kerülve izzadják ki a közben nyert semmire sem jó, pusztán csak ismereti anyagot. (*Isten, világ, ember: a tiszta ész, Nyitját ezekhez vágya feltalálni; De ami pár évezred óta kész, Belátta, hogy neki kell megcsinálni. Mind „térj meg utca“ ez, bármerre méssz; Igy kedve nem sok volt filozofálni; — Egy ismerethez mégis eljutott: „Hogy semmit sem tud, annyit jól tudott“.*) A logicizmus béklyóitól is ideje volna már megszabadulnunk. (*Nem volt erős fej: Kategóriák szerint sehogyszem járt bolond esze; A logikában nincs gyöngébb diák, Major- s minorban ő nyakig vesze.*) A modern természeti világképben úgy is düledezőben a klasszikus mechanika okiviszony-hálózata. (*Vagy az okot nem lelte,*

vagy fiát.) Mintha a Bergson intuícióját érezné meg előre. (*Kivéve mint pók, ha mit éreze.*) Ezt a mostani követelményünket is bele kellene építeni pedagógiánkba, az irodalom és költészet szimbólum-rendszerének nagyobb tudományos megbecsülését és értékelését. [*Mert (amin elbámulna Kant, Spinóza), Észtanszerűbb volt verse, mint a próza*].

Történettanításunk szintén reformra szorul, először is a kizárólagos adatközlés lélektelen és veszélyes volta miatt. (*Történelemből, ha kicskét tanult is Meg elfelejté a vizsgálatig.*) Történetfilozófiai nevelésre volna szükség. (*Mert a fonál, ha oly hosszúra nyult is, Nem az volt mi szellemnek mondatik.*) A kizárólagos kronológia és politikatörténet helyett egyetemes fejlődéstörténetet adjon. (*De a föld minden évszáma, királya.*) Semmiesetre sem beemlézendő könyv nélkül magolandó szöveget. (*Meg a tanító körmönfont irálya.*)

Nem biztos, hogy számúzni kell a klasszikus nyelveket az iskolából. (*Classikusokhoz épen szíve vonta: Kedvence volt Horác, Virgöl, Homér*), de biztos, hogy változtatni kell a grammatizáló módszeren, mely még a felső osztályokban is paradigmák, a verbó-k és szerkezetek iránt érdeklődik, egyenes kérdést alakíttat át függő kérdéssé és kíváncsi a consecutio temporum szabályaira. (*De szót hüvelyből nem örömet bonta, Virágot nem tiport el a gyomér.*) Még az élő nyelvek tanítását is módosíthatjuk, ha a következő sorokat megszíveljük, (*Ő az egésznek bátran nekironta, Kileste hol foly az a finom ér, Melyen halad cselekvés, érzet, eszme — habár egy szócska néhol kárba veszne.*) Ez az elv később még egyszer visszatér egy másik oldalról világitva meg a problémát. (*Vágyának az sem épen akadály, Ha könyve néma, nyelve idegen: Elébb egy-két szó értelmét kívázza, Tűnődve, mint hieroglypheken, Míg a mondatnak is nyitját találja; — Igy ássa, mint szű, a laprétegen Magát keresztül; — s ha kezére jön, Nyelvtant is olvas, meg szótárt külön.*) Ez utóbbi esetben ugyanis újabb pedagógiai probléma, meggazdálkodható-e bizonyos fokú erőfeszítés a teljes sikertelenség, sőt meddőség veszedelme nélkül (ez t. i. az ú. n. „puskák“ használatának máig is nyitva maradt kérdése), no meg az is, lehet-e egyszerre szókincset gazdagítani, nyelvtani biztonságot nyerni és érteni idegen nyelven. Végül, hogy békíthető össze a nyelvtanulás eme módjával a direkt módszer.

Újabb probléma vetődik fel: hogy lehetne azon segíteni, hogy ne törjön le az egykor olyan lelkesen induló kisdíák félúton, ne hagyja abba a munkát dolgavégezetlen. (*Az érdemlépcsőn nem magasra hágott, Se a tanuló*

hosszas éveken; A pálya fele-útján félre-vágott, Nem mint amolyan kirúgó legény: De csüggeszté e taposó malom Egyhangúsága és az unalom.) Mitévők legyünk, hogy a jó eredmény ne következék idegen motivumokból. (Tanulni ugyan annyit a „tanárnak“ Iparkodott ő, a „becsületért“, Hogy nem nevezték publice számárnak, Jobb „calculus“ is alig egy párnak Lőn, mire az esztendő végetért.) Hogy lehetne végét vetni a verbalizmusnak. (Elfújta hangosan, amit nem ért.) Hogy mutassuk az iskolai munkával egy-nemű értelmét meg ennek a munkának. (Azonban őt ez mind nem boldogítja, Sőt, hogy időt lop, azt érzi, gyanítja.) Hogy lehetne még az utilizmust is távoltartani az iskolai munka közeléből, megszabadítani a középiskolát és az egyetemet a gyakorlati szakképzés veszedelmétől. (A pálya végén hosszú reverenda Intett felé, vagy olyan kutjabőr, Minőt nem rejteget az ő s gerenda, Pap is lehetne, ügyvéd, ingénieur... De ő a „lenni, vagy nem lenni“ célt Nem így fogá föl: „enni vagy nem enni“; „Kenyérrrel“ ő csak napról-napra élt, Tíz-húsz év mulva ma szüksége semmi; Annak fejében nem tűrt és remélt; Hol fogja egykoron magát letenni Mint doctor, prokátor, ludi-magister, Vagy más ilyen tor-ter nevű philister.) Közben egy mellék-problémahajtás, de nemkülönbén lényeges: hogy lehetne az iskolát úgy megreformálni, hogy ne szabadítson másokra a tehetetlenségi erő kikerülhetetlenségével selejtes elemeket. (Bajtársit e pálmák varázsa vonta, Lett is valami, valamennyiből, Ki mind az iskolát végigtaposta, Lesz az.) Külön fájdalom, miért olyan utolsó mesterség maga a nevelői, melynek elsőnek kellene lennie. (Ha más nem, egy falusi „kosta“.)

Túl most már a kötelező tanórákon és az azokra való előkészületen, a szabad idő és szabadfoglalkozás problémáját is meg kellene már egyszer — szabályozás helyett — oldani. (Ami szünidőre, A megszabott órák s napok során, Önvád nélkül szert tehetett, a dőre! Azzal henyélte el későnkorán, Hogy olvasott borúra és derűre, Mohón, systéma nélkül, szaporán, Mintha, mit a világ nyomdái nyomnak, Fejébe kéne férti mind, a lomnak.)

Magának a tanulásnak a központi problémája következik. Az én diákkoromban úgy élt ez a probléma köztünk: mi az okosabb és sikeresebb: tizenöt-húsz sort kapni egy napi leckéül, de azt apróra megemésztetni, szisztematikusan feldolgozni, mint ahogy a fölöttünk járó osztályt tanította egy fiatalabb tanár úr, vagy úgy, ahogy minket „kínozt“ egy öreg tanár, ötven-száz sort sózva a nyakunk közé, amit akarva sem lehet jól preparálni. Egyszerűbben: akkor tanulok-e meg hamarabb és jobban latinul, ha a

szószedetemben egyszer előforduló szót néhány társam közt ismételve beemlézem, vagy akkor, ha a mindennapi száz sorban egy szó minduntalan előfordul. (*Csodálatos fő: hova fér e zagyva, Emészthetellen bruttó töltelék? Jut-e fiókja mind ennek az agyba? Vagy, mint edény ha színig megtelék, A többi átfoly még nyomot se hagyva? Elfolyt biz abból, gondolom, elég: Sőt, ami része bentmaradt nehánynak, Nevezni azt se merném tudománynak.*) A két utolsó sor pótproblémája: Vajjon komolyan az iskolát kárhoztatja-e Arany, hogy rendszertelenné lett a tudása, vagy az iskolai tudással szemben az önirónia szelíd szatírájával éppen csak ezt a részét hirdeti műveltségének komoly értékeül, amit így szerzett? Alighanem ez utóbbi gyanításunk a helyes, a folytatás legalább is ezt sejteti. (*Nincs tárgy, miből az iskolák szokása Szerint, kiállná a vizsgálatot; De általában véve, egyremásra, Elméje mégis nyílt, gyarapodott: Mint testi étkünk nagy részben lemállik, S mi bennmaradt, az más anyagra válik.*) Megint nagy kétségek közt mozgunk: mitévők legyünk, hogy tanítványaink a nyert anyagot ne csak megtanulják, hanem meg is emésszék?

Egy idézhetetlenül hosszú, bár gyönyörű rész a diákot *mint embert* ajánlja nevelés figyelmébe. Először is hogy lehetne azt elérni, hogy ne látszat szerint, felületesen ismerjük meg tanítványainkat, hanem a maguk valójában? Továbbá, hogy lehetne testi-lelki nyomorúságukon úgy segíteni, hogy ne sebezten és holtig való szenvedésre ítélve hagyják ott az iskolát, mely bizonyos mértékig felelős is volna igazság szerint az elszenvedett kárért. Végül, hogy lehetne visszatenni a diákokat abba a természetbe, melyből neveltetésük és egyéb körülményeik erőszakosan kiszakították őket?

A természet a maga kívánnivalója mellé odasorozza még a természetes társadalmi környezetből szintén erőszakosan kitépott diákkal szemben a társadalom kívánnivalóit is. Hogy lehetne szisztematikussá tenni a kollégiumi élet szükségadta közösségi munkanevelését (téli favágás a Nagyerdőn). Hogy lehetne orozvakelt közösségi szórakozásukat annak rendje-módja szerint valóvá nemesíteni (mulatozás az elorzott bitang palló melegénél, karcos vinkó mellett.)

A serdülés és adolescencia korának azok a problémái következnek, melyek még ma is megoldatlanok a nevelés keretében. (*De majd kijózanul és koszorúk Távol kecsegtető sejtelve bántja: Sóvárg egy cél nélküli cél felé, Amelynek útját-módját nem lelé.*) A szobrászokodó, feste-

gető, muzsikáló, komponáló s utána iskolahagyott színész-kedő Istók a maga teljességében élénk tárja a tragikus sorsú adolescensek magukramaradását és magukra hagyottságát a legnehezebb években, a legkritikusabb lelki válságok kellősközepén. Hiába vigasztaljuk magunkat eddigi kísérleteinkkel és hiába is igazoljuk, a mai diákok e tekintetben épen olyan szerencsétlenek, mint annakidején Bolond Istók. A legjobb tanár sem igen tehet egyebet ma sem, mint annakidején a „kibőgött“ agg Simeon tett (*Főllelkesült a lelkes ifjon, Szavalni fogta, énekelni... minden... Említé Shakespeare „hallatlan“ nevét: Megáldá, s írt ajánló levelet.*) Minden hiába: ezek már csak búcsúszavak és gesztusok, akár törvényes időben, akár előbb: a diák végérvényesen otthagya az iskolát, kikerült hatásunk alól, félt, még mindig nem idő előtt-e?

A XIX. század végének és XX. század elejének pedagógiai irodalma, mint egy eljövendő iskolareform másik előfeltétele.

Ha már most az európai és főleg a magyar pedagógiai irodalmat Arany Bolond Istókjának a világánál tekintjük át röviden, meglepve állapíthatjuk meg, hogy a pedagógiai gondolkodást valóban ugyanazok a visszásságok foglalkoztatják, amelyek a diák-Aranyt annak idején meggyötörték, a költő Aranyt pedig panaszos versek dallására ösztönözték.

Az internátus problémája nálunk Fináczyt foglalkoztatta időrendben először a francia középiskolák tanulmányozása közben (1890). A kérdés újra aktuálissá vált 1914-ben, mikor az internátusok állami felügyeletének terve felmerült (Barczán E., Bihari F., Fallenbüchl.). Maguk a franciák az angolszászok fölényét egyenesen vezetőik kollégiumi neveléséből származtatják. (Éd. Demolins. *A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons.*) Legutoljára minket is az angol internátusok érdekeltek jobban (Kornis Gyula: *Angol középiskolák 1929*), bár praxisunkban a francia kollégium jobban bevált mint az angol, igaz, hogy amannak már húzamosabb ideje látszanak a hatásai. Ez összehasonlításnál a franciás Eötvös kollégiumra és a sárospataki angol internátusra gondolok. Ami a kérdés reformmáérését illeti, a mi mostani kollégiumi mozgalmunkról jól leolvasható. Az együttnevelődés problémája tör megvalósulásra ebben a mozgalomban s e tekintetben ott folytatódik az

élet, ahol a XVII. században részben abbamaradt, részben romlott formában jutott Arany János diákéveiig s azóta sem mozdult előre egészen napjainkig. Világosan látszik máris a kibontakozás útja: annyi fog belőle reformmá érní, amennyit a magyar irodalom felrigolított Bolond Istók, Nyilas Misi, Barla Jóska és Mudrony Sanyi, tehát Arany János, Móricz Zsigmond, Komáromi János és bízvást hozzátehetem még: Fehér Gábor diák-hősei internátusi fájdalomának a segítségével. Még pártikulákra is tör ma már a magyar ifjúság kollégiumi mozgalma, konokul mutatva a XVII. század nevelésügyi érgöréseire s még konokabbul próbálkozva annak megörvoslásával.

Az internátus problémája tehát jóval több és egészen más, mint a diákság koszt- kvártély- ruha- ösztöndíj kérdése. Benne van maradék nélkül az a vágy is, hogy a nevelők lépjenek ki saját absztrakciójukból és így szüntessék meg a növendékek absztrakcióját is. Ne a nevelő éljen külön életet a növendéksereg csupádon-csupa külön életével, szinte szemközt, sőt szemben, hanem egyfelől egy Péter nevű öregebb húsból, vérből, velőből és lélekből összegyúrt élő ember éljen emberi életközösségben ifjabb Pálokkal, Jánosokkal, Istvánokkal, akik szintén emberek és külön-külön egyéniségek, másfelől ezek a Pálok, Jánosok, Istvánok is szűnjenek meg osztálytársak lenni s éljenek emberi életközösségben mint nevelők és növendékek kollektívuma.

(Kívánatra női nevek is behelyettesíthetők).

A pedagógiai gondolkodás három irányú munkát is végzett ezen a téren. Egyrészt nagyarányú gyermektanulmányt folytatott és külön foglalkozni kezdett a gyermekekkel, a nőző gyermekkel, a serdülővel és az adolescenssel, másfelől külön problémának ismerte fel a szociális nevelést. Harmadsorban, részben a kettős gond szenvedéseinek gyümölcseképpen megkísérelte a növendékegyéniségek felderítését és nyilvántartását a jellemlapok mennél pontosabb kidolgozása formájában.

Nincs rá módunk, alkalmunk, helyünk és időnk, hogy a W. Preyer első kísérlete óta (die Seele des Kindes 1882.) I. Piaget nagyszerű eredményéig (Le jugement et raisonnement chez l'enfant (1924) és Le langage et la pensée chez l'enfant (1925) még csak vázlatosan is ismertethessük az amerikai, angol, orosz, német, svájci, olasz, francia idevágó irodalmat, köztük a magunkét is, amely pedig egy-egy Nagy Lászlóval, Ranschburg Pállal és Kenyeres Elemérrrel ajándékozta meg nem csak a mi szerény kis munkaközösségünket, de az egész európai tudományos világot s köz-

ben ilyen neveket rejt és jelent, mint Balassa, Ballai, Cser, Éltés, Domokosné, Jablonkay, Kempelen, Nemesné, Nógrádi, Répay, Szász és még sokan mások. Elég az hozzá, hogy mára már megpróbálta a nevelés azt az érzékeny, titokzatos kincseskamrát is feltárni, amelynek polgári neve az adolescens lelkivilága, Schmidkunz, Stanley Hall, Glane-Bulss, Bühlerek, Tumlirz, Ryla Boorman, Mendoussé és sok más pszichológus és pedagógus fáradozásai árán. Az iskola-kollektívum gondolatának tudományos irodalma is tele van ilyen című könyvekkel, mint *Education of sociology* (Durkheim), *La vie sociale et l'éducation* (Delville), *Pädagogische Soziologie* (C. Weiss). A jellemlapok bibliográfiája sem marad el gazdagságban és differenciáltságban a többi részletprobléma mögött. Igaz, hogy ezt a kérdést majdnem teljesen kisajátították a német pedagógusok, majdnem az a látszat, mintha ez náluk külön hangsúlyt kapott volna valamiért. Túl is jutottak hamarosan a jellemlapok kissé technikai természetű, szűk és egyoldalú gondján s új medret vágtak maguknak, mint *Persönlichkeits-Psychologie*, vagy *Jugendcharakterkunde*. (Muchow, Trüper, Rebhuhn, Lazarsfeld munkálatai tartoznak ide, valamint Prinzhorn, Bracken, Gaudig, különösen pedig Künkel nagy publicitású műve, a *Jugendcharakterkunde*.) Legeslegújabb hajtása a pedagógia-technika fájának a tehetségvizsga és a tehetségmentés különféle lehetőségének az irodalma. Nálunk különösen a legutóbbi években vált igen népszerűvé azzal, hogy különleges társadalmi összetételünk már a háború előtt sürgetve követelte az iskolai utánpótlás addigi egyoldalúságának csökkentését, a háború befejezése óta pedig politikai követelménnyé érett az osztálytagozódás megszüntetése a nevelés terén is. Ezen a téren a magyar munkák is elég jelentősek, a német idevágó irodalom bibliográfiájának a puszta felsorolása maga külön füzetet töltene meg. Bálint—Ozorai, Fehér és Fohn T., Gerely J., Nagy L., Schmidt F., Tuszkai Ö. hadd képviseljék legalább a nevükkel a magyar pedagógiai gondolkodás töprengéseit a pályaválasztás, a hivatás és tehetség, vagy legalábbis arravalóság nehéz problémáira vonatkozólag.

Akik maguk is már ismerősök a pedagógiai irodalomban, akik számára tehát az a néhány utalás többet mond puszta információnál, minden bizonnyal igazat fognak adni nekem, ha annak a meggyőződésnek adok kifejezést, hogy ez az egész probléma-komplexus túlságosan önmagán és saját célkitűzéseit jóval meghaladva nyugszik meg. Függetlenségi harc folyik itt voltaképpen, az utolsó még felszabadíthatatlan „osztály“, az ifjúság felsza-

badításáért. Minden, ami a kollégiumok, a fejlődő lélek felsele, a szociális felelősség kialakulása, a növendékek kollektívumának egyéniség-katasztere, a képesség és tehetségmentés, az egészségesebb utánpótlás érdekében történt, azért követett el, azért fáradt annyit a maga speciális területén, mert a XIX. század, a gyermekek százada, az addig rabszolgaként kezelt ifjúságot az élet minden rávonatkozásában autonómiához szerette volna és próbálta juttatni. Nem hiába ért Ellen Key könyve, *Das Jahrhundert des Kindes* negyvennél is több kiadást Németországban, nem hiába ír Scharrchmann *Von der grossen Umkehr*, a nagy fordulatról és nem hiába adja Wittels könyvének kerekperec, egyenesen ezt a címet: *die Befreiung des Kindes*. Az már csak e gondolat megszületésének a további következménye, hogy más forrásokból fakadt mélylélektani, néha kimondottan idegorvosi felelősség a gyermekekre és ifjakra is kiterjeszkedik, kezdve Freund könyvével (*Einführung in die Technik der Kinderanalyse*), folytatva O. Pfister hasonló felfogású munkájával: *die Psychoanalyse im Dienste der Erziehung*. De az analitikus iskola „eretnekei“ a Stekel, Jung és főképpen Adler követői is nagy gondot fordítanak az ifjú lelkekre, az individualpszichológiát kis túlzással majdnem pedagógiai mozgalomnak lehetne nevezni.

Visszatérve, most már magukhoz a felszabadítási törekvésekhez, csak természetesnek találhatjuk, ha pedagógiai gondolkodásunk megpróbálja újra fogalmazni legrégibb és legtöbbször újrafogalmazott fogalmát, a tekintélyt és megkísérti azt összeegyeztetni a szabadság fogalmával. Kerschsteiner, Förster egyaránt *Autorität und Freiheit*, tekintély és szabadság kettősségéről írnak, Anton így módosítja a kérdést: *Autorität et discipline*. Ám Thiess már nem is beszél tekintélyről, csak a szabadságról nem hiszi el, hogy az önmagában adott, arra már nem szükséges nevelődni (*Erziehung zur Freiheit*). Magukat a nevelőket is iparkodott felszabadítani a pedagógiai gondolkodás. Egyik irány úgy próbálta ezt a célt elérni, hogy bevezette a nevelőket a lélektani módszerekbe (James-Ozori: *Lélektani előadások tanítók számára*; O. Lipmann: *Psychologie für Lehrer*). A másik irány bele szeretné élelni az egyik embert, vagyis a nevelőt a másik ember, azaz a növendék lelkivilágába. (Geiger: *Über das Wesen der Einfühlung*; Lipps: *Zur Einfühlung*.)

A pedagógiai praxis sok mindent reformmá érlelt ezek közül a gondolatok, tervek, teóriák közül. Megalakult nálunk is a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, lélektani laboratóriumok, intézetek, lelkiklinikák nyíltak, képesség-

vizsgálati állomásokat állított fel az állam, a főváros, több nagy intézmény, mint p. o. az Országos Társadalombiztosító Intézet, no meg természetesen az egyetemek és főiskolák is. Kísérleti iskolák is indultak (megint csak p. o.: Domokosné új iskolája és Nemesné családi iskolája, többek között ilyen a sárospataki angol internátus is). Diákállamok, ifjúsági városok, különleges autonómiával rendelkező iskolák, internátusok, erdei iskolák, táborok tanították a növendékeket kollektív életre és egészséges felszabadulásra. Nálunk ezek közül csak a cserkész-táborok váltak népszerűekké, igaz, hogy autonómiájuk nagyrészt a feláldozása árán. Az önképzőkörök autonómiája a felügyelő tanárok egyéniségétől függött, s így meg is szűnhetett, viszont nyert az által, hogy szakkörök váltak ki belőle.

Erdekes megfigyelni, milyen törvényszerűen sikerültek, vagy nem sikerültek ezek a reformok a szerint, Arany Bolond Istókjának és társainak szellemében akartak-e megvalósulni, vagy tőlük függetlenül. Kezdve mindjárt az önképzőkörön, az a tapasztalatok szerint csak ott és akkor működik, ahol a diákoktól indul ki és hamisítatlanul az autodidaxis eszköze és alkalma, s az igazi kollektív-munka megemésztési folyamata. (Az iskolai munka egyéb alkalmainak, azaz a szellemi táplálékfelvétel-folyamatának kiegészítő mozzanata.) Az ifjúságlélektan, egyéni lapok, karakterológia, lelkiklinika, képességvizsgálat is csak annyiban vezet eredményre, amennyiben ment marad az absztrakciótól, a mechanikus kezelésmódoktól, noha lépten-nyomon nagy a kísértő ereje az errefelé tévedésnek. Az egyéni lap, a lelkiklinika szemmeltartja, pacifikálja a növendéket, tehát felszabadítása helyett még nagyobb, vagy újabb rabságba ejti. A lélektani módszerek és a beleélés azzal a veszedelemmel járnak, hogy a valóságos ember helyett egy kikövetkeztetett, vagy elképzelt, de mindenképpen absztrakt fantommal dolgozik a nevelő s húsból és vérből való valaki helyett az eddiginél is nagyobb mértékben „a növendék” társasviszonyába kerül. Bolond Istók „partner” után epedezett annak idején, addig nincs igazi reform, míg ez a partner nem jelentkezik. A letört vagy álmotivumokból diákoskodó növendékeket különben sem gyógyítja meg, az oda nem valókat és a kimondott útilistákat sem söpri ki egyéb, mint egy a mostaninál egészségesebb szelekció és szorgosabb toborzó, mert csak a társak egészséges közszelleme biztosíthatja az iskolában olyankor is a jó levegőt, valahányszor a mégolyan kiváló nevelő nincs jelen, nem hibájából, hanem a dolog természete és rendje szerint. Az adolescens

szemében egyébként is csak annak a partnernek van tekintélye, akivel lehet és szabad vitatkozni, s akinek nem hivatalból van mindig igaza, hanem most éppen véletlenül igaza van neki, incidentaliter volt eddig még mindig igaza s esetleg a jövőben is kivétel nélkül mindig igaza lesz. A „rossz levegő“ miatt bögte ki a debreceni diákság az agg Simeont, s ez fáj tulajdonképpen Bolond Istóknak, akinek a szemében tekintély marad mégis, hiszen Shakespeare neve, az életében először tőle hallott név Debrecen-szerte „hallatlan“ egyébként akkor még. Sajnos, azt sem ígérük a pedagógiai reformok, hogy a szabadidő és iskolánkívüli szórakozás alkalmait a jövőben az el-sajátított kultúra köréből emelik növendékeink magasabb színvonalra. Megint csak ez a baj, hogy nem figyeltük meg az autodidacta Istókot, helyette a „schaffendes Kind“ elvont fogalmát iparkodtunk eleven figurának tartani és azt szolgáltuk ki. A növendékek esetleg hálásak irántunk, hogy a munkát, melyet se testük, se lelkük nem kíván, megkönnyítettük számukra, külön pedagógiai fifikáinkkal és trükkeinkkel, maguk jókedvére hagyva azonban, természetesen, a maguk kedvére rendezkednek be és aszerint is viselkednek. Az a gyanításom, hogy a kísérleti iskoláknak és diák-, cserkész-táboroknak is az az eredendő bűnük, hogy a problémát csak megkerülték, de meg nem oldották. Az életet derűsebbé, könnyebbé tették, de élni nem tanítottak, csak a régiak penészes, sötét sziklabörtönét „varázsolták“ levegős, virágos, fegyentelepekké.

Megérkeztünk Bolond Istók legkardinálisabb fogaskérdéséhez: mi mindent hogymindenféleképpen tanult ő maga s tanítottak neki professzorai. Azóta minden tárgy didaktikája és módszere módosult s magának a tanulásnak is változott a technikája. Azóta a pedagógiai gondolkodás az egyes tárgyak külön gondozásán kívül legfőképpen három irányban vizsgálódott magának a tanulásnak a problématikájában: hogyan tanítsunk (és hogyan tanuljanak növendékeink leggazdaságosabban és mégis legeredményesebben); hogyan demonstráljunk, hogy a puszta szónak képeink, ábráink, egyéb jeleink, tárgyaink, kísérleteink és esetleges kirándulásaink, sőt utazásaink segítségére siethessenek; különösképpen pedig hogyan tanítsunk idegen, egyfelől holt klasszikus, másrészt élő, modern nyelveket. Bolond Istóknak és a modern pedagógiai gondolkodóknak ugyanaz a probléma-kör fájditja hát a fejüket, méltán gyötör bennünket a kíváncsiság, vajjon ott vakarja-e a tudományos pedagógia, ahol Istóknak viszket és nyújt-e ez számára valamelyes enyhülést.

Még mindig az egyesből haladunk az általános felé,

még ma sem a természettudomány nyelvi studiumaként tanítjuk a matematikát, még mindig a klasszikus mechanika uralkodik fizikaóráinkon, még mindig nem imponál tudásunknak sem az intuíció, sem a művészet és irodalom szimbólumrendszere. Még mindig nincs kedvünk filozófolni és bár tagadjuk, még mindig a barbara-celarent-darii-ferio alapján tanulunk gondolkozni. Ha lehetséges ma még nagyobb mértékben kapcsoltuk ki tanulási methodusunkból az egészséges és meggazdálkodhatatlan erőfeszítést, még nagyobb mértékben, hozzá még sokkal veszélyesebb formában uralkodik tanóráinkon a verbalizmus (régebben klasszikus szövegeket emléztettek legalább s a szabályokat és értelemnélküli szócsoportokat is versben). Az egyetlen történelem az a tárgy, melynek keretében a kronológia és a politikai történet túltengése valamit enyhült, de sajnos, ennek is csak a pozitív tudás szegényedése lett nem várt és nem óhajtott következménye. Igen, mert egészségesen csak a fejlődéstörténeti módszer és a történetfilozófiai elv szoríthatták volna ki egyiket is, másikat is, így azért szorultak ki csak, mert egyrészt nehéz volt az egyre szaporodó pusztá-adattárt észben tartani, másrészt a politikai történet addig elhanyagolt jelenségekkel bővülve került be a studiumba. A barokk művészet tanítását például a neobarokk egyházi világnézet kényszerítette bele a történettanításba, a gazdaságtörténetet meg a progresszív baloldali politika. A helyzet tehát alapjában véve változatlan, bármilyen örvendetes önmagában véve maga az a tény, hogy a tananyag legalább bővült s az élet több vonatkozását mutatja meg mint a korábbi csaták, békekötések, parlamenti harcok és királypuccsok tömkelege. Az egyesből kiindulás elve az általános felé legtöbbit a nyelvtanulásnak ártott. Növendékeink ma már úgyszólván teljesen mentek maradnak a klasszikus nyelvektől az iskolában, s hosszú éveken át sem viszik annyira modern nyelvekből, hogy akár szótár segítségével is, végigolvassanak legalább egy közepes vastagságú könyvet, vagy kárpótlásul, ha már egyebet nem is, társalogni bírának a véletlenül társaságukba vetődött idegennel. Arra pedig, hogy az anyagot ne csak átgyúrják, elvégezzék, de meg is emésszék, nem is kíváncsi a felsőbb hatóság, a felügyelet mindig csak arra vigyáz, hogy az előírást és előírányzást komolyan vegyék a közegek és szótfogadjanak neki. Az eredmény csak mint a végzett munka fokmérője, vagy diagrammája érdekli. Megint nem mondhatunk egyebet. Ha nem hozták meg a reformtörekvések a kívánt eredményt, magunkra vessünk: vagy idegen mintákat utánoztunk szolgailag, vagy ujjunkból szoptuk

reformjainkat, semmiesetre sem néztünk annak utána, mekkora mértékben és milyen irányban ment végbe már megelőzőleg a hangulati és érzelmi alapvetés a közvéleményben.

Sőt még arra sem igen vetettünk ügyet, mi a való helyzet a kormányzati intézkedések körül. Egész sereg végrehajthatatlan, tehát végrehajthatatlan akadt ez intézkedések közt. Minden kormányzati intézkedés végrehajthatatlan marad ugyanis, mely nem közvéleményből fakadt, melynek hangulati és érzelmi alapvetését nem végezte el megelőzőleg az irodalom és a művészet. Roppant tanulságos példa erre helyesírásunk. Van akadémiai helyesírási szabályzatunk, az iskolában is ezt tanítatjuk, mégse respektálja úgyszólván senki. Íróink egyéni helyesírással írnak, kézírataikat a nyomdászok a maguk szokásjogon alapuló helyesírása szerint szedik, iskolás gyermekeink az akadémiai helyesírásra kellene, hogy esküdjenek, de öregebb évfjártatú tanáraik, meglehet, hogy az 1902-es úgynevezett iskolai helyesírás szabályai értelmében nézik át és javítják ki fogalmazványaikát. A magyar nép zöme, a milliók, az a tömeg, mely iskoláit hamarosan abbahagyta, teljesen negligálja ezt a helyesírást és dialektusai szerint más-más helyesírással ír, de ez legalább következetes. Elképesztően következetes, hiszen logikusan úgy kellene lenni, hogy a népies helyesírást zavarnák legalább helylyel-közzel az iskolában tanult helyesírás emlékképei. De nem zavarják s éppen ez mutatja, mennyire nincs tekintélye és ereje is milyen kevés és mennyire nem átütő, az iskolás tudásnak. Hiába minden. Ha nem a közvélemény akarja, hogy ezt a mondatot *mondjátok meg neki* úgy írjuk, ahogy ide van írva és ne úgy, ahogy több száz ezren írják: *mongyátokmeg neki*, akkor hasztalan szorgalmazza a kormányzati intézkedés a maga akaratát, nem lehet végrehajtani. Elemlegethetjük és megmosolyoghatjuk, hogy maga Mikszáth Kálmán, a nagy magyar író sem tudott helyesen írni. Szégyelje talán Mikszáth Kálmán magát? Egyrészt már régen meghalt, másrészt nem szégyelte magát bizony életében sem ezért. Szégyelje magát az Akadémia helyesírási szabályzata. Vörösmarty, Arany, Mikszáth csipkelődései feljogosítanak engem annak a feltevésemnek a hangoztatására, hogy a magyar helyesírási szabályzat teljesen önkényes, legfeljebb néhány absztrakt elv rideg megvalósításának a hú tükröződése. De soha senki nem tanulmányozta sem azt: hogyan ír voltaképen a magyar nép, sem azt: hogy viszonylik a milliók tényleges írása és ez a néhány szigorúan merev elv egymáshoz, vajjon egyáltalában lehetséges-e ez elvek

szerint írni, ha azt akarjuk, hogy valóban követhessék és így tényleg kövessék is írás közben ezeket a szabályokat. Milyen jó alkalom lett volna a háborúban a tábori levelezőlapokat feldolgozni helyesírás szempontjából, hogy egyszer már a tényekkel, a valósággal, néztünk volna farkasszemet. Hátha szolgált volna a valóság valamilyen jó tanáccsal. Keserves állapot ez a mostani: lassanként már az érettségi írásbeli dolgozatok is csak akkor ütnek meg a mértéket, ha a légyszívűbb magyarszakos tanárok a helyesírási hibákat fekete tintával javítják előbb, mielőtt egyáltalában piros tintába mártanák a tollukat. Cefet egy helyesírás az, melyet tizenkét esztendő leforgása alatt sem képes megtanítani a legügyesebb pedagógus sem, még a legjobb diákjainak sem. Mert még a legjobb tanárok legjobb diákjai is ejtenek hibát. Talán nem sokat, talán nem gorombákat, de ejtenek.

Ilyen körülmények között óhatatlan, hogy a reformkedv meg ne reformáljon efféle végrehajthatatlan kormányzati intézkedést is. El lehet képzelni, milyen gyökeretlen reform válik az ilyenből. Hiszen már az alapul szolgáló kormányzati intézkedésnek is az volt a hibája, hogy nem a közvéleményből fakadt, hát egy ilyen reformnak milyen lehet a sorsa, mely nem egy élő és ható érvényt talál a fejlődés törvényei értelmében helyesen, okosan és jogosan problematikusnak, hanem egy érvénytelen „álérvényt“ fejleszt tovább még álabb érvénnyé.

Nincsenek nyelvek, csak nyelv van. A magyar ember hadifogoly korában ennek az elvnek az alapján tanulta meg az idegen nyelveket. (Vagy pedig nem tanulta meg sehogysen.) Eleinte a maga magyar nyelvén beszélt az idegenekkel, később — békére hajló ember léte — azoknak a — szerinte — magyar dialektusán. Nem lehet ezzel az elvvel perbeszállani, mert ez a nyelvi közvéleménye a magyarságnak. Ezt énekli meg Arany a már idézett módon így: *Ő az egésznek bátran nekirona, Kileste, hol foly az a finom ér, Melyen halad cselekvés, érzet, eszme, Habár egy szócska néhol kárba veszne.* (Ez népszerű formában és praxis közben így hangzik: Hallod-i csues komám, az a kérdés, van-e kleba, vagy nincs kleba. Rozumis? Ha nyet, az elég baj, de ha van, akkor dajmipokoj. Osztán davaj, mert nem érek rá.) A valahai nyelvtanítási reform ezt az elvet, ezt a praxist és ezt a verset nem vette tekintetbe, levegőben lógó kormányzati intézkedés vált belőle, amely soha, egy pillanatig sem volt hatékony. Az utána következő reformok ezt a nem létező érvényt problémásították. Ezért eredménytelen iskoláinkban jelenleg is a nyelvtanítás. És ezért egyre eredménytelenebb.

Az áldozat ereje mint maga a reform.

A közvélemény hangulata elindította, a kormányzat érvényre emelte az egykori reformot. A közvéleményt, a milliók politikája érzi helyesnek, a kormányzatot a hatalom gyakorolja s az érvényt is mindig a hatalom tartja helyesnek és igaznak, azért hajtja végre. Mi történik olyankor, mikor az érvény igaza problematikussá válik? Olyankor új igény jelentkezik. Ezt az új igényt azok jelentik be, akiknek eddig még nem jött el az idejük. Most az a benyomásuk, hogy végre eljött. Ezért emelik az igényt. A közvélemény mindig a népé, de láttuk, hogy az íróké és a művészeké is. A kormányzatot a hatalmon lévők gyakorolják, ezek elég nagy számban értelmiségiek, de parasztok és munkások is vannak közöttük. Az új igényemelőket, azok, akiknek még mostanáig nem jött el az idejük, szintén lehetnek parasztok, munkások, értelmiségiek, költők és művészek, de mint ahogy a közvélemény emberei legnagyobb részt a nép, a kormányzatéi az értelmiség, az új igény emelői pedig leginkább fiatalok, vagyis az ifjúság.

A reformot az igény kívánja, az ifjúság igénye. Azt már láttuk, hogy a nép hogy készíti elő a reformot: közvéleménye összetöri a régi formákat forradalom útján. Azt is tudjuk, mit csinál a hatalom: kormányzata megszünteti a régi érvényt azzal, hogy problematikussá ítéli. De hogy válik az ifjúság igényéből reform? Hadd mutassam meg ennek az útját egy gyakorlati példán.

Adva van egy fiatal magyar-német szakos tanár. A tankerületi főigazgató székhelyén működő egyik iskolába tették helyettes tanárnak, a főigazgató úr bizony még elég az év elején megtisztelt látogatásával. Ő is nyelvszakos, belépése után tíz-tizenöt perc múlva már nagyban csavargatja a fiatal kollega rokkján a felső gombot és magyarázza hévvel, búzgón, hogy kell modern nyelvet és hazai irodalmat tanítani. A kollega meg van illetődve és tisztességtudóan hallgat. Rendben is volna a dolog, de a magyarázat olyan bőséges, hogy rácsengetnek Óméltóságára, ő erre abbahagyja a prelegálást, elereszti ifjú kártársa gombját, barátságosan a vállára üt:

— No, mit szól mindezekhez kedves fiatal barátom?

A tanárocskával felfordul a világ, tótágast áll benne minden és mindenki. Első percben csak rettenetet érez és kétségbeesést. Ha a főigazgatónál kegyvesztetté válik, elveszti állását, hiszen a helyettes tanárság megbízás csupán, nem kinevezés. Igen ám, de nagy csomó tervvel, csupa jó szándékkal lépett erre a pályára. Megérezte most azt is, hogy önámítás minden, ha akármilyen opportunus

indokolással hallgat. Akkor az is csak hiú képzelgés, ha azt hiszi, hogy esetleg talán máskor merészelni és cselekedni mer majd. Hiszen akadályok mindig lesznek. Gondol merészet és nagyot, ráteszi életét. Megszólal:

— Azt szólom hozzá, főigazgató úr, hogy ha én lennék főigazgató, másképpen fogadnám a tankerületembe beosztott nemrég végzett tanárokat.

A főigazgató hátratántorodik-formán.

— Nem így fogadná? Hát hogy fogadná?

— Kivallatnám alaposan. Hol végzett, merre járt, kiket hallgatott, mit olvasott, mihez ért, mi érdeklí, mit tud, mik a tervei, hogy érzi magát ebben a városban, mit látott eddig belőle, kiket ismer igazgatóján és tanártársain kívül? Különösen az érdekelne, hol tart most a tudományos világ az illető kartárs tudományszakjában, még inkább ha véletlenül közös a szakja az enyémmel. Főigazgató úr az imént olyan kedves volt, megtisztelt engem és kilanított egyben-másban. Hálám és tiszteletem jeléül bátorkodom megjegyezni, hogy engem nyilvános rendes professzorok, magántanárok és lectorok képeztek ki az egyetemen, főigazgató úr pedig tagja ugyan a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak, de csupán bölcsészetdoktor. Amit a szakjából mondott, körülbelül a harminc évvel ezelőtti státust jelenti és mutatta nekem. Nem megrovásképpen mondom, hiszen jelenlegi állása annyi elfoglaltságot ad, hogy bajosan jut ideje olvasásra, továbbképzésre.

Kissé ingerülten szólt közbe ennél a passzusnál a nagyúr:

— Énvelem, még nem beszéltek így soha.

Tiszteletteljesen hajolt meg előtte zsengekorú pályatársa:

— Mindjárt gondoltam, mert akkor már másképpen méltóztatott volna fogadni engem is. Bocsánatát kérem, ha valamelyik mondatom megsértette volna. Ilyesmire se okom, se jogom, se szándékom nem volt.

Békülékenyen nyújtott kezét erre az imént még megbántott arcot vágó éltes férfiú:

— Nem sértett meg, dehogy sértett. Ámde mégis ismételnem kell: így még nem beszéltek velem, pedig öreg ember vagyok, sokmindent megértem már eddig.

A másik kétség és remény közt vergődve maradt magára, mikor felettese elsietett. Nem látta egész világosan annak a magatartásán, udvariaskodott-e az imént, vagy komolyan nem haragszik. A főigazgatói hivatal rejtelmes némaságba burkolózott hetekig. Aztán egyszer csak megint rányílt az osztályterem ajtaja a szabadszájú kollegára,

egész barátságos hangulatban lépett be hozzá a tankerület legfőbb vezetője:

— Azt hallottam az igazgatójától, hogy valami új és egyéni módszerrel tanít németül. No, hadd hallom, mutassa be, kíváncsi vagyok rá.

Hősünk megmutatott a tudományából annyit, amennyit egy óra alatt meg lehet mutatni. Az öregúr vonogatta a vállát.

— Isten tudja! Lehet, hogy nagyon ráfizet. Lehet, hogy nem. Vitatkoznom könnyű volna, de akkor azt hinné, a multkori kölcsönt adom vissza. Majd meglátom egy idő múlva, mennyire haladt, mire végzi?

Két hét múlva csakugyan ott termelt ismételten. Ezúttal pesszimista hangulat áradt belőle:

— Á, nem lesz ebből se gálickő, se prédikációs halott. Látja, annyit se tudnak, mint ilyenkor szoktak a többiek.

De elhozta a kíváncsiság nemsokára megint. Ezúttal keményen összehorgoltak. Ő maradt győztes, mert ezzel torkolta le a fiatalabbat:

— Nohát, hadd tanulok magától. Magyarázza meg az egészet elülről, még pedig töviről-hegyire. Indokoljon minden lépést.

Figyelmesen hallgatott, másfél óra hosszat. Másnap bejött órára megint. Harmadnap is. Azon a héten mindig, még dolgozatjavításra is. Nagyon óvatosan nyilatkozott:

— Hm. Lehet, hogy mégse bolondság. Az idő mutatja meg.

Az idő gyorsan száguldott akkortájt s nem volt valami nagyon mutogatós kedvében. Mire sor kerülhetett volna ilyenmire, országhatár húzódtott az ifjú tanár és az öreg főigazgató közé. Annyi azonban kiszivárgott a környezetéből, hogy szereti és becsüli azt a fiatalembert, aki pedig úgy beszélt vele első alkalommal, ahogy addig soha még senki.

— Azt szeretem és becsülöm benne, hogy mindig az egész életét teszi rá arra, amit meg akar védeni, vagy meg szeretne valósítani. Pedig azt is érezni rajta, hogy nem vakmerő a fickó, nem is va banque játékos, csak bátor ember. És nem tiszteletlen vagy öntelt, hanem őszinte.

A történetnek folytatása is van. Hamarosan Pestre került a kis kollega. Itt Pesten meg hamarosan kitaláltak egy új hivatalt, nem az egyszem tankerületi főigazgató látogatta a középiskolákat évente, néha csak minden két évben egyszer, hanem szakfelügyelők elég sűrű egymásutánban. Hozzá is ellátogatott a szakfelügyelő, meghallgatta figyelmesen az óráját, meg volt vele elégedve, egyetlen kifogást nem hallgathatott el előtte mégsem:

— Miért nem írja be, kedves kollegám a végzett tananyagot már mintegy másfél hónap óta?

Gondolj merészet és nagyot és tedd rá életedet — dobbant megint egy irtózatos nagyot hősünk már a multból előnyösen ismert szíve. Megint csak „itt állt“ és megint csak „nem tehetett másképpen“.

— Azért nem írtam be a végzett tananyagot, mert nincs ilyen. Az osztály mintegy másfél hónap óta beszüntette a tanulást.

— Lehetetlen. Már maga az valószínűtlen, hogy a többi tantárgyat tanulják, az önét meg szabotálják.

— Hát persze, hogy valószínűtlen. Magam is azt hiszem, hogy ez nincs is egészen így. Nem tanulnak azok most semmit az ég világán.

— De hát mi ütött beléjük, az Istenért?

— Pubertálnak. Ritka eset, de előfordulhat s itt éppen elő is fordult: egyszerre pubertál az egész osztály. Ha csoportokban cselekednék, el lehetne velök bántani. Így tehetetlenek vagyunk, akárcsak a pásztoreMBER ítéletidőben. Meg kell várni, míg abbahagyja. Ahogy feljött, szinte pillanatok alatt, éppolyan hirtelen el is viharzik.

— Mégis, mégis, kedves kollegám, írjon be valamit az osztálykönyvbe. Az úgy szokás, annak úgy kell lenni.

— Nem írhatok be semmit hazugság nélkül. Hazudni pedig nem is szabad, nem is szokásom.

— Én se szeretek, nem is szoktam hazudni. Gondolja meg, milyen kényelmetlen ez nekem. Jelentést kell tennem a tankerületi főigazgatóságnak.

— Hát akkor tessék jelentést tenni, ha ez a kötelessége. Ez a jelentés nem fog változtatni magán a való tényálláson, hogy a pubertáló osztály nem tanul.

— Csakhogy nem visz rá a lélek, hogy egyik legjobb tanárunknak kellemetlenséget vagy épenséggel kárt okozzak.

— Ha nem viszi rá a lélek szakfelügyelő urat, akkor persze ne tessék jelentést tenni. Én csak örülök neki, legalább nem kell igazolni extravagáns bánásmódomat.

Egy darabig megint a bizonytalanság hetei és hónapjai következtek. A reform azonban megvalósult itt is.

A reformot mindig valami másnak, legtöbbször valami plusznak a vágya igényli. Ez a más, vagy ez a plusz hiányzik a világból, tehát valami többletre van szükség a világon, hogy az, aminek hijjával van ez idő szerint, előteremhessen, vagy megvalósulhasson. A többlet — energiatöbblet, statikus, vagy dinamikus energiáé. Csak az a kérdés, honnan kerül elő? Onnan, ahol legnagyobb a potenciák feszültsége. A szükséges többletet a kollektívum legpotensebb tagjai szolgáltatják: a mindenkori ifjúság.

egyedei és összesége. Míg az éppen legjobbnak tartott igazság érvényben volt, funkcionált is, nem volt szükség külön erőfeszítésre, a gép forgott szinte magától. A reform esetén cselekedni kell, mert csak így lehet szó a hiány pótlásáról, a többlet előteremtéséről.

A népnek és a hatalomnak is van gesztiórendszere, de az nem elégséges erejű a hiány pótlásához szükséges többlet előteremtésére. A nép ösztönösen mindig csak annyit hajlandó s csak annyit képes megtenni, amennyi szokásos. A hatalom, a tudatosan cselekvő értelmiség is megteszi, ami telik tőle, de többre sem nem képes, sem nem készséges. Csak az ifjúság potenciája tud erején felüli teljesítményeket szolgáltatni. S nemcsak tud, de szer is az ilyesmikre, szívesen, nagy kedvvel csinálja. A nép mindig is szívesebben ajándékozik, mint szolgáltat, az értelmiség gesztió-rendszerét a szolgálat jellemzi. Áldozatra az ifjúságnak van jókedve, természetes adottsága és elég ereje. A reformhoz a hiányt többlettel pótolni pedig csak áldozatok árán lehetséges.

A fenti két példában ott mutatkozott meg az áldozat, mikor a szóbanforgó ifjú kétszer is egyformán ugyanazt a két Vörösmarty-sort idézte sajátmaga bátorításául: gondolj merészet és nagyot és tedd rá életedet. A végzett tananyag beírása az osztálykönyvbe olyan megmerevedett és gépiessé vált apró része az iskolai szokásrendszernek, amelyen csak úgy lehet változtatni, ha akad tanár, aki egész életét teszi rá arra, hogy az érvényét veszítette funkció ne maradjon meg a maga változatlanságában, hanem törjön össze mint forma, váljék problematikusná mint érvény és módosuljon, mint megreformált gesztió. A merész és nagy gondolatra rátett élet adott a cselekedetnek akkora erőt, hogy az sikerült. Végbement, nem kellett az egész életet odafizetni érte, vagy éppenséggel elherdálni eredménytelenül miatta.

Ez a „gondolj merészet és nagyot“ kitétel vár még tisztázásra. „Gondolat“ van benne egyfelől, másrészt „merész és nagy“ gondolat. Aki nem merész és nagy gondolatra teszi rá életét, az nem bátor, hanem vakmerő és nem áldozatot hoz, csak tékozol. Már a liturgikus áldozatokban is volt valami felemelő és ünnepélyes jelleg, nem hiszem tehát, hogy nagyot tévednénk, ha azt állapítanók meg, hogy a „merész és nagy“ jelzők a „gondolattal“ kapcsolatban annyit jelentenek, hogy a gondolat az áhitat jegyében kell, hogy elfogja az olyan embert, aki arra a gondolatra rá akarja tenni életét. Maga a gondolat pedig alighanem az a valami, amit már a görögök is bölcseségnek neveztek. De vajjon mi is lehet az a bölcsesség? Nem tudomány,

mert a szakemberek értelmi funkcióját értjük alatta s ez valami egyéb: kevesebb is, több is annál. Az a bölcs ember, aki az egész univerzumban megtalálta helyét s kinek a teljes létre vonatkoztatva jó a társaslelki közérzete. Sokrates például bölcs volt, mert kivégzése előtt való nap csendes álomban találja barátja, Kriton s ugyanezt a lelki harmóniát találjuk nála a méregpohár kiürítése után is. Ez a nagy és teljes harmónia arról tanuskodik, hogy ő az egész világgal, tehát természettel és emberiséggel egyaránt békességre jutott és békességben volt. A béke a társaslelki jó közérzet áhíthatos foka, tehát a jog klasszikus formája. A bölcs a béke embere s Sokratest azért tartjuk bölcsnek, mert az ő társaslelki jó közérzetét nem zavarja az a tény, hogy a másik ember, a többi ember, esetében vádlói, az athéniek békesség fejében az életét követelik s kevesebbel nem elégesznek meg. Ő még ebben az extrém esetben is tiszteli a másik ember jogát s nem hiszi el barátainak, hogy olcsóbban, esetleg ha elmenekülne, biztosíthatná a maga jogát. Az élete árán is kitart az igazi jogi álláspont mellett: az én autonómiám előfeltétele és záloga a te autonómiád biztosítása, ó, másik ember.

A megrendült jogi viszony rendezése reform útján.

Már az eddigiekből világosan látható, hogy jog csak az osztály nélküli társadalomban lehetséges, mert csak az osztály nélküli társadalomban képzelhető el úgy egyik ember és másik ember, tehát az embertárs, továbbá a nép, értelmiség és ifjúság, végül a bölcs, vagyis a mi szóhasználatunk szerint szofokrata, mint funkciók viszonyulása, nem pedig úgy, mint egymással harcban álló osztályok. Az embertárs nem rivális, a nép nem alsó néposztály (paraszt és munkás), az értelmiség nem középosztály, az ifjúság nem a fennálló rend szolgálatára és védelmére nevelt janicsársereg és a szofokraták nem szellemi arisztokrácia. Ellenkezőleg, minden kategóriába funkciói szerint tartozik és tartozhatik bele mindenki. Vegetatív életünk jó közérzésre tör, ha ez társaslelki viszonyulástól függ, és valahányszor erről van szó, kivétel nélkül minden ember embertárs a kollektív élet osztály nélküli társadalmában. Nép, ha ösztönös, érzelmre hangolt életstílusa jellemzi és valahányszor így él. Értelmiség, ha vonatkozásai tudatosak és értelmi jellegűek, és mindig az, ha éppen ilyen az életstílusa. Ifjúság, ha nagy a potenciája és akaratí tipusúak életjelenségei s mindenki az, életkorra való tekintet nélkül, aki így él, vagy kiki, mikor így él. Szofok-

rata, aki az életet áhítatos fokra hevülten és emelkedetten éli s aki éppen ezért az élet legmagasabb funkcióira nézve is illetékes. Természetesen, szofokrata is mindenki lehet, akinek az illetékessége nyilvánvaló és valahányszor nyilvánvalóvá válik az illetékessége. Az eddig elmondottak után már az sem lehet vitás, miben áll a szofokraták illetékessége. Merészet és nagyot gondoltak: áhítatos fokon élnek és megbékéltek emberrel, világgal. Rátették erre éltöket, azaz mindenbe teljes életükkel vetik bele magukat, mindenért étellel-halállal felelnek. Ezen alul nincs illetékesség. Természetes, hogy mire felérkeztek áhítatos fokig, túljutottak az ösztönös, a tudatos és a potens életstíluson s abban különböznek néptől, értelmiségtől és ifjúságtól, hogy forma, érvény, áldozat áhítatos fokú náluk, hiszen ezekbe is belevetik egész életüket, esetükben tehát nem lehet szó illetékességük kétségbevonásáról azzal az indokolással, hogy a jelképrendszer, vagy a jelrendszer, vagy a tettrendszer nem kenyerük. Dilettáns, vagy nyegle illetékesség: *contradictio in adjecto*.

Most már körülbelül világosak a konturjai a jogi funkciónak a mindenkori aktualitásban, vagyis a jelenben. Az embertársak, tehát az egyik ember és a másik ember között bizonytalanná, vagy vitássá, vagy kilátástalanná válik a társaslelki jó életérzés biztosítása, megrendül az autonómiába vetett hitük, háborúba keverednek egymással. Ebbe belerendül a nép ösztönös érzelmvilága is, megváltozik az eddigi közvélemény, összetöri a régi formákat, azaz kiüt a forradalom. Következésképpen megzavarodik az értelmiség tudatos értelmi funkciója, megszűnik eddigi legjobb tudásának érvénye, problematikusává válnak a tudományos rendszer tételei és elvei, módosulnak a kormányzat hivatalos rendelkezései. Az ifjúságban igény ébred az életstílus megváltoztatására s potenciájának hatalmas erejével megteremti a reformot. Az embertársak háborús jogi magatartását forradalmon, problémán és reformon át a szofokraták illetékessége emelte áhítatos fokra s szerzett közöttük megbékélést.

A vegetatív élet sarka és az áhítatos élet sarka között feszültség formájában funkcionál a háború és béke alternatívája közt a jogi viszony kialakulásának nagy lehetősége. Az igazi jogi viszony a jelenben sohasem valósult még meg, de bármikor megvalósulhat. Azt a törekvést, mely a mindenkori jelenben a helyes jogi viszonyt legalább ráemelt igényével úgy akarja a jövőben megvalósítani, hogy enged a szofokraták illetékességének s egy bizonyos időpontra túl a háborút reménytelennek, a békét pedig egyedüli lehetőségnek tartja s egyedüli lehetőségként is

munkálja, nevezzük politikának. A politika tehát a jövőbeli egyetlen helyes jogi viszonyulásra, a békére törekvés már itt és most, a jelenben. Az egészséges politikát onnan lehet felismerni, hogy lépésről-lépésre halad. Először csak az ifjúsághoz viszonyul a szofokraták illetékessége, úgy jut el az értelmiségen és népen keresztül az embertársig, a potencia, tudatosság és ösztönösség megnyugtatóján keresztül a vegetatív élet megbékéltetéséig.

Potencia, kultúra, adósság és jóvátétel mint a megbékélés fogalmi jegyei.

Egyetlen realitás van idő dolgában a világon: a jelen pillanat, hiszen minden a jelen pillanatban megy végbe. És voltaképpen éppen ez a jelen pillanat nem appericipiálható. Mire szerbeszámba vehetem, már nem élő idő, absztrakcióvá, statikus formává: multtá válik, a maga legvéresebben aktuális voltában pedig a mindenkori jövőre vonatkozik, arra is irányul, azt jelenti, azt készíti elő, hatásában annak ad tartalmat és irányt. Most, mikor a helyes jogi viszony kialakítását a jelenben szeretnénk szolgálni, azért tanulságos ezt a kis elmefuttatást megtennünk, hogy elvileg állapítsunk meg egy-két módszertanilag is hasznosnak ígérkező lépést, amelyet megteendők vagyunk.

Ilyen elvi megfontolásból ragaszkodunk például ahhoz a tételünkhöz, hogy politizálás közben nem extravagancia tőlünk, ha az ifjúsághoz viszonyulunk, nem is feladatunk leszűkítése. Az ifjúság problémájának megoldása önmagában véve is a közeljövő egyik politikai feladata, hiszen generációs válság van. Azonkívül az ifjúságé a jövő, tehát az ifjúság voltaképpen nem egyik, hanem mindenkor „a” politikai faktor. Jogosan mindig csak az ifjúság politizál, az új generáció, karöltve azokkal, akiknek eddig még nem jött el az idejük. A politika jogi funkció, mely fokkonkinti emelkedése közben módosul s lesz belőle forradalom, probléma, reform. Az áhíthatnak a fokán, a legmagasabb fokon úgy tisztul ez a fogalom, hogy nevelés lesz belőle. Tudják ezt az egyes politikai pártok is, azért fordítanak olyan nagy gondot egyrészt saját pártfunkcionáriusaik kiképzésére a pártiskolákban, másrészt az ifjúság nevelésére, harmadsorban az öregebbek átképzésére. Az ifjúság tehát harmadikféle okból is elsősorban jön tekintetbe jogi nevelés, politika szempontjából. Negyedik okból az egészséges politizálás egyedül okos módja parancsolja ezt: a szofokraták illetékességének lefelé ható ereje a tengő élet

felé haladó útjában legközelebb, igazán első állomásul a reformokat találja. A reformok népe megint csak az ifjúság, potenciájának, gesztióképességének a jogán.

Másik megjegyzésünk előljáróban: azzal sem játszottuk el igényünket és jogunkat a jogi viszony rendezésének egész problematikájára, ha kezdetben — s e könyvnek első lapjától az utolsóig — kultúrpolitikai téren maradunk és mozgunk. Nemcsak azért történik ez, mert jó lélekkel csupán itt érezhetjük magunkat valamelyest igazán illetékeseknek. Aláhúzni, megcsillagozni, hangerősítővel ellátni, kiemelni, hangsúlyozni szeretnénk vele valamit. Valamit, amiről egészen más modorban szeretnek beszélni mások. Divat mostanában azt hirdetni, hogy az életnek elsőbrendű, sürgősebb, gyakorlatibb szükségletei vannak, semmint hogy különösebb figyelmet szentelhetnénk a kulturális igényeknek. Nos, *szeretnők, ha fejtegetéseink során kiviláglana, hogy a jogi helyzet megszilárdulásának egyetlen lehetséges politikai lépése, a megbékélés a dolog természeté szerint halad a tengő élet felé és nem onnét felől hág a magasba.*

Végül mondanivalónknak a természetes határait is megvonja, egyben irányát is megszabja a jövő, a mult és a csak egy pillanattig tartó s az alatt sem appercipiálható jelen nem hármassága, csak kettőssége (a jelen konkrétum és realitás, a mult és jövő egyformán absztraktumok és irrealitások). Ha egészségesen akarunk munkálkodni a jogi viszony megszilárdulásán, meg kell vizsgálnunk, honnan jöttünk, milyen előzmények után kerültünk a mai helyzetbe. Aztán azt kell pontosan meghatározni, merre tartunk? Mit parancsolnak nekünk ellenmondást nem tűrő, kényszerítő erővel egyrészt a holnapunk és holnaputánunk, másrészt azok a körülmények, melyek között útunk odáig vezet. Így kell aztán kijelölnünk a számunkra lehetséges békecélokat s kiszámítanunk azt az árat, melyet a háború-okozta károk jóvátétele diktál a fejünkre. Ennyi kérdésre kell felelnünk és ilyen sorrendben.

Adósságaink.

Mit örökölt ifjúságunk apáitól a magyar békére vonatkozó komplexszumban? Egy nagy csomó nyitvahagyott kérdést, meg nem oldott problémát örökölt.

Ugy jutottunk el a második világháborúig, hogy nálunk Magyarországon nem ment végbe az osztályharc. Ezt természetesen nem úgy állítjuk, mintha azt hinnők, hogy a földkerekség valamelyik államában már osztály-

nélküli társadalmat, megvalósult szocializmust találhatunk. Ilyen állam nincs, Szovjetország is csak törekszik erre. De igenis vannak olyan államok, ahol az ipari, szervezett munkásság már a második világháború előtt komolyan és számottevően parlamentképes politikai faktorrá küzdötte fel magát s ebből a háborúból azok az államok kerültek ki győztesen, vagy kevesebb kárral, ahol ez volt a helyzet.

A jobbágyfelszabadítás is csak papíroson és lármája szerint ment végbe minálunk. (A lárma ugyanis akkora volt, mintha valóságosan is végbement volna.) A telkes jobbágyság földhöz ugyan jutott, de felszereléshez, vagy felszerelési hitelhez már nem. Kevés pénzt Kossuth-bankként elégették, az uradalmak juttatásaitól elesett. Későbbi földreformra gondolni sem lehetett többé. Az „alsónéposztálybeli“ álma a simléderes sapka volt, más út ugyanis nem adatott neki, hogy nyomasztó helyzetéből legalább egy lépcsővel feljebb kerülhessen. A vasutas, postás, rendőr, továbbiszolgáló altiszt és hivatalszolga kedvezőbb esetben még városba, vagy város közelébe is kerülhetett, gyermekeit neveltethette. A kicsi, biztos fix, meg a nyugdíj is csábítólag hatott. A fel nem szabadult jobbágy kollektív öngyilkossággal dokumentálta helyzete tartalatlan és kilátástalan voltát. Ennek többféle fokozata s ennek megfelelő formája volt. Legszelidebb a kivándorlás. (Szeretnék élni, de itt nem lehet. Megpróbálom másutt.) Eloláhosodás, eltótosodás. (A harcias bennszülött törzsből menekülők a kevésbé harciasba, azt nem zavarja, nem sanyargatja, nem is pusztítja úgy a gyarmatosító nép.) Egyke. (Már élni se kívánok. Ha nem érdemes e világon élnünk, ne szülessünk meg se.)

Nemcsak a 48-as forradalmakat nem használtuk ki, eredménytelenül múlt el felőlünk a francia forradalom is. Nem szabadult fel nálunk a polgárság sem. Még ma sem érdemes nálunk polgárnak születni, vagy éppenséggel polgárrá lenni. Így aztán felülről lenézett, alulról nem kívánt állapot ez ma is még, jóllehet kényelmes és bőséges életforma. De még mindig nagy megtiszteltetés számba megy, ha egy megyei dzsentrí meghívja vadászni a megyéjébeli nagyiparost vagy nagykereskedőt, pedig annak vagyona, súlya, esetleg műveltsége is jóval nagyobb, mint vendéglátó gazdájáé. Mikszáth Kálmán utolsó regényének, *A fekete városnak* az a tárgya, lelőheti-e a szepesi alispán a lócsei bírót a kutyájáért cserébe büntetlenül. Az író illuziómentesen látja és láttatja a helyzetet s a könyvet vegyes érzelmekkel csukjuk be utolsó sorainak olvastára.

Nem szabadult fel a harmincéves háború folyamán komposzszeszorátusunk sem, a bocskoros nemesekből alakult kisautonómiák közbirtokossága. Egyszerre harcolt két fronton, vármegyével meg a jobbágyokkal. Sokszor bizony a császárral kellett szövetségnie, hogy elérhesse célját. Ennek a szövetségnek a felmondására már az első világháború kitöréséig számos alkalom elszalasztódott. De ez a társaság még a Ferenc József háborújába is békétűrőn ment, amit nem tett volna, ha nem rabságban él.

Íme az öt meglévő politikai párt megalakulásának ezek a történelmi előzményei. Mind az ötnek megvan az indokolása a nyitvamaradt kérdések és megoldatlan problémák nyitott és megoldatlan voltában.

A társadalmi osztályok felszabadulásának kronológiai sorrendje és a pártokhoz való viszonya ez. A kiscgazdapárt a komposzszeszor probléma modern változatban, a polgári demokrata párt a francia forradalom kifizetetlen számláját óvatoltatja meg, a parasztpárt végre megpróbálja valóságosan is felszabadítani a csak papíronon felszabadult jobbágyságot, a szociáldemokraták az osztályharcot folytatják, a kommunisták most szeretnék véghezvinni, ami 1919-ben abbamaradt, noha a lehetőséget rá már az első világháború és az orosz forradalom megteremtette: minden dolgozónak a felszabadítását.

Mi az az új és más, amire a második világháború adott alkalmat és lehetőséget?

Az első világháború után a Habsburg-monarchia egész csődtömege a nyakunkba szakadt. A csehszlovákok demokratikus köztársasággá alakultak, Románia, Jugoszlávia a monarchiával ellenséges viszonyban álló országok voltak s mint ilyenek fogadták magukba a monarchiából odaszakadt népeket. Ausztria kezdetben szociáldemokrata állam, mindvégig köztársaság. Mi maradtunk változatlanul hű népe IV. Károlynak és világnézetileg egyenes folytatásai a régi szellemnek. A legitimizmus jogfolytonossággal ruházta fel a távolban a régi uralkodót, az itthoni államfő közös hadseregbeli egyenruhában járt s sokáig csak a király helyetteseként gérálta magát. Egykor labanc érdemeikért jutalmazott arisztokratáink előjogaik és javaik birtokában éltek tovább, mint a feudalizmus ittfelejtett kísértetei. Ferenc József bankbárói a kapitalizmus fellegvárait építették ki a tőzsdén és az egész közgazdasági élet területén. A Bach-korszakból ittmaradt, később Tisza Kálmán dzsentrimetó manipulációi folytán még nagyobbra puffadt bürokrácia hivatalnok urai mint új modern úri rend, korszerű előjogokat biztosítottak maguknak, közben kiépítették az etatizmus és államkapitalizmus beton-

fedezékeit. A klérus megnövekedett befolyása is monarchiai örökség volt, legalábbis az én klérusom, a reformátusoké (a többiekéről illelennek tartanám nyilatkozni). Püspökeink ebben a minőségükben még az abszolutizmus kreaturái voltak (addig szuperintendensnek nevezték őket), de méginkább főgondnokaink, akik a püspökökkel együtt közjogi méltóságokká nőttek ki magukat, mint a felsőház tagjai. Államsegélyes egyházakká züllöttünk, iskoláink autonómiája névleges és formális, függő helyzetbe jutottunk az állammal, később még földbirtokot is kaptak a püspökök. Rohantunk az epizkopalizmus lejtőjén lefelé, elszoktunk a teherviseléstől, lemondtunk a misszió jogáról „a jó békesség kedvéért“ és egy tál lencse fejében. A volt monarchia területén egyesegyedül nálunk maradtak használatban a k. u. k. közös hadsereg egykori rekvizitumai, a Haydn-féle kürtjelek, a katonaiskolák szelleme és nevelésmódja, a hadsereg-nyelv, az úgynevezett arméedeutsch (az igazán sovány vigasztalás, hogy szolgálai fordításban, érthetetlen szövegek „magyar“ nyelven. Ökononisch-administrativer-Dienst = gazdaszat-közigazgatási szolgálat; Richtung rechts-chargen marsch! = irány jobb, szárnytisztések indulj!).

Az abszolutizmus óta nagy iramban épített, a kiegyezéstől az első világháborúig pedig még nagyobb iramban, de már szinte a maga jókedvéből épült gyarmat teljes erővel épült és izmosodott tovább a két világháború között is. 48-tól 67-ig épültek azok a vasútvonalaink, amelyek kilométerekre estek a lakott helyektől, jelölül annak, hogy nem a gyarmatosított nép használatára valók elsősorban, hanem a gyarmatosító nép katonaságának a szállítására, no meg azért, hogy a gyarmat nyersterményeit az „anyaországba“ lehessen szállítani. A pálya mentén is csak jószemű ember láthatja meg nagy messzeségben az állomás oldalára kiírt falu tornyát néha (a fegyvernekít, például), de egy csomó nagyobb városunkba be se megy a fővonal, vicinálison lehet odavánszorogni csak (Veszprém, Gyöngyös, Eger, Békés, Nagykálló, Zalaegerszeg, Kőszeg). Ohat-Pusztakócsan emeletes az állomásépület, vagy azért mert éppolyan kevés a hely a Hortobágyon az építkezésre, mint az osztrák Alpesebben, vagy azért, mert a gyarmat köteles eltérni mindent, vagy azért, mert a bennszülöttekből verbuvált gyarmati hadsereg tagjainak illik a felsőbbrendű népet nűanszokban is szolgálilag utánozni.

Az 1867—1914-ig fiók Béccsé lett Budapest, tökéletes gyarmati kultúra a magyar kultúrélet. A Thun-féle iskola-rendszer, melyet az abszolutizmus plántált ide erőszakkal,

velejében változatlanul a nyakunkon maradt. A magyar szavakkal átmázolt régi tankönyvek továbbra is a régi szellemet terjesztették. Megerősödött a gyarmati hadsereg; egész nagy tábor bennszülött fanatikus híve lett a gyarmatosítóknak.

1919-től már egyenesen kísérteties arányokat öltött a gyarmati élet. Ha lehet, még elevenebb és rombolóbb volt a hatása a monarchiának, mint hatalma tetőfokán, mikor mégis szegült ellenébe valamelyes ellenzéki kedv. Most szisztematikusan munkába állott valamennyi a gyarmatra jellemző funkcionárius: hittérítő, ügyvivő, katonai parancsnok. A hittérítők janicsárokká nevelték a bennszülött ifjúságot, mégpedig ideológiai alapon: attól függ létünk, vagy nemlétünk, hogy kitartunk-e a német-magyar sorsközösség ténye és eszméje mellett. V. ö. színes néplakta gyarmaton: ne egyetek embert, különösen minket ne, mi lenne, ha nem lenne fehér ember, mi lesz veletek, ha mi itthagynuk benneteket — jaj, fehér apánk! A kereskedelmi ügyvivők szóról-szóra, mint Bécs ügyvivői is járták az országot, de még szokottabb volt az a forma, mikor a jól forgolódó és engedelmes bennszülöttet, ha jól össze tudta csapni a bokáját, betették kisebb jelentőségű állásokba jutalmul. A katonai parancsnok fenyegetésekkel, tilalmakkal operált (vége a karrierednek, nem lesz belőled semmi, ha nem parirozol). A hittérítő leszoktatta a bennszülött ifjakat a gondolkodásról, az ügyvivő feleslegessé tette, a parancsnok megtiltotta a gondolkodást.

Ha új világot és más életet akarunk, higyjük el gyarmat-voltunkat, legyünk legalább is szkeptikusak saját szabad ember voltunk felől. És kezdjük meg haladéktalanul, még pedig szisztematikusan önmagunk felszabadítását, gyarmatmagunk könyörtelen felszámolása mellett.

Adósságaink felszámolása.

Fel kellene számolnunk egész halommal a multból ittfelejtett gyarmati képződményeket. Az előző fejezet tanulságai értelmében fel kellene számolnunk a feudalizmust, a kapitalizmust, a kultúrharcot, a többségi elvet (nálunk, a kicsiség, sőt kisebbség klasszikus népénél), a felsőbbrendű és alsóbbrendű ember kiméráját, a szabadköltöz-ködési elv megszorításának rég elavult brutalitását, az egész német-római szent birodalom kísértő babonáját és végül magának a nevelésnek a válságát.

Fel kellene számolnunk mindezt, de hiányzik hozzá

az egész vonalon a partner. Nincs kivel felszámolnunk például a feudalizmust. Elintézetlen ügyünk van a paraszttal, nekünk, nadrágos embereknek s míg ezt az ügyet el nem intézzük, magamagát esetleg megpróbálja felszabadítani a parasztság, de az urakkal nem hajlandó egy tálból cseresznyézni, még saját szabadsága kedvéért és érdekében sem. Sorban, úgy ahogy a felszámolnivalók következnek, hadd sorolom fel, mennyi minden jóvátennivalónk van, mielőtt a jövőt érdemlegesen építeni kezdhetnők.

1. Dózsa Györgyöt megsütöttük, a paraszt gyűlöli az urat, ez a feudalizmus felszámolásának egyik igen lényeges akadálya.
2. Táncsics Mihályt félig megvakítottuk a börtönben, a munkás feszült viszonyba került a munkaadóval, ez áll a kapitalizmus felszámolásának útjában.
3. Csendőrrel kísértettük be a szektáriusokat (nemcsak a nazarénusokat és pünkösdistákat; nálunk szabadkőművesek, vagy Schmidt-iánusok sem lehetnek az emberek), hát hogy számoljuk fel a kultúrharcot.
4. Azt mondtuk, kása nem étel, tót nem ember, azt danoltuk, jól ismerem az oláhnak a tulajdonságát, ha kimegyen az erdőre, felakasztja magát. Belénk ivódott ez a szemlélet, bajos felszámolnunk miatta a többségi elvet.
5. Szappant főztünk zsidókból. Lehetne azzal védekeznünk, hogy nem éppen mi, magyarok, de jobban tesszük, ha nem védekezünk, mert az a szappan itt csak szimbólum s elég sok olyan terhelő adat nyomja a lelkünket, aminek szintén a szimbóluma. Inkább próbáljunk az alsó és felsőrendű ember kémérajától egyszersmindenkorra megszabadulni.
6. Bevagóniroztunk embereket, akik terhünkre váltak, hogy megszabadulhassunk tőlük. Tudom, hogy többször mint nem, kölcsönbe történt. Mégis gondoljuk csak meg: más a krumpli és megint más az ember.
7. Azt emlegetjük, jobb volt tavaly, nem volt davaj. Szóval: sokan közülünk nincsenek jó szívvel az oroszok iránt. Általában betegesen húzódnak Keltől s épp olyan betegesen vonzódnak Nyugathoz. Nem tudom, sikerülhet-e ilyen lelkülettel felszámolnunk a német-római szent birodalmat magunk körül és a magunk lelkében egyaránt.

8. Az ifjúságot is hajlandók vagyunk még mindig úgy kezelni, mint tökéletlen felnőttek szabad embereknek nem tekinthető seregét. Még mindig érvényes a régi rimes mondás: gyerek — fenekedre verek. Ezzel a lelkülettel bizony a nevelés válságát is nehezen számolhatni fel.

Jóvátétel.

Lehetne úgy is kibújni a felelősségvállalás elől, hogy az ember mentegetni próbálná magát. Nem vétettem a parasztoknak személy szerint, nem üldöztem a zsidókat, nem laktam „nemzetiségi“ vidéken, tehát nem volt alkalmam a „kisebbségi“ politikára, stb... Nem ér ez semmit. A parasztok mégis mérhetetlen sokat sanyarogtak, míg nekem tűrhetően ment a sorom. Az 1871-i hűtlenségi pör alkalmából mégis meghalt egy letartóztatott tüdőbeteg munkás a fegyházban, mert a júniusban elfogottak ügyében csak a következő év április 30-án hoztak (egy 6 hónapot kapott vádlott esetének kivételével csupa felmentő) ítéletet. Az én eleimet bezzeg nem bántotta Thaisz Elek főkapitány úr. Büszkén és boldogan tanultam az iskolában, hogy Magyarországon én szabadon gyakorolhatom a vallásomat, ugyanakkor még csak fel se háborodtam, mikor a falumból elvittek a csendőrök valami adventistát. Nem bántottam, nem gyűlöltem az ú. n. nemzetiségi kisebbségeket, de nem is ismertem őket. Egyiknek sem tanultam meg a nyelvét, nem tanulmányoztam a kultúráját. Sajnáltam a zsidókat nagyon, nem mondom, de nem tettem kockára a magam életét értük. Mikor a multkor Dunapatajra menet találkoztam Hartán csallóközi magyarokkal, nem tudom én, élt-e bennem olyan erővel a tiltakozás a békésmegyei tótok bevagonirozása ellen, mint azelőtt vagy akár azóta is. Hálás vagyok az oroszoknak, hogy végét vetették nálunk a kilátástalan háborúnak és vele kapcsolatos szenvedéseinknek. Azt is tudom, hogy amiért sokan úgy neheztelnek rájuk, azt a háború, a hadijog és a hadrakelt sereg egytől-egyig magyarázza és a maga helyére teszi. De még mindig nem tanultam meg oroszul sem beszélni, sem olvasni jól. Elmélet ide, meggyőződés oda, gyereket is ütöttem már meg, ismételten pedig.

Nem, nem, nem igen lehet itt egyebet cselekedni, meg kell törnöm és nagyon a szívemből jövőn bocsánatot kell kérnem mindazoktól, akik nemzetem, a magyar nemzet szomszédságában, vagy vele egy fedél alatt éltek és a mi hibánkból szenvedniök kellett. Bánom és szégyellem, hogy

így történt. Kérem a parasztokat, a munkásokat, a más meggyőződésű és gondolkozású csoportokat, a „nemzetiségiéket“, a zsidókat, a tőlünk elköltözőket (tekintet nélkül arra, az ő-fajta emberek hogy bántak a mieinkkel), az oroszokat és az ifjúságot: higgyenek töredelmem őszinte voltának és ha tudnak, bocsássanak meg nekem.

Tudom azt is, hogy a bocsánatkérés önmagában még nem sokat jelent. Elégtétellel is tartozom. Nem imilyenamolyannal, hanem teljes elégtétellel. Nem ajánlhatok fel sem egyebet sem többet teljes önmagamnál, akármilyen csekély érték is ez a szenvedett károkhoz képest. Mindeneimet felajánlom és odaadásomnak legfeljebb a halálom a határa, az imént felsorolt szörnyűségek, gazságok és emberszámba a „nemzetiségiéket“, vigyenek el vagonokban meg a parasztok, vegyék el a szemem világát börtön sötétjével a munkások, gyötörjenek meg zaklatásokkal a szektáriusok, főzzenek belőlem szappant a zsidók, ne vegyenek emberszámba a „nemzetiségiéket“, vigyenek el vagonokban otthonomtól messzire és talán örökre az „alkalmatlan idegenek“, ám nézzenek rám sanda szemmel az oroszok, okozzanak a gyerekek nagy szenvedést nekem: megérdemlem. De azt is tudom, hogy nem teszi meg egyik sem, hát így írom ide: bizony megérdemelném. Ó, ha békességet tudnék szerezni az árán, ha meg tudna születni így a magyar béke, de szívesen lemondanék az életemről, megadnám rozoga, beteg testem csontjait idő előtt. Nincs ilyesmire mód, de nincs is ilyesmire szükség sem. Emberek bűneiért váltságul tökéletesen elegendő a Krisztus keresztje. Más valamire jó az, hogy az emberekből egyszer csak kibuggyannak a másokat megkövető mondatok és elégtétel felajánló ígék: sajátmaguk lelkét takarítják ki a erősítik meg velők az ilyen érzésű, gondolkozású és szándékú emberek.

Az én lelkem ebben a pillanatban nyugodt és erős. Nem tudhatom, de hiszem, hogy tiszta is. Minden kollektív munkára minden embertársammal képes és kész vagyok. A magyar béke vesz körül, amely lecsendesített és erőmet visszaadta.

MEGBÉKÉLÉS AZ IDŐ TELJESSÉGÉBEN

A politikai időpont.

I.

Mi a politika? — gondolkozzunk már egyszer erről a kérdéstről is úgy, hogy közben tekintetünk a legmagasabb pontokra függesztjük s fülünk a legtitkosabb hangoknak is kitérjük. Lábunk azonban megvetjük szilárdan a biztos talajon, hogy amit látunk, hallunk s nyomában kigondolunk, még mindig hadd jelentsen valamit a gyakorlati életben is, különben azt mondják ránk, ábrándosak, álmodozók vagyunk.

Kezdjük tehát egészen „praktikusan“. Az ember, ugyebár, azért kénytelen politizálni, mert jól akarja érezni magát s a való életben ennek akadályai vannak. Politizál, azaz ezeket a minduntalan jelentkező akadályokat megpróbálja elhárítani jóérézése útjából.

Mielőtt továbbmennénk, tisztázzuk a fogalmakat. Mit értünk „jóérés“ alatt? Mit jelent az, most már aprópénzre váltva, hogy az ember jól szeretné érezni magát?

Ha egyedül élne az ember a földkerekségén s nem volna másik ember, aki őt mindenben megzavarhatná, akkor a „jóérés“ azt jelentené, hogy emberünk édesen aludt az éjszaka, s most nem álmos, felüdítette az álmot. Tisztességesen bereggelizett, jelenleg nem éhes, jól van lakva. Felöltözött, befűtött, melege van, nem fázik. Friss, jó egészségnek örvend, semmije sem fáj, nem beteg. Nem dolgozott erején felül, tehát nem is fáradt. Vérkeringése zavartalan, semmiféle nyomás nem bántja. Egész életérzése rendben van.

Igen ám, de mint igen jól tudjuk, az ember társas lény s azzal még, hogy maga személye szerint semmi baja, nem intéződött el minden peres ügye. A „másik ember“ még mindig megzavarhatja őt életérzésében pusztán jelenlétével. Miután pedig nemcsak egy másik ember él vele egy földgolyó bison, hanem számtalan sok, sőt számtalan sok millió, nem is olyan egyszerű dolog rendeznie elintézetlenül ügyét a többi emberrel, a csupádon csupa „másik ember“-rel, mint talán első szempillantásra elgondolni véltük.

Míg egymagában vettük szemügyre az embert, könnyű volt elképzelnünk, hogy életérzései rendezettek, jók. Elverte éhét, kipihente fáradoalmait, megszüntette esetleges kényelmetlensége előidéző okát a másik embertől, a többi embertől függetlenül. Egész csomó éhség-, fáradság-, kényelmetlenség-érzete van, amely éppen azért fogta el őt, mert másik ember is él a világon. Nagyon könnyen megállapítható és belátható igazság ez: életérzéseinek egyrésze, sőt nagyrésze a másik emberhez képest jó vagy rossz.

Ha már most ismét továbbmegyünk egy lépéssel, azt sem nehéz világosan látnunk, mikor rossz és mikor jó életérésünk a másik emberhez képest? Mindig rossz, ha a másik ember gátol bennünket jó életérésünk előfeltételeinek megteremtésében és jó akkor, ha nem cselekszi ezt. Még jobb, ha segítségünkre van, de nem okvetlenül szükséges. Elég, ha nem aggat. Elég, ha nem függünk tőle. Ha függetlenek vagyunk. A másik emberre vonatkozó jó életérésünk előfeltétele tehát: függetlenségünk hozzáképest.

Ezúttal fontos állomáshoz jutottunk gondolataink során. Az ember arra törekszik, hogy életérése zavartalan, azaz jó legyen. Ezért veri el éhét, piheni ki fáradoalmait, szünteti meg mindenféle kényelmetlensége előidéző okát. Hogy azonban ezt gátlás nélkül megtehesse, függetlenségre tör. Akkor független, ha jó életérésének megszerzése közben nem zavarja őt a másik ember. Ezért politizál.

A politika tehát egyik ember függetlenülési törekvése a másik emberhez képest.

II.

A világtörténet annak az egyetlen törekvésnek a története, ahogy egyik ember függetlenülni próbált a másik emberhez képest.

Eleinte családi körben éltek együtt egyik ember és másik ember. A családfő parancsolt, a családtagok engedelmeskedtek. Teljes volt az egyik ember függősége, születése pillanatától kezdve a családfő akaratán mult még az is: életben maradjon-e, vagy se. Később rabszolga lett az egyik, szabad a másik, még később jobbágy, legkésőbb munkás. Legeslegkésőbb és az napjainkban van így: egyik ember és másik ember.

Nagy, véres háborúk tesznek pontot egy-egy történeti korszak fejezetvégre. Csak hogy azokat felemlégesük, melyek a tegnapelőttből a mába vezettek át: a francia forradalom a rendeket törölte el és a jobbágyokat szabadította fel: a negyvennyolcas forradalmak a társadalmi osztályokat törölték el és a munkást szabadították fel, az

első világháború a dolgozók és nem dolgozók kettősségét szüntette meg és felszabadította minden dolgozót. Az ember önkénytelenül meg kell kérdezze: vajjon mi dolga volt még a másik világháborúnak?

Ó, még nagyon éppen csak hogy most volt, eléggé emlékszünk rá, min vezett össze az emberiség. Mint mindig, ezúttal is két tábor nézett farkasszemet egymással. Az egyik tábor azt állította, vannak a világon alsóbbrendű és felsőbbrendű emberek és népek és csak a felsőbbrendűeknek van létjogosultságuk. A másik tábor tagadta, hogy az egyik embernek és a másik embernek ilyen köze lehetne egymáshoz. Bízvást mondhatjuk ennél fogva, hogy jelenleg itt tartunk: a második világháborúban függetlenül teljesen a másik ember az egyik ember, a felsőbbrendű ember kényuralma alól.

Nincs alsóbb- és felsőbbrendű ember, alsóbb- és felsőbbrendű nép sincs többé. A demokrácia minden ember függetlenségét elismeri. Minden ember függetlenségére tör. Napjainkban politizálni ezt jelenti.

III.

Nagy és nehéz kérdés: hogy lehet biztosítani az egyik ember függetlenségét a másik emberhez képest?

Milyen sok vért kiontott az ember saját függetlenségének biztosítása érdekében. És milyen sok bilincset kifényesített, elkoptatván őket temételen sok rab kezén-lábán. És mindez milyen hiábavaló, haszontalan törekvés volt.

Pedig milyen régen elhangzott már törekvéseivel szemben az isteni tilalom és az isteni parancs. A tilalom valahogy így: nem biztosíthatod, ó, ember, a magad függetlenségét, a parancs meg, valahogy így: hanem ha a másik függetlenségének biztosítása árán.

Olyan könnyű volna belátni pedig: ha úgy harcoltad ki a magad jó életérzéseit, hogy közben a másik embert megakadályozod a maga jó életérzéseinek előfeltételeinek megszerzésében, készülj rá jó eleve, hogy adandó alkalommal visszaadja a kölcsönt a kamatok kamatjával. Miután pedig ezt te lehetetlen, hogy magad is ne tudd, nem lehet az életérzésed igazán jó. Nyomottságot kell, hogy érezz, jövőd teljes bizonytalanságában. Hiába szövetkezel, hiába fegyverkezel: a másik embernek is megvan szövetkezési és fegyverkezési lehetősége.

Ha meg akarsz szabadulni nyomott érzésedtől, a másik ember függetlenségét kell biztosítanod hozzád képest. Ha te nem szolgálsz számára akadályul, elképzelheted a magad függetlenségét, hamarabb nem. Azt kérdezed, mi a

biztosítékok az ő esetleges túlkapásai ellen? A felelet csöppet sem nehéz: az ő életérzése sem lehet jó hozzád képest, a te függetlenséged biztosítása nélkül.

Azért hangsúlyoztam már az elején: politizálni nem érdemes másképpen, csak ha tekintetünk a legmagasabb pontokra függesztjük s fülünk a legtitkosabb hangoknak is kitarjuk. Csak a vak nem látja s a süket nem hallja, hogy az egészséges politikához hit kell és áldozni tudás. Fel kell szabadítanunk a másik embert, aki eddig rabszolga volt. Hátrányos helyzetben volt, tehát most gyanakvó, gyűlölködő, vérszomjas és dühös. Felszabadításához hosszú lejárátú kölcsönre van szüksége, eleinte inkább kivész a közös kasszából, semmint tenne hozzá.

Ki fizesse a deficitet? Az „egyik ember“ áldozatkészsége csak a házipénztár. A hite: hitellel egy kimeríthetetlen központi pénztárhoz, amely soha, eddig sem volt, ezután sem lehet fizetéképtelen. Megbírja a „másik ember“ felszabadítási költségeit is.

A pszichológiai időpont.

A „másik ember“ megszületése a tudományban.

I.

Mikor a XX. század hajnalán, 1900-ban megjelent Wundt Vilmos Völkerpsychologie-jának első két kötete, *Die Sprache*, nem látszott még olyan tisztán és világosan, mint ma, hogy korszakváltó esemény játszódott le. Pedig ilyes valami történt. Nem a nyelvészeti eredményekre gondolok, bár azok is értékesebbek és időállóbbak, mint ahogy az akkori nyelvtörténeti iskola eleinte gondolta. A nyelvészeti eredmények azonban mindmáig vitathatók maradtak mégis. Volt azonban Wundtnak egy vitathatatlan igaza, amely lassankint vált egyre nyilvánvalóbbá és mindig vitathatatlanabbá s napjainkban úgyszólván már csak ez az egy tudományos igazság érdekel bennünket életművéből. Jóllehet abban számos egyéb kincsek is találhatóak.

Az azóta egész kis könyvtárrá bővült nagy műnek a címe tartalmazza ezt az igazságot. *Völkerpsychologie. I—II. Die Sprache. A nyelv néplélektani jelenség.* Ennyit mond a cím. A további kötetek tanúsága szerint olyan néplélektani jelenség a nyelv, amilyen a művészet, a mythos (és a vallás), a szokások, a társadalom, a jog és az állam. Az indokolása ennek az állításnak még kissé naív. Azért néplélektani jelenségek Wundt szerint a felsorolt funkciók,

mert magyarázatukra az egyéni lélek feltételezése nem elégséges. A nyelvi és a többi hozzá hasonló (jogi, stb...) jelenségek csak abban az esetben magyarázhatók, ha az egyén szellemi élete fölél feltételezünk egy *objektív szellemet*, amelynek hatására az egyén képes nyelvvél élni, műalkotásokat létrehozni, vagy megérteni és élvezni, stb. Ez az objektív szellem az emberi közösségé és közösségeké, alkotásai hagyományozódnak az egyénekre, és inspirálják azokat újabb alkotásokra. Így válik lehetségessé az egyéni nyelv, melynek funkciója során az eredmények részben megegyeznek a hagyományos nyelvvél, részben elkallódnak, részben pedig, kedvező körülmények között, újabb anyaggal gyarapítják és gazdagítják a következő generációra hagyományozandó garmadát.

Naívnak mondtam az objektív szellemnek ezt a feltételezését, bár ez abban az időben nagyon merész és modern tételnek tetszett. Tartozom is a valóságnak azzal, hogy hangsúlyozzam: jelenlegi jobbanértesültségünk szempontjából volt naív csupán. Önmagában véve forradalmi állítás volt. Első, bátortalan meglátása volt annak a ténynek, hogy *az ember sohasem önálló egyéniség, hanem mindig partner. A többi ember, legalább még egy másik ember partnere.*

A meglátásban annak az eddig ismeretlen tételnek a tétel formába gömörödése volt az új, hogy a nyelvhez, művészethez, mythoszhoz, szokáshoz, társadalmi érintkezéshez, joghoz, államhoz nem elég egy ember és így e jelenségek magyarázatához sem elegendők az egy-ember lelki életének eddig megismert törvényszerűségei. Azt, hogy a szavak jelentenek valamit, mondatokká állanak egybe, a mondatokban a mondatrészek szerepét töltik be, nem magyarázza megnyugtatóan sem az, hogy az ember érez, ért és akar, sem az, ha akármilyen pontosan leírom, hogyan érez, mi módon ért és miképpen akar. Miközben beszél az ember, nyilvánvalóan *ért*, de nem önmagában véve, hanem *a többi emberhez képest ért*. Már magában véve az, hogy beszél, *a többi emberhez képest értelmi munka*, ha pedig meg akarom magyarázni, mi az, voltaképpen, hogy beszél, arra a kérdésre kell megfelelnem: hogyan képes ember a többi emberhez képest értelmi munkát kifejtteni. Az objektív szellem feltételezése is erre a kérdésre próbált feleletet adni, egyelőre csak óvatos és gyermekes feleletet, természetesen. Dé hiszen nem is ez a felelet volt a forradalmi és dicsőséges cselekedet, hanem magának a kérdésnek első ízben történt, merész felvetése: hogyan ért az ember más emberhez képest, miben áll az emberi beszéd, mi a nyelv. És mi a művészet, a mythosz, a

szokások, a társadalom, a jog, az állam, tehát azok a lelki funkciók, amelyek által az ember a többi emberhez képest érez, ért és akar?

Korszakváltónak mondtam mindjárt előljáróban ezt a szép és értékes tudományos tettet, indokolnom kell, hogy miért. Lehetett volna csak értékesnek mondanom. De több volt, mint értékes, igazán korszakalkotó tett volt.

1900-zal zárult a XIX. század, az individualizmus százada. És most egyszerre azt hangoztatja valaki, hogy a nyelv nem magyarázható individuális alapon. Az egyén nem csinálhat nyelvet. Másik emberre, sőt akkor még így volt fogalmazva: a többi emberre, tehát úgyszólván az egész emberiségre rá van szorulva, hogy nyelvet teremtsen magának. Egészen pontosan akkora emberi közösségre van szüksége, amekkorának azonosak a hagyományai a szavak jelentését és mondatokká egybeállításának a módját illetőleg. Ime, tudományos téren a szellemi élet egyik funkciójának magyarázata közben jelentkezik a kollektívum. A nyelv pszichológikum, de hordozója nem az egyén, hanem a kollektívum. Az egyén szólal meg, az egyén fogalmaz, de a nyelv, amelynek a segítségével megszólal és amelynek keretei között fogalmaz, a kollektívumé. Ha nem az, akkor csak halandzsa a nyelv s a másik ember, akihez a megszólaló beszél, nem is értheti meg. Hiszen a másik ember megértése is a kollektívumé, hiszen a beszédbeli második személy is nyelv segítségével szedi össze az első személy mondanivalójának értelmét s a nyelv keretei között illeszti egybe, nyer magának fogalmat róla. Az volt a forradalmi tett, hogy Wundt voltaképpen ezt vette észre és ezt foglalta tételbe, ezt magyarázta meg tudományosan: a nyelv a kollektívum pszichológiai funkciója. Ne zavarjon bennünket az „objektív lélek“ fogalma. Wundt szótára szerint a kollektívum az objektív lélek s a kitételben az „objektív“ jelző csak azt akarja mondani, hogy *nem egyéni*, nem individuális. Közösségi lelki funkciók a nyelv, mythosz, meg a szokások.

II.

Valami nem ugorhat ki a semmiből előkészítés, vagy előkészület nélkül. Tanulságosan időzhetnénk el annak a folyamatnak a vizsgálatánál is, amely Wundt tételének a születését megelőzte. De nem fontosak szempontunkból ezek az előzmények. A kollektívum tudományos vizsgálatát úgysem datálhatjuk hamarábbról, csak onnét, ahol először van szó róla, kifejezetten róla és nem másról, félreismerhetetlenül. A „völkerpsychologie“, az objektív szellem fel-

tételezése ez az időpont, mert ez a fogalom már a kollektívum egyik jelentkezési formájának elkeresztelése. Ami azelőtt volt, bizonyos mértékig róla emlékezett, de voltképpen másról beszélt.

A nyelv nemcsak jelöl, hanem jelölésmódjában és jeleiben változik is. Abban az időben, mikor Wundt a nyelv legfőbb jellemző sajátóságaképpen fedezte fel kollektív funkciót, a nyelvtudomány éppen azon volt, hogy ugyanennek a nyelvnek azt a járulékos sajátóságát figyelje meg: az idők folyamán jelölés közben mennyire megváltoznak maguk a jelek. Amit régen így mondtak „kegyig, mindéltig“, ma így mondják „pedig, mindig“. Ez az egy tagú szó „Pferd“, valaha öttagú volt: „paraveredus“, ha egy dúsgazdag embert „valóságos krózus“-nak emlegetünk, már nem igen gondolunk Kroizosz ókori királyra. Ámha még ezt megtennők is, bajosan jut eszünkbe a meglőtt, de még vánszorgó vad hulló vére, miközben megállapítjuk valakiről, hogy „vérszemet kapott“. Böszörmény városának lakói születnek, élnek és meghalnak a nélkül, hogy sejtelmük volna szülővárosuk nevének egy másik alakjáról, amely nem más, mint ez a szó: muzulmán. A nyelvtudományt úgy lenyűgözte ez a feladat: megállapítani, hogyan változott, módosult, torzult, töredezett, szűkült, bővült, gazdagodott, szépült a jelrendszer századok során, hogy nem ért rá figyelni az új módszerre és új feladatokra, sőt hajlandó volt azt hinni: a nyelvtudománynak egyetlen feladata csak az, mert csak az az egy lehet, amit éppen végez is. Érthető és magyarázható, ha úgy viselkedett, mint kedvenc játékába merült s abban brutálisan megzavart gyerek szokta: bosszús volt a mulatságrontóra és mélységesen megvetette azt.

Tetézte bosszúságát és megvetését az az eltérés is, mely eddigi munkásságának a módszerét jellemezte az új szempont követelte új módszerhez képest. A nyelvtörténeti módszer egy régebbi és egy mostani státusz-szal dolgozott, a kettőt meglévő, vagy feltételezett státuszok kötötték össze. Ha valami végeredményt próbált megállapítani a rendelkezésre álló adatokból, az nyilvánvalóan csak annak a megállapítása lehetett, hogy viszonylik a régi státusz az újhoz. Annak a megállapítása pedig, milyen volt a régi, milyen az új státusz s milyen az egyik a másikhoz képest, logikai természetű munka. A jelentéstan területén például ilyen eredményeket kapott a nyelvészet. Adva van egy szónak eredeti és a nyelvtörténet folyamán megváltozott jelentése. Ha a két jelentést összehasonlítjuk, vagy azt látjuk, hogy megszűkült az új jelentés a régihez képest, vagy azt, hogy megbővült.

Az egyik eset a jelentésszűkülés, a másik a jelentésbővülés esete. Lehet még más eset is, bennünket jelen esetben nem érdekelnek az esetek maguk, csak az érdekel, hogy a bővülés és szűkülés fogalmához logikai úton jutott a nyelvtudomány. Ez nyilvánvaló s magából a nyelvtörténet logikájából következik. A nyelvtörténet két különböző pontján rögzített két egymástól eltérő jelentésnek éppen fogalmi jegyei segítségével megvilágított köre eltérő, egyik szűkebb, vagy bővebb a másiknál. Történeti szempontból nem is igen lehet más különbséget tennünk közöttük, ezt a különbséget pedig logika segítségével ismerhetjük meg.

Az új szempont meg merőben pszichológiai módszert használt és követelt. A nyelv a kollektívumé, hangsúlyozta s természetesen belehangsúlyozta azt is, hogy mint pszichológiai funkció, kollektív. Tudományos vizsgálatánál tehát a jelenségek in statu nascendi érdekelnek bennünket. Képzeltetni, micsoda sértődöttséggel vette tudomásul az egykori vérbeli nyelvész, hogy az ő eddigi eredményei nem érdekesek. Nem érdekes az imént példának említett jelentésbővülés, vagy szűkülés sem. Nem vitt előbbre bennünket egy lépéssel sem, ha példának okáért megállapítjuk, hogy régen „fertig“ kevesebbet jelentett, mint ma, „gewehr“ meg többet, mert az egyik ma mindenre kész, régen meg csak útrakész volt, a másik meg régen jelentett mindenféle védőeszközt, ma csak a lőfegyvert jelenti. Hiába állapítjuk meg, hogy az egyik a jelentésbővülés, másik a jelentésszűkülés esete, magának a nyelvnek az életéről semmi lényegest nem tudtunk meg.

Az új szempont éppen jókor érkezett. Hiszen ez a logikai játék már nem is volt eleven nyelvészeti tevékenység, halódott a nyelvtudomány, mert nem kapott megtermékenyítő hatásokat. Tengő életet folytatott csak, miközben telerakta a logikai skatulyákat új még új adatokkal.

Pedig elég régi pörben hozott végső döntést a néplélektani módszer. 1855-ben adta ki *Steinthal* Heymann híres vitairatát ezen a címen: *Grammatik, Logik und Psychologie*. Már ez is disputa volt és tiltakozott a nyelvészeti logicizmus ellen, már ez megállapította, hogy a beszélés lelki tevékenység, tehát a nyelvtudomány pszichológiai studium. Pedig ez sem volt első fecske és ez sem könyvelhette el tegnapelőtről tegnapra azonnali győzelmét. Az első fecske nem is nyelvész volt, hanem jogász, *Savigny* Károly, aki már 1814-ben megállapította, hogy a jog, épp úgy, mint a nyelv és a szokás a népszellem alkotása s a jogászok és törvényhozók nem tetszés szerinti új jogi tartalmakat állapítanak meg, hanem már meglévő csírákat

érlelnek, tehát a jogalkotásban nem az egyesek tudatos működése a döntő, hanem a tudattalanul tovahömpölygő jogáramlat. Magának Steinhalthnak az elvei pedig csak 1880 óta kezdtek terjedni és hatni, mióta Paul Hermann műve, a *Nyelvtörténet alapelvei* hirdetni és alkalmazni kezdte a lélektani módszert.

Csodálatosképpen meddő maradt azonban a lélektani módszer a XIX. század még hátralévő két utolsó évtizedében is. Maga Paul is úgy látta például a fentemlített példa keretei között, hogy a jelentés hol kibővül, hol megszűkül, hol metaforikus átvitellé költőiesedik. Nem nehéz megtalálni ennek az elvtelenségnek az okát. A nyelvtudomány elég becsületes volt nyelvtörténetileg a saját területén mozogni. Amit ott talált, nem engedelmeskedett az egyéni lélektan egyebünne kölcsönvett s itt csak alkalmazott törvényszerűségének, lévén csupádon-csupa néplélektani jelenség. Ezért hatott a reveláció erejével az új tétel: a nyelv néplélektani jelenség. A játékban megzavart gyermek haragudott ugyan s kemény kritikával illette, sőt eleinte illetéktelennek is ítélte a békebontót, végeredményben azonban mégis csak hasznát vette eredményeinek s azóta nem is igen jelent meg érdemleges nyelvészeti munka a nélkül, hogy hozzá valamilyen vonatkozásban ne viszonyult volna.

III.

Wundt egyik nagy kritikusa Bertold Delbrück, *A nyelvkutatás alapvető kérdései* c. művében, 1901-ben, tehát nyomban a néplélektan megjelenése után azt gondolta, össze lehet békíteni a két nagy ellenfélt, Pault és Wundtot és annak a nézetének adott kifejezést, hogy a nyelvtudomány épületét még abban az esetben sem kell alaposabban átalakítani, ha lélektani alapját fel is kellene cserélnünk. Alaposan tévedett ebbeli feltevésében. A néplélektani elv beszüremkedett a hajszálcsovésség törvényei szerint a nyelvtudomány egész épületébe, pincétől padlásig és lassan, de biztosan elvégezte rajta átalakító munkáját.

A legfeltűnőbb módosulás az volt, hogy a nyelv társaslelki viszonyulásaira mindenütt hangsúly esett. Nem volt új ez a gondolat, de új volt az, hogy fontossága egyre jobban nyilvánvalóvá vált és kihangsúlyozódott. A *Noreen* könyve a *Nyelvhelyességről* még ugyancsak XIX. századvégi munka, de kiemeli a beszédbeli második személy fontosságát: nemcsak a *beszélő* szempontjából kell a használt kifejezés helyes, vagy helytelen voltát megítélnünk, hanem a *hallgató* szempontjából is, ez utóbbi a

fontosabb. Nem elég az, hogy a nyelvvalak a *beszélő* gondolatának adekuat nyelvi kifejezése legyen, helyessé csak akkor lesz, ha a *hallgató* is megérti.

Attól kezdve, hogy a nyelvtudomány magáévá tette és módszerül használta a néplélektani elvet, ez a viszonyulás soha többé elhanyagolhatóvá már nem válhatott. A beszélő és hallgató attól kezdve egyenjogú személyek, addig a hallgatóról kevés szó esett. Ime, néhány idézet. *Jespersen Nyelvfilozófiájában*, a tulajdonnévről szólván írja: every time a proper name is used in actual speech its value to booth speaker and hearer is that of denoting one individual only, and being restricted to that one definite being. Ch. *Bally Langage naturel et langage artificiel*: A nyelv éppúgy, mint a *szociális élet* legtradicionálisabb, legspon-tánabb formái mindjában a reflektált akarat ellenőrzése alá kerül. *Gombocz Zoltán Nyelvtörténeti módszertanában*: a nyelvtudomány feladata a nyelvfejlődés egyéni és *társaslélektani* feltételeinek vizsgálata. *Wundt-nekrológiájában*: Minden nyelvi folyamat szükségképen az egyes ember lelkében megy végbe. Csakhogy a beszélő ember nem magára, el-szigetelten él, hanem más, hasonló szervezetűekkel együtt társas *közösséget*, *népet* alkot, s e közösség tagjainak foly-tonos érintkezése, egymásrahatása a nyelv keletkezésének és fejlődésének előfeltétele. Nyilvánvaló tehát, hogy a szokásos értelemben vett individuális lélektan mellett szük-ség van *egy másik lélektanra*, mely vizsgálat tárgyává a lelki jelenségeknek azt a csoportját teszi, amelyet nem az egyéni tudat, hanem a *társas együttéléssel járó szellemi érintkezés* feltételez és magyaráz. *Nyelvhelyesség és nyelv-tudomány* c. értekezésében: A jelrendszer az egyén akara-tától független, kialakulását és fejlődését a *közösség* többi tagjával való érintkezés, tehát *szociális* feltételek magya-rázzák. Alább: A nyelvhelyesség a *szociális nyelv*, vagy ha tetszik, a *nyelvszociológia* problémája. Charles *Bally: Mécanisme de l'expressivité linguistique* c. tanulmányából: a nyelv akkor kifejező, ha a *beszélő* tudatosan játszik a nyelv és a logika kategóriáival, és ha a *hallgató* felismeri az asszociációk lehetőségét. *Gombocz Z.: Leíró nyelvtan, történeti nyelvtan* c. tanulmányából: A nyelvvizsgálat tulaj-donképpen tárgya nem a beszéd... ez az egyéni tevékeny-ség, a bennünk élő jelrendszer alkalmi felhasználása gon-dolatainak kifejezésére, hanem maga a *kollektív természetű* jelrendszer, amely nem absztrakció, hanem lélektani reali-tás, amely viszonylagosan állandó s éppen azért változásra, fejlődésre képes. Alább: Nyelvállapot és nyelvfejlődés sa-játságos kapcsolata: a *kollektív tudatban élő mindenkori*

jelrendszer a diachronikus változások függvénye. Gustaf Stern: *Meaning and Change of Meaning* c. közel ötszázlapos nagy művében külön fejezetet szentel a *beszélés és megértés* lelki feltételeinek. A nyelvi jelrendszer funkciói szerte 1. a képzetkeltés (symbolic function), 2. a beszélő lelki tartalmának kifejezése (expressive function), 3. közlés (communicative function) és 4. a *hallgatóra való hatás* (effective function.) Ferdinand de Saussure, a genfi egyetem nyelvész tanára, kinek műveiből tanítványai halála után gyűjtötték össze egy kötetre valót, *Cours de linguistique générale* c. alatt, különösen nagy lépésekkel vitte előbbre a nyelvlélektani módszert azzal, hogy pontos határvonalat húzott a nyelv és a beszéd között. A *beszéd egyéni tevékenység* szerinte, a konvencionális jelek tudatos és szándékos felhasználása a gondolatok közlésére. Ezzel szemben a *nyelv szociális termék*, beszédképzetek rendszere, amely az egy nyelvközösséghez tartozó egyének agyában azonos, vagy majdnem azonos alakban van elraktározva. A beszéd és a nyelv viszonya kettős. Egyfelől a nyelv, mint a szóképzetre és grammatikai formákra vonatkozó képzetek rendszere, a beszédtevékenység eredményeképpen hosszas tanulás és gyakorlás után alakul meg az egyesek lelkében: *az egyes ember egyedül sem megalkotni, sem megváltoztatni nem képes*. Másfelől a nyelv megvolta előfeltétele annak, hogy az egyes ember a beszéd segítségével gondolatait kifejezni, *magát megértetni és más megérteni képes* legyen. Ezt a felfogást megtámadja ugyan *Jespersen: Mankind, nation and individual from a linguistic point of view* c. munkájában, a kétféle nyelvet azonban ő sem tagadhatja, legfeljebb másképpen kereszteli el, egyik szerte az *aktuális*, másik a *potenciális* nyelv.

Saussure elvei *Gombocz Zoltán*t élete utolsó éveiben a *Funkcionális nyelvszemlélet* útjára segítették. Utolsó értekezésében ilyeneket ír: A jelentés funkciófogalom: a névnek az az ereje, hogy képzetet jelenít meg: képzetet kelt, s a tárgyképnek az a tulajdonsága, hogy egy nyelvközösségen belül ugyanazt a nevet aktualizálja. Alább: Valamely nyelv történeti jelentéstana funkció-történet: nem fogalmak fejlődésével foglalkozik, hanem azokkal a fejlődésváltozásokkal, amelyek a nyelvtörténet folyamán megfigyelhetők. A jelentésváltozásoknak is csak két alaptípusát különböztethetjük meg: vagy a név siklik át egyik tárgyképről a másikra vagy megfordítva, a tárgykép az egyik név helyett a vele társult másik névhez kapcsolódik. Hogy mondattani talajon is a funkcionális nyelvszemlélet szempontjából nézi a jelenségeket, két dolog mutatja. Egyik az, hogy hitet tesz *Broendal* mondattani problémái mellett, hiszen Broen-

dal gondjai nagyon rokonok az övéivel. A másik az, hogy a „sefü-sefa“ összetétel és a „se pénz se posztó“ syntagma egybevetéséből ezt az eredményt szűri le: ha a szó szerkezet elveszti viszonykeltő erejét, átsiklik a képzetkeltő kifejezések csoportjába. Jellemző, hogy *Melich János Gombóczenekrolójában* ezt a szubjektív jellegű megjegyzést fűzi szerzőnk hatyúdalához: Megvallom, hogy sok újat nyujtó fejtegetéseinek mélységes jelentőségét *inkább csak sejttem, mint világosan értem*. Nem is lehet ezeket érteni, csak annak, aki a népléktani módszerrel 1900 óta máig velefejlődött, eredményeit nemcsak átélte, de érvényekül el is fogadta és munkaközben élt is velök.

IV.

Akármilyen szigorú kritikusa Wundtnak a már fentebb említett Delbrück, vagy Ludwig Sütterlin, *Das Wesen der sprachlichen Gebilde* c. művében, vagy akár maga Paul Hermann is, aki *Principien*-jének minden későbbi kiadásában vitatkozik vele, sőt 1910-i egyetemi beszédében egyenesen a *néplélek* fogalmának ront neki úgy, hogy Wundt meg sem várta a *Šprache* új kiadását, hanem siet válaszolni az *Indogermanische Forschungen*-ben, még sem ők az igazi ellenfelei a népléktani módszernek, hanem az új „logikusok“, *Husserl, Vossler, Porzig, Bühler, Lerch, Nehring*. Ezek aztán nemcsak Wundtnak keserű ellenségei, hanem az egész lélektani iskolának, sőt őszintén szólva, magának a nyelvtörténeti iránynak is. Apriorisztikus, tiszta logikai nyelvtan ideáját keresik, a nyelv sajátos törvényszerűségét kutatják, egyetemes érvényű, magukból a jelentéskomplexumokból levezethető szerkezeti törvényeket szeretnének megállapítani. Fókifogásuk az az egész nyelvtudomány ellen, hogy a szerintük nyelvészeti pozitivistákat a hol? mikor? hogyan? érdekli, a miért? nem. A nyelvi változások keletkezése igen, az elterjedése nem. A lelki élményt megfosztják a tevékeny Én-től, a nyelvi jelenségek feltételeit nem a beszélő emberben keresik, magukat a tudattartalmakat teszik meg tevékeny elemeknek. Pedig az igazi ok a beszélő szabadon teremtő szellemében rejlik. Vossler szellemesen ki is mutatja a lelki mechanizmust több nyelvi jelenségnél a divatban levő magyarázatok mélyén, így az analógiás jelenségeknél, a jelentéselhomályosulásnál, a szóvegyülés, a hangváltozás, a jelentésváltozás és a jelentéselkülönülés eseteiben. A három utolsóban például magát a változást mechanikus eltérések (differenciálódás), törvényszerűségét, szabályosságát pedig mechanikus egységesülés (integrálódás) határozza meg. Merő pasz-

szívítás az egész, a nyelvi változások története csupa szenvedéstörténet.

Ezzel szemben szerintük a szellem a hatóoka valamennyi nyelvi jelenségnek. A nyelv igazi mivolta belső szellemi teremtő tevékenység, intuíció. Minden nyelvi jelenség az egyéni szellem alkotása. Nem kész mű, nem az ember agyában elraktározott beszédképzetek rendszere, hanem a beszélő személy alkotása. A változások oka esztétikai, a beszélő szellemi sajátosságában rejlik. Csak a kiválasztottak, a hivatottak vesznek részt a nyelv teremtő munkájában. A változások közül azok terjednek el, melyek iránt a nyelv-közösségben bizonyos hajlam él. A törvényszerűség az illető nyelv szellemi sajátosságaiban rejlik.

Ezek eddig még tetszelős fogalmazványok. Konzekvenciáik azonban már erősen túlzottak. Ime néhány belőlük mutatóba. *a)* A nyelvi jelenségek művészi termékek, a nyelvtudomány mint a szellemi kifejezések története, művészettörténet. *b)* Vossler „leküzdötte az alsóbb, műveletlenebb néprétegek nyelvteremtő erejének romantikus túlbecsülését és a szellem, a művelődés fogalmának újra visszaszerezte az őt megillető becsületet a nyelvtudományban“. *c)* A nyelvi változások szándékosak és tudatosak. *d)* A nyelvi változások végső oka a beszélők egyénről-egyénre, pillanatról-pillanatra változó szellemi, lelki hangulatainak legfinomabb árnyalataiban keresendő. A nyelv egyénenként, sőt esetről-esetre folyton-folyvást függetlenül, újonnan teremődik a beszélő egyén lelkének legsajátosabb törvényei szerint. *e)* Az article partitif azért fejlődött ki a francia nyelvben, mert „a francia kalmár lélek“, a passzivum meg azért fejlődött vissza, mert „a dekadens újkori ember képtelen a szenvedésre“.

Roppant tanulságos ez az erőfeszítés többféle irányban is. Különösen a csődje teszi tanulságossá. „Idealisztikus“ a felfogásuk, tehát megint a levegőben lógóvá próbálják desztillálni mindazt, amit a nyelvtörténeti módszer józan alapokra fektetett. Individualisták, mindent az egyén, mégpedig a beszélő szempontjából vizsgálnak, s nem veszik észre, hogy közben megszökik előlük a vizsgálandó anyag, hiszen az egyén elefántcsonttornyába nincs bejárás. Minden lehetőséget elzárnak az egyéni változások elterjedésének a magyarázására s minden tudott ténnyel ellentétben állítják azt, hogy a változások szándékosak és akartak. A néplélektani módszer megtagadásával természetesen meg kell, hogy tagadják az alsóbb néprétegeket is, ezzel viszont olyan bonyolult, sokrétű körülmények közé cipelik a nyelvi változásokat, ahol azok már nem magyarázhatók többé. Csak természetes, hogy a végén zsákutcába jutnak,

s számalmas és nyomorúságos eredményeik módszerük meddőségéről kénytelenek szomorú bizonytságot tenni. A müncheni iskola erőfeszítései azzal a negatív tanulsággal adóznak, hogy a néplélektani elv megtagadása a nyelvtudomány terén ma már a szellemi öngyilkossággal, vagy legalább is öncsonkítással egyenlő.

V.

A néplélektani módszer teljesen áthatotta legelőbb a jelentéstant, azután a hangtant, jelenleg a mondattan alakításán látszanak mindenütt a nyomai. Meg kell valanunk őszintén, hogy csak a nyomai látszanak. A fonológia egészen új tudomány, jelentéstan is csak azóta van igazán, mióta Wundt megtermékenyítette az asszimiláció és komplikáció nyelvlélektani törvényeinek alkalmazásával az eddig szinte teljesen logikai békókban mozdulatlanul vegetáló semasiologiai kutatást. E két területen lehetetlen észre nem venni a haladás irányát és mérvét a XX. század kezdő évei óta. A mondattani dolgozatok körében azonban még jóval sivárabb a helyzet. Mintha még mindig csak a meghatározásoknál tartanánk. A mondat meghatározása régen kibontakozott a grammatikai, sőt a logikai gyerekruhákból is. Már régen nem „egy teljes gondolatot kifejező szócsoport“, nem „tűnik fel befejezett egésznek“, nem „egy gondolat nyelvi kifejezése“. Már nem is „das symbol dafür, dass sich die verbindung mehrerer vorstellungen oder vorstellungsgruppen in der seele des sprechenden vollziehen hat, und das mittel dazu, die nämliche verbindung der nämlichen vorstellungen in der seele des hörenden zu erzeugen“. Már igen csak közfelfogássá lett a Wundt-féle meghatározás: der satz ist der sprachliche ausdruck für die willkürliche gliederung einer gesamtvertretung in ihre in logische beziehungen zueinander gesetzten bestandteile“. A mondat nyelvi kifejezése egy teljes képzet egymáshoz logikai viszonyokba kerülő részekre való szándékos tagolásának.

Sőt nem is egészen új és huszadik századbeli ez a meghatározás. *Riedl Szende Magyar nyelvtanában*, 1864-ben már ezt találjuk: A mondat keletkezik, midőn az értelem a szemlélet egységéből az alkotó részeket kiemeli s azokat ismét egy gondolatba mint egységbe összeköti, *Steinthal* már idézett művében. 1855-ben ezt olvashatjuk: Die Sätze und Urteile sind nicht aus Vorstellungen oder Begriffen zusammengesetzt, sondern die Erschauung, das heisst die Einheit ist das erste und das Urteil ist die Auflösung dieser Einheit. Még világosabban *Steinthal* tanáránál K.

W. L. Heysénél: Der Satz entsteht, indem der Geist einer konkrete (äussere oder innere) Wahrnehmung in ihre Bestandteile zerlegt und diese wiederum zu der Einheit eines Gedankens verknüpft. Egy más helyen: der Satz kann bloss aus der Zerlegung einer subjektiven, einzelnen Anschauung eines Factischen entspringen.“

Azért tartom jellegzetesnek a mondat analitikai meghatározásának történeti előzményeit, mert önkénytelen választ adnak a mondat körül manapság bábáskodók bizonytalan gesztusait kiváltó okokat kíváncsian kutatók miéértjére. Igaz is: a mondat analitikus meghatározására úgy is rá lehet jönni, ha az ember közben nem tartja a nyelvet a néplélek funkciójának. Csak éppen az a különbség, hogy ha a nyelvet néplelki funkciónak tartjuk, a mondat csak analitikai meghatározása szerint él a szemünkben. De ez még nem minden és innen a zavar a mondat körül az egész vonalon.

Az a baj, hogy ha a nyelv néplelki funkció számunkra, akkor ennek a ténynek következetesen le kell vonnunk minden konzekvenciáját s közben egy pillanatra sem szabad elhagynunk magát ezt az alapot. A mondattan bűvárai szerény véleményünk szerint azt a módszertani hibát követik el, hogy felhasználják ugyan a néplelektani alapvetésből nyert minden tanulságukat, magát a néplelektani alapot azonban lépten-nyomon cserbenhagyják. Legfeltűnőbb ez a módszertani elvtelenség *Klemm Antal Magyar történeti mondattanában*, amelyet bátran megírhatott volna szerzője a XIX. század végén ugyanúgy, ahogy a legújabb elvek ismeretében írt meg *Gombocz Zoltán Mi a mondattan c. tanulmányában* igen közel jutott a megoldáshoz. Különösen három megállapítása látszik időállónak: a) A beszéd korrelatív egységei a hang, a szó, a syntagma, a szónak képzetkeltő, a syntagmának viszonykeltő funkciója van, syntaxis a syntagmák tana. b) A mondat két képzet predicatív kapcsolatának nyelvi kifejezése. c) A határozós, jelzős és tárgyias szerkezetek erejüket veszített predicatív szerkezetek. Kár, hogy könyvomatos mondattanában ezeket az elveket nem sikerült maradéktalanul keresztülvinnie. Pedig ő írta Wundt-nekrológiájában ezeket az emlékezetes szavakat: A lélektani és történeti vizsgálatnak szoros, egymást kölcsönösen támogató, kiegészítő szövetségében látom Wundt munkájának igazi erejét és fontosságát. Mégis, mintha a nyelvtörténeti adatok bénítólag hatnának rá s azért nem merné a lélektani elveket maradéktalanul bátran érvényesíteni. *Papp István: A mondat részei c. tanulmányában* szintén látszik a logikai nyúgtól való szabadulás őszinte vágya, főképpen e mondatban: „még hiányzanak igazi

konstitutív mondat alkatrészek: a hanglejtés és hangnyomaték. A régebbi mondattani kutatás egyoldalú, intellektualisztikus képet rajzolt a mondatról. Ez egyengette útját a logikai nyelvmagyarázatoknak. Kár, hogy *Mi a mondat* c. hosszabb tanulmányában a tipikusan XIX. századbeli *Ries*-t békítgeti *Wundt*-tal, ahelyett, hogy végleg kiszabadítaná a mondatot intellektualisztikus egyoldalúságából.

VI.

Ma már hiba volna *Wundt*-ra esküdni. Hiszen híres „analitikai“ mondatmeghatározásának egyetlen komoly baja, hogy nem törődik a nyelvbeli második személlyel és a hallgatóra való tekintet nélkül szerkeszti meg a definíciót. Azért mondtam már eszmeváltásunk elején, hogy mindent meghaladhatott az idő, a *Néplélektan* egészen elavulhat, maga az a tétel azonban, hogy a nyelv a néplélek funkciója, érvényben marad.

Még ez a rövid tétel sem marad változatlanul, persze. „Néplélek“ ma már nincs. Mai megfogalmazásunkban azt jelenti a néplélek, hogy a nyelvhez nem elég egy ember, legalább kettőre van szükségünk, hogy nyelvről beszélhessünk, az egyik ember beszél, a másik hallgatja. Azért beszél az egyik ember, hogy megértesse magát a másik emberrel és ez a nyelv. Ez az alap, amelyet soha, egy pillanatra sem szabad elhagynunk, ha kutatásaink nyelvi természetűek. Ennyi a *Wundt* igaza.

Az egyén beszél, de a nyelv segítségével. Különbben nem értethetné meg magát, hiszen a másik embernek is, neki is a nyelv áll rendelkezésére. A beszéd tehát küzdelem eredménye, hiszen a beszélő egy eddig még soha elő nem fordult valamit (a jelenlegi mondanivalóját) akarja kifejezni s erre csak egy roppant tökéletlen eszköz áll rendelkezésére (a konvencionális jelrendszer). A másik embernek az övétől eltérő, számára ismeretlen világa is nehezíti helyzetét. Annál is inkább, mert hiszen az egész megszólalás kulcsa annál a másik embernél van, nem nála. (A megértés.) Ez a Saussure igaza, meg a *Gustaf Sterné*, de itt van valahol a müncheni iskola idealisztikus felfogásából is annyi, amennyit a társaslélektani alapvetés elbír. Itt rejlik egyébként a *Papp István* igaza is, igaz, hogy beleágyazva a régebbi mondattani kutatások eredményeibe. A mondat intellektualisztikus természetű, de a szituáció szerint mindenkor elmozdulhat a beszélő szubjektív álláspontja felé a hanglejtés és a másik ember akaratának spontán befolyásolása felé a hangnyomaték segítségével. Ez

az elmozdulás az intellektualisztikus természetű alapszöve-
déket is módosíthatja, sőt egészen meg is változtathatja.
(Indulatszó, vezényszó; vocatívus; szónoki beszéd; stilisztika-
i problémák; költészet, művészet, társadalmi vonatkozások.)
A nyelv azonban csak addig nyelv, amíg jelrendszer
és a megértést szolgálja. A „funkció“ tehát egyformán
centrifugális és centripetális erő. A beszéd és nyelv kettős-
ségében is reakciója a beszélő első személy minden akció-
jával szemben a másik ember, a hallgató, akinél a „nyelv“
kulcsa mindenkor a megértés, vagyis az egyik emberre
vonatkoztatva a megértetés elkötelező ereje.

A beszélő beszél és a hallgató megérti, amit mond. Ez
társaslelki jelenség, amely körülbelül így megy végbe.
Mindkettőjük lelkében latens erő feszültségeként él a közös
kultúra egységes, tagolatlan képzet formájában. A beszélő
lelkében ebből mint valami rádiumból szakadatlanul áram-
lanak a „részek“ s mihelyt részekké lettek (egyből kettő),
azonnal viszonyultak is, egymáshoz is, az osztatlan, sőt
oszthatlan egyhez is. Az egyetlen kép mindig két részre
bomlik. Itt van azoknak az igaza, akik a mondatot nem
kapcsolják, hanem bontják s azoké is, akik szemében a
mondat mondat, a mondat pedig = alany és állítmány, két
képzet praedicatív kapcsolatának nyelvi kifejezése. Tehát
itt van elsősorban és legfőképpen a Gombocz Zoltán igaza.
Nemcsak az alanyra és állítmányra, hanem arra vonat-
kozólag is, hogy a határozós, jelzős és tárgyias szerkezetek
is praedicatív szerkezetek voltaképpen. (Az hogy *erejük*
vesztette szerkezetek, már nem igaza Gombocznak, csak
végig nem gondolt, de zseniális eszme-felvillanása.)

A kép tehát mindig két részre bomlik az egyik ember,
a beszélő felől. A másik ember felől ellentétes irányú mó-
dosító erő közeledik felé. Ha nem hagyom el a társaslelki
alapot, rájövök, hogy a más alapon kutatók megfigyelése
téves. A mondat, a nyelvi egység nem azt a célt szolgálja,
hogy a hallgató lelkében hasonló folyamatot idézzon elő,
mint, amely a beszélőében lejátszódott. Éppen a meg-
fordítottját idézi elő: a beszéd természetében rejlő nagy
tökéletlenséget, a lélekben egységnek élő, de beszéd közben
részekre toredezett kultúrát ismét egységre hozza és úgy
is raktározza el. A beszéd tehát út a kultúra osztatlan
képzeletbeli egységétől, amely a beszélő lelkében él, a hall-
gató lelkében élő megint csak egységes képzeletbeli képig.
És itt van a Gombocz zseniális eszmevillanásának az igazi
igaza: a határozós, jelzős és tárgyias szerkezetek olyan
eredetileg praedicatív szerkezetek, melyek már beszéd köz-
ben a másik ember felől érkező ellentett tendencia hatása
alá kerültek. (Ezért „erejük-vesztettek“.)

Most még csak arra van szükség, hogy a mondatalkotás paradox természetét észrevegyük és hangsúlyozzuk. Ez adja meg ugyanis a mondat ökonomiáját. A beszédben a megértés kedvéért bomlik ketté az, ami voltaképpen tagolatlanul egy. Az egyik ember tehát a másik ember kedvéért viszonyít. Igen ám, de a másik ember meg csak akkor érti meg, amit neki mondtak, ha sikerül neki a ketté bomlott oszthatatlan egy egységét ismét helyreállítani. Ezért aztán beszéd közben állandó a két tendencia feszültsége: a bontani és egységesíteni akarásé. A két tendencia küzdelmének eredményeképpen válik a beszéd formai szempontból olyan gazdaggá: az alá és mellérendelések különféle lehetőségeinek nagy száma adja az egyes nyelvek és egyes nyelvi korszakok mondattani finomságainak sokszor csaknem áttekinthetetlen garmadáját.

Akármennyire azonos a beszélő és hallgató kultúrája, abban az egy kicsi mértékben mégis eltér egyiké a másiktól, ami az egyik embert megszólalásra bírta, a másikat meg rávette arra, hogy az egyiket meghallgassa. Ez a kis plusz, ez a kevés eltérés ismét új relációt teremt az eredeti egység helyébe. A reláció a kultúra makrokoszmosza közt és a között a mikrokoszmosz között áll fenn, hogy mi ketten, én, a beszélő és te, a hallgató, beszélünk. Megint a mondat kínálkozik közbülső tényezőnek. A makrokoszmoszt a szók képviselik, amelyeknek Gombocz Zoltán szerint képzetkeltő funkciójuk, német kitétel szerint *vorstellungssuggestio*-juk van. A mikrokoszmosz alapmondata: én szóval tartalak téged itt és most, ezért, így, e célból, bizonyos előzmények után, bizonyos következmények érdekében. Ha ezt a szituációt is a társaslelki alapra vonatkoztatom, akkor az egyik ember felől a szavak lesznek a bebeszélőnek a hallgató érdekében mondott elemei a mondásban, a másik ember felől pedig a hallgató által már ismert elem a lélektani alany, a számára új rész a lélektani állítmány. A mondanivalóban előforduló relációk pedig mondaton innen beszédbeli, mondaton túl fogalmi, magában a mondatban mondatbéli relációk lesznek. Egy mozzanatos ígének *actio perfecta*, *tempus praeteritum*ában például az, hogy az ige mozzanatos, fogalmi viszony, hogy *actio perfecta*, mondatbéli viszony, hogy *tempus praeteritum*, beszédbéli viszony. (A szóbanforgó pillanathoz képest az állítmány előidejű, a szóbanforgó pillanat meg a beszéd pillanatához képest előidejű. Magát az állítmányt is előidejűen fejezi ki az ige-fogalom, mert az ige-kifejezte történés az appercepció pillanatában már befejeződött.)

A nyelv társaslelki jelenség ugyan, de testi beágyazottságú s ez a tény elválaszthatatlan tőle. Az artikuláció

miaga, a hang, azonkívül a beszélés időbeli lefolyása, továbbá a mimika és a gesztió csupa olyan kísérő jelenségei sőt velejáráói a nyelvnek, melyek tüzetes vizsgálata és tanulmányozása legalább is van akkora fontosságú, mint az eddigi valóban intellektualisztikus túltengésű vizsgálatok. Itt megint rá kell mutatnunk a másik ember eddig elhanyagolt személyére. Sokszor megváltozik a beszélő mondanivalója kizárólag azért, mert az első személy beszéd közben ránézett a másik emberre és azon kedvetlenséget, vagy közönyt, vagy értetlenséget vett észre. Van úgy is, hogy felvillanyozza a másik ember érdeklődése az egyiket s az szellemessé válik, vagy egyébképpen változik meg megint csak mondanivalójának elbeszélése közben. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy az emberi beszédnek számtalan írásban és nyomtatásban visszaadhatatlan, lejegyezhetetlen eleme van, sokszor egészen fontos eleme, mely így a kimondott szóval örök és pótolhatatlan kár, hogy elszáll a semmibe.

VII.

A társaslélektani módszer a nyelvtudományt egészen átalakította. A fonológia annyira új tudomány, hogy Gombocz Zoltánt élete alkonyán döntésre kényszerítette és elindította a funkcionális nyelvszemlélet felé. A jelentéstan szinte nem is az a tudomány-szak, amilyennek százegynéhány esztendővel ezelőtt elindult, a történeti jelentéstan is funkció-történet ma már. A mondattan — azt hiszem — hasonló csapásokon jár. Ha sikerül mindvégig társaslelki alapon megmaradnia, synchronikus szemléletében funkció-történetté egyszerűsödik hamarosan. Ha elmulasztja ezt a lépést, meddővé válik, vagy meddő marad. A XX. század feladata, úgy látszik, tudományos téren is a kollektívum jegyében körvonalazódik. Csak az a szellemtudomány gyümölcsöző, amely a *másik ember autonómiájáért* küzd, akár a társadalom tagja ez a másik ember, akár egyszerű beszéd-beli partner.

A fejlődéstörténeti időpont.

Tudományos életünk reformja.

I.

Két köztudomású tényből indulunk el, ezek tudniillik nehezen volnának cáfolhatók. Az egyik tény a *demokrácia időszerűsége*. Minden kor, minden nagy háború és minden forradalom több-több embert vont bele a demokráciába, s így szabadultak fel a történelem rendjén egymás után a

polgárság, a jobbágyok, a rabszolgák, a szervezett munkás-ság, legutoljára, az orosz forradalom következményeképpen minden dolgozó. Ennek a kornak, ennek a háborúnak és ennek a forradalomnak eredményeképpen, mely napjainkat mozgatja, a másod-, harmad-, általában alacsonyabbrendű emberek, ember csoportok és népek felszabadulását köszönhetjük. Ennek a felszabadulásnak az egyes fázisai mennek most végbe, ezért volna nehéz a demokrácia idő-szerűségét tagadni, vagy csak vitatni is.

A másik nehezen vitatható tény az, hogy a demokrácia *politikum*, hiszen jogok jutnak minden egyes előre tett demokratikus lépés következtében egyre szélesedő, tehát egyre szélesebb rétegek birtokába, s ugyanakkor kötelességek hárulnak ugyanezen rétegekre. A jogok és kötelességek minduntalan való újraszabályozása pedig kétségkívül — maga a politika. Azért és annyiban politizálunk, mert és amennyiben a jogok és kötelességek relációja emberek, embercsoportok és népek között újra meg újra módosul is, változik is.

A tudományos életre vonatkoztatva ez a két tény külön-külön megint két tényt jelent. Tény az, hogy a demokratizálódás tudományos értelemben véve is időszzerű, tehát nem teheti meg a tudomány, hogy elzárkózzék a demokrácia fogalma napjainkban végbemenő jelentés változásának tudományos vizsgálata elől. De tény az is, hogy magának a tudománynak is demokratizálódnia kell. Az egyik tény a politikai és társadalomtudományi diszciplínák körében kell, hogy bizonyos kavardást okozzon, a másik tény azonban a tudományos élet egész területén meg kell, hogy változtassa az eddigi vonatkozásokat. Többet merek mondani: már eddig is meg kellett, hogy változtassa, mert sem kor, sem háború, sem forradalom nem jelentkezik váratlanul. Mind a háromnak, akárcsak az emberi szervezetben dúló harcoknak, lappangási ideje van, s ez, ha hamarabb nem, a krízisek időpontjában, visszamenőleg mindig megállapítható.

A második ténynek azonban még másik konzekvenciája is van. A demokrácia a tudományok világában nemcsak politikai, hanem tudománypolitikai probléma is. Ugy lát-szik, mintha ez könnyű és egyszerű kérdés volna. Az imént megállapítottuk már, hogy a szellemtudományok terén ez mit jelent. Most tegyük még hozzá talán, hogy a tudományos élet megszervezése terén is változások történ-nek, ha komolyan vesszük a demokráciát. Rövid idő múltán mások állanak a tudományok szolgálatában, mint állanak ma és állának holnap, holnapután is, ha közben a demokrácia nem vált volna időszzerűvé is, politikai faktorrá

is. Azonkívül magának a tudományos életnek a beszerzése is módosult a szervezkedés demokratikus rendjén, szerepe fontosabbá vált, megbecsülése nagyobb és őszintébb, mint régen.

Igen ám, de vesszük-e észre, hogy ezzel a demokrácia a tudományos életben még nem asszimilálódott és változatlanul még mindig politikum. Ha az osztályokra tagozódott társadalom alsó rétegéből felhoztam egyeseket, sokakat, sőt tömegeket, közelebb juttattam az értelmiségi munkákhoz, gazdagítottam talentumaikkal a tudományos életet, sőt nagy megbecsülést, gondtalan megélhetést biztosítottam számukra, még mindig csak mint politikumot vettem tudomásul a tudományt, s politikai téren dolgoztam vele. Még mindig csak annyit követelek a tudóstól, hogy legyen jó tudós, célkitűzéseiben és módszerében egyaránt, de meg sem képzezt eddig nekem se, neki se, hogy ne csak mint ember, hanem mint tudós is demokrata legyen, mert az a modern célkitűzésben, módszerben egyaránt, ha a tudomány is demokratizálódik. És a tudománynak, mint tudománynak a demokratizálódása az igazi tudomány-politika. Itt is, akárcsak főntebb, többet merek mondani. A tudomány demokratizálódásának is meg volt már eddigre a lappangási ideje, ez sem váratlanul, nem is készen ugrott ki a korból, háborúból meg a forradalomból, Pallas Atheneként a Zeüsz fejéből.

Fejezetünk éppen ezt a lappangási időt óhajtja ismereteni, reformterve pedig nagyon egyszerű. Tudományos életünk reformja voltaképpen egy gesztusú: ennek az egy ténynek, a tudomásulvétele és konzekvenciáinak levonása lehetőleg a tudomány minden ágában. Ahogy mondani szokták: az egész vonalon.

II.

A demokrácia, mint emberi viselkedés a történelem folyamán változatlanul egyforma volt. Mennél több embernek, mennél nagyobb mértékben tudomásul vette autonómiáját és alkalmazkodott hozzá. Az egyik ember viszonyulása a másik emberhez képest egyre tisztult és egyszerűsödött, ahogy az idő telt. Jelenleg annak a lehetősége következett be, amikor minden ember teljes autonómiához juthat minden emberhez képest. Azt nem merem állítani, hogy jut, de azt igen, hogy juthat, hiszen ennek az előfeltételeit teremtette meg korunk, a háború és a forradalom.

Ahhoz, hogy valaki tisztelhesse egy másik valakinek az autonómiáját, egész addigi egyéniségének át kell alakulnia. Az a valaki, ha véletlenül éppen tudós, mint tudós is

másképpen viselkedik. Azzal másforma, amivel embernek is másképpen viszonyul. Amivel általánosságban más, mint akár ő maga volt, akár elődei. Ha embernek nem olyan gőgös, tudósnak is alázatosabb. Biztosítja, hogy úgy mondjam, tudományos vizsgálódásának terén vizsgálódási tárgyainak az autonómiáját.

Mikor e sorok írója tudományos értelemben véve éppen eszmélni kezdett, buta, bár valamennyire indokolt gőg jellemezte a tudományt is, a tudóst is. A valakik és a valamik maradék nélkül megmagyarázhatóknak látszottak, s ájult passzivitással várták, mikor kerül reájuk a sor, hogyan fejt meg őket a megfellebbezhetetlenül érvényes tudományos törvény. Ebbe a valakik és a valamik bele sem árthatták magukat, a tényeknek és valóságoknak vajmi kevés autonómiát biztosított a módszer. Meg sem képzett a tudósoknak az a lehetőség, hogy, ha a módszer olyan mindenható, akkor a végeredmény is minden valószínűség szerint ő maga, nem pedig a tények és a valóságok belső mivolta. A dolgok logikájában lassanként meg sem látszottak már a dolgok a mindenben eluralkodó logikától.

Ugynevezett „filosz“ voltam, nyelvet és irodalmat, esztétikát és pedagógiát tanítottak az egyetemen szegény fejeknek. A nyelvről már akkor gyanítottam, hogy ha nem is szuverén, minden bizonnyal legalább is autonóm valami, de el kellett felejtkezmem erről a gyanításomról munkaközben, mert a nyelv abban az időben az nyelv-törvények rabláncáiban synylődött. A nyelv-törvények lépésről-lépésre tágították pacifikált területeiket, egyre több nyelvi tényre vonatkozólag bizonyultak érvényeseknek, csak egy jelenség mutatkozott velük szemben baljóslatúan gyanúsnak, egyben szerfölött csökönyösnek. A győzelem ugyanis egyre gazdagabbá bonyolította a nyelvtörvények rendszerét, közben azonban egyre jobban elsikkasztotta magát a nyelvet. Kivülről épülő ház köré vont és emelt állvány-rendszerhez hasonlított a törvényhálózat, belülről azonban hiányzott az épülő ház. Egyre kompromittálódiban hiányzott, s egyre messzebb toldott az elkészültét büszkén jelentő bokréta-ünnepe. Gyakorlati nyelven szólva a hangtanból sehogy sem adódott mondatban. Még jelentéstan is alig. Tessék végig forgatni etymológiai szótárunkat. Azt az egyetlen kisdud szótárt, amely egyáltalán végig forgatható a többi torzó között. Legtöbb szavunk „eredete ezidő szerint ismeretlen“. Pedig hol van még a jelentéstan a mondatantól.

Nyelvtudományi kézikönyvünk még csak készülgetformán el-fele, irodalomtudományi kézikönyvünknek alig merték a tartalomjegyzékét valamikor az anti-világban egyetlen egyszer közzétenni, s aztán nagy hirtelen még

a próbálkozások és tervelgetések is abbamaradtak. Pedig ifjú koromban valami olyat sejtetett velünk az irodalomtudomány, hogy az irodalmi művek, termékek lévén, akár a vitriol, szintén törvény érvénye alá kívánkoznak, s maradék nélkül megfejtethők. Már-már elviselhetetlen és fejbe-
 tarthatatlan volt az a tömeg adat, amelyek az irodalmi művek szerzői körül felhalmozódtak, s amelyek eligazíthattak bennünket az irodalmi rejtélyek útvesztőjében. A Csokonai-oeuvre-t több, mint félszáz honi és külföldi költő „hatása“ magyarázta. Arany Toldi-ját szalontai intimítások tették egészen érthetővé, különösen annak a ténynek a tisztázása, élt-e még azon a tájon abban az időben és milyen formában élt a Toldi-monda. Magáról a Toldi-mondáról addigra már szintén kiderült, hogy melyik nyugateurópai mese-típusnak, milyen körülmények közt hozzánk került, miféle változata. Mindez azonban nem segített semmin semmit. Magyar-szakos tanáraink olvasottsága extenzitásban egyre szűkült, intenzitásban egyre sekélyesedett, a középiskolai diákok irodalmi tájékozottsága és olvasókedve szinte a nullpontra alul szállott, az egyetemeken szeminárium munkájából az utánpótlás egyre nehezebbé vált, az irodalmi társaságok és az Akadémia most már nem is emlegetik a kézikönyvet, s folyóirataink nemcsak a papírhiány és a nyomdai költségek magassága miatt zsugorodtak össze, vagy multak ki végelgyengülésben. Emlékszem pedig, mekkora önteltség és magabízó önérték csapott meg az egyetemen első éves, gólyakoromban, majd kétségbe estem miatta. Az volt az első benyomásom, ami a később érkező aranyásóké lehetett Kaliforniában annakidején, hogy kár volt a fáradságért, legjobban azonnal visszafordulni: itt már mindent kikutattak, felástak, a nagy munka nélkülünk is végérvényesen befejeződött, vagy legjobban esetben a vége felé jár, s reánk itt nincs is szükség.

Esztétikában három gyanús momentum vette el az étvágyát a fogékonyabb léleknek már az indulásnál. Az esztétika professzora nem szabadon adott elő, hanem egykori előadásainak évtizedes, megsárgult, beporosodott jegyzeteit kérődzte vissza. Az előadások tárgya jószerint a körül a probléma körül forgott: van e hát esztétikai tudomány voltaképpen, vagy nincs. (Kevés vigasztalás rejlett a tényben, hogy végeredményül igenlő lett a válasz.) Végül, de nem utolsó sorban osztódás által megszaporozott ez a tudomány-ág, lett belőle egy műkritikai fél, amely nem állott tudományos alapon és egy tudományos fél, amely a valóság felé gyökereszakadttá vált, s jószerint azt se lehetett róla megállapítani, ilyen formájában mivégre van ezen a világon.

Pedagógiai órán éppen a „gyermek századát“ végezte ki a tudományos jobbanértesültség. Gyermek Őfelsége szakasztott olyan rossz uralkodónak bizonyult, mint dicső elődje, a mindenható Iskolamester. A tanulás mesterségének megkönnyítése, a „játzsza tanítás“ megrendítette a tudás szolid alapjait, a gyerekek hancuroztak ugyan eléggé, de ennek fejében tudatlanok maradtak. A fegyelem is felbomlott, a tekintély komoly veszélyben forogván. A sok indokolatlanul neuraszténiás és hisztériás gyerek a maga sok gátlásával szintén tömérdek galibát okozott. Legnagyobb baj volt azonban az akkori reakció. Strapásnak és eredménytelennek bizonyulván a modern iskola, a legtöbb tanerő a kipróbált régi módon járt el: magoltatta és lazsnakolta a detronizált felséges gyermeket, mintha Ellen Key nem is élt és hatott volna a nagyszerű korszakban. A tudományos pedagógia azonban nem csüggedt. Tudományos alapon látott hozzá, hogy az eddig autokrata (és éppen ezért elkergetett) Iskolamestert népe-boldogító alkotmányos uralkodóvá képezze át. A játék helyébe a módszeres eljárás jött, a Gyermek uralma helyébe pedig a kokainnal érzéstelenített és a modernül hipnotizált tanuló gép, a gyermeklélektan segítségével ki- és megismert gyermek, akivel aztán a minden hájjal megkent Iskolamester ismét kénye-kedve szerint bánhat el (s aki még nem is rezoniroz ezentúl, hiszen nem fáj neki.) Csoda szép terv volt ez is, de ez se sikeredett happy end-ig, a török-szakad boldoggá tett ifjúság egyre boldogtalanabb arcot vágott a dologhoz és egyre iskolaellenesebben viselkedett.

A „dögészektól“, a természet-tudományokat tanulmányozóktól csak a hír vert felénk. Egészen pontosan nem tudhatom hát, odaát mi minden játszódhatott le, mialatt erre mifelénk az említettem-ügyek folytak. Annyit azonban tudomásul vehettem mégis, hogy ott a gög, ha lehet, még eget verdesőbb. A klásszikus mechanika uralma végképp megalapozottnak, úgyszólván örökösnek látszott, a matematikusok meg „játzsztak“. Költészetnek, vagy művészetnek tekintették a tudományukat, függetlennek a természet valóságaitól. Szemükben és számukra a matematikának nem voltak valóság-gyökerei, s jelképrendszer-számba vették az egészet, nem jelrendszer-számba. Ugy látszott, igazuk is van a természettudósoknak, hiszen a kémia, fizika és biológia világa nemcsak rabságukba került, hanem — ellentétben a szellemi élet világával — nagyszerűen szupearált is.

Ilyen állapotban zuhant rá tudományos világunkra a XX. század, az első világháború és az azt nyomon követő forradalom.

III.

Az első világháborútól nemcsak forradalom fogantott, a húszas évektől ellenforradalom is született. Ennek következtében nemcsak a politikai életben nézett egymással farkasszemet a progresszívek és a reakciósök két tábora, hanem a tudományos élet is kétféle gesztusú lett. Más-másféleképpen viselkedtek a konzervatív *szakemberek* és a radikális *tudósok*. (Egyetemeken ez a képlet nem a maga teljes tisztaságában jelentkezett. Egyik katedrára szakember került, a másokra tudós, a harmadikra — esetleg olyan protekciós ember, aki tudományos téren se nem szorzott, se nem osztott.)

Szakemberek körében ott folytatódott a tudományos munka, ahol a háború előtt abba maradt, vagy a háború alatt tengődött. A tudósok azonban, minden kornak, harcnak és forradalomnak klasszikus alakjai, felszabadulván a minden dolgozót felszabadító alkalommal, autonómiát adtak, még nem a vizsgálatok körébe eső valakiknek és valamiknek ugyan (ennek az ideje csak a legújabb alkalommal, a negyvenes években érkezett el), hanem a tudományos élet második személyeinek, a tanítványaiknak. Már ez a lépés elég volt ahhoz, hogy a tudományos élet addigi formái bele-reszkessenek.

A tizenkilencedik században a tudós autokrata volt. Tudománya vitathatatlanul érvényes. Tanulni tőle azt jelentette, boldogan magunkévá tenni, amit enuncióál és irtózáttal undorodni mindattól, amit mint téves, eretnek, tehát kárhózasatos tant exkommunikál. A tanítványok áhíttattal hallgatják szavát, amely nem is okvetlenül tör megértésre, hiszen ha valaki nem értené, azt jelentené, hogy az a valaki nem való tudósnak. A tudomány forrása, kútfeje, ős-oka a tudós, ő fogalmaz, a többi, a tanítványok serege csupán recipiál, legfeljebb másodlagosan segít, például kísérleteknél, vagy szemináriumi feljegyzések közben. A tudomány közege a nyelv. Ez a nyelv a tudós nyelve. A nyelvi megfigyelések köre és módszere is olyan persona-prima-centrikus, senkinek soha eszébe sem ötlhet affajta kóros gondolat, hogy az első és második személy *együtt* fogalmaznak, s a mondanivaló mindig közös termék.

Pedig a forradalom végbement, s eredményei lassan, de feltartóztatlanul jelentkezni kezdenek. Az impotens régi nyelvtörvényt maga a nyelv ténye detronizálja, megtermékenyítvén ez által a nyelvtudományt, fejlődés-képessé tévén a magukkal jó-tehetetlen módszereket. A nyelvtudomány számára úgy mutatkozik meg a nyelv, mint amelyben három-félék a jegyek. A mondatbeli viszonyban az

első személy, a beszélő „én“ jegyei jelentkeznek. A kifejezés és a szó a második személynek a figyelő „te“-nek a jegyeit őrzi. A beszédbeli viszonyítások annak a ténynek a jegyei, hogy én és te, tehát „mi“ beszélünk. A másik ember ezzel másik fókusszá vált, s a nyelvtudományban olyasfajta forradalom ütött ki, mint a relativitás tana következtében a heliocentrikus világban természettudományi téren. (Magyarországon is észlelhető ez a forradalom, de az egyetemes európai nyelvtudományban még inkább.)

Az irodalomtudomány területén is hamarosan mutatkozik a forradalom. Adyt és az utána következőket nem is lehetett volna az eddigi alapon még csak tárgyalni sem. Ezek „szimbolizmusa“ mindaddig „érthetetlen“ maradt, míg a kutató módszerek a szimbólumot egyrészt „izmus“-ként kezelték, másfelől egy ilyen sor végére tették: hasonlat-allegória-metafóra-szimbólum. De lehetetlen volt a költészet és más művészetek közt nem-mechanikus, szerves összefüggést keresni és találni is addig, míg a szimbólum fogalmát nem tisztázták s míg a művészet közegeül fel nem ismerték az egyetemes jelentések rendszerét, a jelkép-rendszert szemben a tudományok jelrendszerével, mely a pontosan definiált egyetlen jelentések rendszere.

E megállapítás segítségével azonban az is megállapítást nyert, hogy (mint ahogy a tudós is együtt fogalmaz a tanítványaival) a művész sem egyedül, hanem a szimbólum rendszerével segítségével a közönségével *együtt* alkot. Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak, énekelte Ady, pontosan definiálván ezzel a szimbólumot. A művész önmagát mutatja meg a szimbólumban, de ha a szimbólum valóban egyetemes jelentésű, a közönség önmagára ismer benne, s ez a „siker“. (Ezért szomjazza minden művész a sikert. Csak a siker bizonyíthatja, hogy megmutatta önmagát.)

Az irodalomtudomány ott reagált a forradalomra, s ott lépett egyet előre addigi halálos, mozdulatlan dermedtsége után, mikor cserben hagyta a szerzők, a művészek kizárólagosságának a hangoztatását, s tanulságos életrajzi adatok bolhászása helyett, egyre nagyobb figyelmet szentelt az irodalmi és művészeti második személy, a közönség tanulmányozásának. Új korszak ott kezdődik, ahol megváltozik a művész és a közönség egymáshoz való viszonya — hirdeti, s ezzel az irodalomtudományban is új korszak kezdődött. A „művön“ is keresni kezdik az „én“, a „te“ és a „mi“ jegyeit. Az individualizmus kora véget ért, a kollektívizmus kora kezdődött el a legexkluzívabban individualista területen is.

A műalkotó „én“ és a műélvező „te“ egymásra vonat-

koztatása a sikerben, mely annak az elismerése, hogy az egyetemes jelentés erejénél fogva a jelképrendszer a „mi“ szimbólum rendszerünk, én (a második személy) voltaképpen „te“ vagyok (te, első személy): az esztétikát is forradalmasította. Jelentésváltozáson ment át, s egyben életteljessé lett a „szép“ fogalma, mely addig, bárhogy variálta is és bármennyire is tiltakozott a feltevés ellen az utókor, hogy lényegében változatlan, Kant óta változatlanul „érdek nélkül tetszett“. A siker csak akkor lehetséges, ha a szép az univerzumra vonatkoztatva telítetten, a létre vonatkoztatva pedig kontinuitásban aktuális és emberi forma, tehát nem mindenütt és mindig az, hanem unosuntalan és szünösszöntelen az. Lehet, hogy én mindennapi életemben félszeg és peches segédhivatalnok vagyok, de a művész megmutatja önmagát nekem a legkisebbik királyfi szimbólumában, abban én önmagamra ismerek, a legkisebbik királyfi dolgai jóvégre mennek, s ez a happy-end a szép, ebben gyönyörködöm. Egyetemes ez a jelentés, telítve van vele az egész világ és szünösszöntelen való is ez a happy-end: az életnek az igazi, embernek való és aktuális formája, mert csak ezt vagyok hajlandó fenntartás nélkül az emberi lét formájának elfogadni. Minden más forma hamis, amorf, vagy torzó. A másik ember, a peches segédhivatalnok magát a szimbólumrendszert is átalakítja; azóta a Mama is lehet szimbólum, a mosónő, nem ahogy a régi recept szerint „az éjjeli munkában meghűtötte magát“, hanem amint „kékítőt old az ég vizében“.

A pedagógiában ott mutatkozott meg a forradalom vívmánya, az autonóm másik ember, mikor a nevelési alapreláció vált nyilvánvalóvá. Nem az a probléma többé, kinek az akarata győzedelmeskedjék, a mindenható Iskolamesteré-e, vagy Gyermek öfelségéé, hanem az, hogyan viszonyulhat a nevelő és növendék egymáshoz úgy, hogy mindkettejük autonómiája biztosíttassék. Az iskolavárosok, farmok és táborok (köztük a cserkész tábor is), a munkaiskola különféle megvalósulási formái, (nálunk az új iskola, vagy a Családi iskola, újabban a Jó Pásztor kezdeményezte diákállam) mind a növendék autonómiájának a jegyében született. A gyermeklélektan újabb formái, a fejlődéslelektani gondolat előretörése már nem ismerni és kiismerni óhajtják az „össelleneséget“, hogy aztán elbánhassanak vele, hanem hozzájárulni tanulságaikkal a másik ember, a gyermek felszabadításához, az az autonómiája biztosításához.

A természettudományos világkép szintén megváltozott a tizenkilencedik századbelihez képest. Ennek a ténynek látszólag semmi köze sincs a másik ember autonómiájához, de csak látszólag van ez így és azért, mert az autonómiát

igénylő másik fél ebben az esetben nem másik valaki, hanem másik valamit, a természetet, épp úgy elnyomta eddig az egyik valaki, az ember a maga tudományos módszerével, hogy a valóság csak passzíve szerepelt, úgyszólván meg sem látszott mellette. A módszer az oki viszony alkalmazása volt a jelenségekre s lassanként már úgy kezdtük tekinteni az oki viszonyt, mintha ez a jelenségek jellemző attribútuma volna, nem pedig a mi módszerünk, amelynek segítségével a jelenségekhez közeledünk és azt a magunk számára be próbáljuk fogni. Az anyag szerkezetének újabb tanulmányozása, a rádióaktivitás, a periódikus rendszer, a kvantumelmélet, a relativitás, az atomfizika, az atomrombolás és elemátalakítás kissé megtépázták a klasszikus fizika tekintélyét bennünk, helyrebillentették az oki viszony elterpeszkedő egyeduralmát, s bennünket nagyobb alázatosságra készítettek, a valóság tiszteletét magasabb fokra emelték értékelésünkben. Aristoteles tüze, levegője és földje, a mai tudósok elektronja, neutronja, pozitronja és protonja közt, Demokritos és a mai természettudomány minden törvényszerűség nélkül zuhanó atomja közt nem is olyan abszurdum többé a matéria, az anyag autonómiájáról beszélni, az egyik valakinek, a tudósnak, a másik valamivel, a valóság tényeivel közösbe felépített világgképéről beszélni. Ennek a világgképnek egyszerre jel- és jelképrendszere a matematika, nyelv, amelyen eldiskurálhatnak egymással ember és anyag: jelrendszer, mikor az egyetlen jelentés enciklopédiáját fogalmazza meg, jelképrendszer, tehát művészet, költészet, játék, mikor az egyetemes jelentések új problematikáját írja meg, próbálja oldogatni meg-fele rajta intuitive az ember.

IV.

Egy eljövendő tudományos reform cél gondolata ezek után csupán a tudományos élet demokratizálódása lehet. Külsőképpen úgy, hogy az egyetem és az akadémia új szervezetet kap, belsőképpen úgy, ha a másik valakinek és a másik valaminek az autonómiája válik tudományos problémává a szellemi tudományok és természettudományok terén.

Az egyetem és az akadémia közös szervezeti feladata: szigorú és szorgos szétválasztása a szakembereknek és a tudósoknak (közben és nem utolsó sorban a sehová sem sorolható nyegléknak). Egyetemre és akadémiára csak tudós való. A szakember hivatalból konzervatív, mert az éppen érvényben lévő tudományos törvények értelmében jár el, a tudós hivatalból radikális, mert számára a törvé-

nyek érvénye mindenkor problematikus. A világot a tudósok problémái viszik előbbre a tudatosulás emberi folyamatában.

Második lépés a tudósok szétválasztása. Másfajta tudós kell az egyetemre és megint más az akadémiára. Az a fajta tudós, aki a maga problémáját szeretné és próbálja megoldani, tudományos intézetbe való, párbajozni termelt egy másik, vagy harmadik tudományos intézettel, hogy igazát megharcolhassa. Munkaközösségét az ilyen tudós olyanokból válogatja ki, akik esküsznek erre a szóbanforgó problémára. Az ilyen tudós hasonló tudóstársaival egyetemben vérbeli akadémikus. Csakhogy az akadémia ebben az elképzelésben olyan tudományos intézetek egyeteme, amelyben szorgos munka folyik, nem pedig egyébként igen tiszteletreméltó koponyák többé-kevésbé érdekes vagy unalmas időnkénti klubbszerű összejövetele.

A másik fajta tudósban a problémából a probléma tudata erősebb s feladatának nem annyira a megvalósítást érzi, mint a kétely sötétség-oszlató hatalmának felfokozását. Az ilyennek egyetemen a helye, mert a probléma megoldását valahol a jövőben látja. Az ő dolga tehát: a következő generációt ránevelni a problémára és képessé tenni azt annak végleges megoldására. Az ilyen tudós is párbajozik, de kizárólag a nála fiatalabbakkal és kizárólag azért, hogy a saját minuszát elismertesse azokkal, akik ezt sehogyan sem akarják tudomásul venni (hiszen tisztelik a kételkedőt és kevesebbet tudnak nála.) Az ilyen tudós vérbeli professzor.

Nagyon fontos az egyetemen a professzorok munkaközösségének egészséges kialakulása is. Az ifjúságnak egyrésze való csak a katedrák szemináriumába, laboratóriumába és klinikáira. E sorok írója nem vár sokat sem az úgynevezett tehetségkutatótól, sem a multban annyit emlegetett „tehetségek iskolájától“. Lombikban embereket előállítani szerfölött nehéz. Az egészséges egyetemi élet előfeltételét a kollégiumi élet teremtheti meg egyedül. Mennél hamarabb kezd az ifiúság kollégiumi életet élni, annál valószínűbb, hogy elméletek és keretek helyett maga az élet végez köztük szerves szelekciót. Kollégiumokat tehát már a középiskolák, sőt az általános iskolák felső tagozatai mellé is szerveznünk kellene mennél nagyobb számban. A kiszelektálódó diákokból még mindig válhatnak igen jó szakemberek.

A belső reformról kevés a mondanivalóm, mert minden elmondhatómat elmondtam már előbb. Hogy ki a konzervatív és ki a radikális, sőt — továbbmegyek —, hogy ki a reakciós és ki a progresszív a tudósok közül, az a

jövőben igen csak azon fordul meg: tudományos kutatás közben ki biztosítja: (vagy ki tanulmányozza) szellemtudományos körben a másik valaki, természettudományos téren a másik valami autonómiáját. Az új tudományos világkép is, a demokratikus közösségi élet is egyképpen így alakul ki — többek között a tudományos munkaközösségnek is hűségese bábáskodása közben és következtében. Mert a tudomány politika is, természetesen, de elsősorban és legfőképpen mégis csak tudomány.

MEGBÉKÉLÉS AZ ITTHONIAKKAL

I. A kultúrigény serkentése.

A másik valaki egyéni igényének serkentése.

Élni kell, de olvasni muszáj.

E sorok írója éppen egy könyvesbolt vendégszerető karszékében ül. Barátja mellette áll, nekitámaszkodva a pudlinak s lehangolt arccal rak helyre egy könyvet, melyben imént hosszasan és látható gyönyörűséggel lapozgatott.

— Hát nem vehet az ember többé könyvet. Nyolc ív az egész s fele havi fizetésemet oda kellene adnom érte.

Szomorú arcot vág, el kell ismerni. Becsületére legyen mondva, mert hiszen vannak fölös számban hozzá hasonló műveltségű mások, akik még csak nem is szomorkodnának ezért fölöttébb. De azért csöppet sem riadt a tekintete, miközben elmondja, hogy nem vehet az ember könyvet többet egyhamar. Bezzeg más arcot váгна hozzá, ha azt kellene megállapítania hirtelenében megváltozott körülmények között, hogy nem vehet az ember egyhamar lélekzetet többet. Orrcimpái hogy reszketnének idegességében, szemei hogy elmerednének, vagy üregeikből hogy kívánczónának kifelé elmondhatatlan, jeges, iszonyú rémülettől elformátlanodva.

Hát ez az. Ez az, amiről nem beszél, mert mi tőrés-tagadás, átallana is beszélni s nem csoda. Minden embernek szüksége van levegőfelvételre, különben megfullad. Minden testnek szüksége van táplálékfelvételre, különben éhen pusztul. Minden léleknek szüksége van szellemi táplálékra, különben... Irjuk csak ide, akármilyen nehezünkre is esik: különben nyomorultul vész el.

Lehet, hogy a szellemi táplálék megszerzése nagy terhet ró mostanában az amúgy is megterhelt emberek roskatag teherbíró képességére. Ez bizony meglehet. De hiszen sok pénzbe fáj testünk jóltartása is. Drága az enni-való, a tüzelő, a világítás, a ruhanemű is. Mégis csak kell belőle szereznünk valamennyit, ha keveset, ha selejtesebbet is. Halál ellen kell belőle annyi, amennyi, ha már nem csurran, cseppen legalább.

Meglehet, ismétlem, hogy a lelkünk enni-valója, a jó könyv is sokba kerül mostanság. Össze lehetne ugyan hasonlítaniunk a testi és lelki táplálék mai és tegnapi árdifferenciájának pontos arányát s akkor esetleg az derülne

ki, hogy a könyv még most sem a legdrágább luxus, de kicsire ne nézzünk s ne csipp-csupozzuk ezt a problémánkat. Fogadjuk el szó nélkül a megállapítást: megfizethetetlenül magas a könyvek ára. Higgyük el, hogy így van, de tegyük hozzá mindjárt folytatásul, úgy, ahogy a régi hajós nép a hajókázásról törvény gyanánt kimondotta: hajózni mindenképpen muszáj, élni nem is muszáj olyan okvetlenül (navigare necesse est, vivere non est necesse.) Mondjuk ki mi is őszintén, kurtán-kereken, az éhes-szomjas lélek minden sóvár vágyától kényszerítve: öltözködni, melegedni, enni-inni csak *kell*, de olvasni — *muszáj!*

Nagy úr a muszáj. Szegény, méltatlan bánásmódhoz szokott, úzótt-hajtott lelkünk már-már beidegzett aszkézisében túr, túr a végletekig, de aztán megmakacsolja magát és — bejelenti igényét a magasabbrendű életre. Mint minden szenvedély, az olvasás szenvedélye is egyszer csak úrrá lesz józanságon, meggondoláson, bölcs beosztáson, jobb belátáson, mindenben, előnti egész karakterünket, parancsolni kezd és érvényesül. Igaza is lesz — notabene.

Ma? Még kér a lélek, hát adjatok neki!

A lélek jussán, a könyvek nevében próbáljuk megapellálni az Ön költségvetését is Asszonyom vagy Uram, vagy éppenséggel Asszonyom és Uram! Önök minden biztonnyal felelősen, okosan és egy bűvész ügyességével osztják be földi javaikat, ha még ezekben a nehéz napokban is tudnak beosztva élni. Könyveink átvizsgálása alkalmából azonban mégis sajnálattal kellett megállapítanunk, hogy egy lényeges és elmaradhatatlanul fontos tétel elkerülte b. figyelmüket: egy idő óta nem költenek nyomtatott betűre semmit, vagy keveset költenek, vagy pedig semmi esetre sem költenek eleget. Veszedelemet jelent a késedelem. Méntsek meg Önök, amíg lehet, lelkeiket és lelkeinket. Adják fel forduló postáival könyvrendelésüket, vagy legközelebbi bevásárló körútjukon haladéktalanul térjenek be megszokott könyvkereskedésükbe s csak néhány kötettel a hónuk alatt jöjjenek ki onnét megint.

A más valakik kulturális igényeinek serkentése, mint a jövő ígérete.

A Szabadművelődési Híradó első esztendeje.

Régi mese szerint a hőssel gyerekkora óta együtt növekszik a palástja is. Most, hogy a Híradó éppen egy esztendő, szinte a kényszerképzetek makacsságával tér vissza minduntalan figyelmem előterébe ez a régi kép, olyan nagy a különbség a legelső és legújabb szám között.

A legelső szám cikkei alig egyebek külön címek alá tördelt, egyébként azonban krónikarovatba kívánkozó hírek-nél, kivéve természetesen a rövid vezércikket. A legújabb számban már több eszméltető elmefuttatás között komoly, terjedelmes ismertetések olvashatók, hatalmasan megnövekedtek a lapszemle, a könyvkritika, színház és képzőművészeti rovatok s maga a Krónika majdnem akkora terjedelmű, mint induláskor az egész kis ujság volt. Megnövekedett jelentőségében a szabadművelődés gondolata, területe és munkateljesítménye, csak természetes, hogy vele nőtt a lap terjedelme, figyelő látköre és színvonala is. Mindez egy szóval kifejezve azt jelenti, hogy a Híradó már külső kiállításában, lapjai számában, majdnem így írhatnám: fogására is gazdagabb, több, más, mint tavaly ilyenkor.

De nem ez a legfontosabb növekedési jelenség. Problémái és eredményei is megizmosodtak egy esztendő múltán. A legeslegelső szám igazán olyan, mint egy maszülettett csecsemő: csak magával törődik, sír, ha szükségletei jelentkeznek és megbékélten szunnyad, ha kínzó igénye betöltetvén, minden gondja elcsitult. A legeslegújabb szám már maga körül vizslat, az egyetemes emberség problémáit tartja nyilván s azok sorsa felől nyugtalankodik-formán. A partikuláris iskolák, Móra Ferenc, mint az egész nemzet szolgálómestere, a szabadiskolák, a vidéki kultúrnapok, a magyar művelődés jövője, a Munkás Kultúrszövetség programja, a hagyományörzés nyitott kérdései, 1000 ember kultúrversenye, a korszerű könyvtárpolitika, a szabadművelődési tanács vidéki szervező törekvései, a magyar hangszertanítás ügye, a pestmegyei újjáépítési kiállítás, a ceglédi körzet járási ügytervei: egyre szélesedő horizont egyre gondosabb megfigyeléséről s ennek következtében egyre mélyebb felelősség egyre nehezebb gondjairól tesz egyre elevenebb tanubizonyyságot. Megmaradt s megél a gyermek — állapíthatjuk meg diadalmas örömmel.

Vajjon mire nő — kérdezhetjük új kíváncsisággal. Ha látásaink helyesek, bizonyára be is teljesednek majd időjártával. Már pedig — s ez maga jelentős tény — nekünk igenis vannak látásaink egy még robusztusabb életerejű, még jobban szerkesztett, még kényesebb ízlést szolgáló, sőt kielégítő Híradó felől. Ebben a még csak eljövendő Híradóban nem lesz már szívességből átengedett, vagy elnézést remélőn más ujságból, esetleg könyvből kiállózott cikkrészlet, fejezettörmelék. Az egész magyar írástudó világ osztatlan gondja nyilatkozik meg rövid, de szinte szillabus-szerű cikkeiben az egységes, egyre jobban dif-

ferenciálódó magyar szabadművelés problématikájáról. Potensek lesznek ezek a cikkecskék, még pedig szemmel láthatóan úgy, hogy mindenikük munkába indít valahol, valakit, azon nyomban. A beszámolók jellege is egyre nagykorúbbá válik, már nem a szereplők névsora lesz a fontos, hanem maga a munka, amely megindult és folyik s az egyes esetek nem „ütik egymást“, nem kaleidoszkópszerűen folynak egybe, hanem lassan-lassan az világlík ki jelentéseik nyomán és következtében, hogy egyazon munka folyik országszerte és ugyanaz a szerves élet fejlődik és nő százféleképpen: a gyarmati sors nyomása alól végre-valahára megszabadult s új életörömmel megvalósulni vágyakozó drága magyar kultúra. Tudatosul máj d a Híradó s ezáltal maga is tudatosít.

Ehhez kívánjunk neki ma tiszta szívből még sok-sok évfordulót jövő ilyenkorra és azontúl a folyóirat-kor legvégső határáig.

A más valakik kulturális igényeinek serkentése, mint a jelen lehetősége.

Új szántás.

I.

Jó íze van ennek a címnek, leírom, kimondom, elgondolom, amit jelent, barátkozom vele, kóstolgom. Jó ízű frázis, szimbolikus ereje van... A szabadművelődés csakugyan új szántás, ha jelképesen akarom kifejezni. Szántás, mert legelőlről kezd valami folyamatot és új, mert...

Hirtelen megállít ez a szó, hogy új. Az jut eszembe, hogy valamikor régen készen kaptam, attól fogva éltem vele és soha eddigi életemben nem volt még módom megérkezésem, hogy jól végiggondoljam, milyen is az, milyen is minden, ami új? Ujesztendő, újkenyér, újbor, újhold, újhús, újszülött, ismételtetem azokat a kifejezéseket, ahol már nem helyesírási hiba, ha összeírom a jelzett szóval a jelzöt s hirtelen elémdöbben egy régi, de felejthetetlen jelenet. mikor újszülött kisfiamat először nézegetem hozszan és gépiesen mormolom magam elé: új ember.

Új ember. Soha még, mióta a világ, ebben a variációban nem élt a föld hátán. Első és egyetlen a maga nemében. De elmosódott vonáskáiban ott bujkál és ott küszködik valamennyi ősenek valamennyi vonása. Nemcsak atyai nagyapjáé, a nagyapja valamennyi hugáé, nénjéé, bátyjáé is (öccse nem volt atyai nagyapjának) s ahogy egészen távoli rokonokra gondolok, ennek is, annak is az

arcából elem mosolyodnak részletecskék s rálátom a fiam arcára. Pedig éppen alszik, a szemét nem is figyelhetem. Hát még néhány hónap múlva, ha kifejezőbb lesz a tekintete? És én csak háromfertály annyi elődjét ismerem igazán jól, mint amennyi valójában volt neki. Anyai nagyapja, anyai nagyanyja, apai nagyanyja familiájával éppen nem, vagy csak futólag és nagyon hiányosan volt találkozásom. Ádámtól, Évától datálódik emberben igencsak az *új*. Sohasem volt eddig és mégis elejétől fogva volt és van mindaz, ami *új*. A fenyőfán a gyökerének és a szárának állandóan osztódó merisztéma szövevei az „új“, mint ahogy minden növénynek a vezérsejtje, vagy tenyészőcsúcsa, rügye és sarja az „új“. De ez az „új“ szerves összefüggésében az, az egész fenyőfa, az egész növény egységében. *Gyökeres* valami minden, ami új s most látom, hogy az újszülöttről a fenyőfára nem játékosan repült a képzeletem, hanem a családja képzetének erejénél fogva.

Uj legyen a szántásunk. Mit jelenthet hát ez a szimbolum nyelvéen? Hiszen a szántás nem lehet úgy új, mint az új sarj a fán vagy az újszülött a családban. Nem lehet gyökeres. S esetünkben a hasonlat mintha sántítana.

Minden hasonlat sántít, de a szimbolumok nem hasonlatok. Akik az „újat“, mint eredményt nézik, elfelejtik, hogy mindennek, ami *új*, *megújulás* az előzménye. Újul a föld színe tavasszal, és újul a régi családok megcsendesedett vére minden mezaliansszal. Az új szántás tehát újulást jelent. Ujjá lenni azonban csak egyfélekep lehet s a felrigolirozott földben is régi lehetőségek kezdődnek újra, még pedig eleitől fogva. *Uj* a szántás: *megint* teremhet a föld. Sokakat talán az zavar a teljes megértésben, hogy az új szántás mellé *régi* szántást képzelnek. Pedig mióta az *ugar* kiment a divatból, kétféle e tekintetben a föld, az egyik darab *szántatlan*, a másik *új* szántás.

Minden *új* szántás elülről kezdett világtörténelem. És minden szántás alulról kezdett világépítés. A szántás az aratás érdekében történik s ott kezdődik az aratás, hogy felszántjuk a földet. Ha nem biológiai folyamatnak veszem, a termés fogantatása az a tény, hogy a mag a szántás következtében a földbe került, születése pedig az a másik tény, hogy ott van a földben, alávetve az ebből következő folyamatoknak. A szántás az egyedül lehetséges és helyes alapvetés.

Uj szántás a mi munkánk, egy darab elülről kezdett világtörténelem és alulról kezdett világépítés. A termés, melyet ad majd, fogantatott a szántás-vetésből, született a termőföldtől, naptól, esőtől, szélről.

II.

A szimbolum tökéletes, hiszen részleteiben is szervesen egyezik. 1945-ben kitavaszkodott nálunk. Szántás ideje következett ránk. Kitavaszkodott a szó szoros értelmében, új korszakba léptünk. Eddig a német-római birodalom gyarmata voltunk, mostantól kezdve önálló, szabad kultúréletet élhetünk. (Élünk-e, nem tudom, de a történelem során hosszú idők óta először: élhetnénk.)

Szántásunk új szántás. Ott kezdődik benne elülről a világtörténelem, hogy a legutóbbi aratás óta rajta felburjánzott tenyészetet tarló-növényeknek, vagy virágoknak kell tekintenünk, tudomásul vévén, hogy nem mi vetettük, nem a mi kultúránk. Hiszen éppen ez mutatja gyarmat-voltunkat. A gyarmati kultúra nem a gyarmat magatermette, hanem a gyarmatosító nép kölcsönadott kultúrája, a gyarmati földön álkultúra, nem is kultúra, csak civilizáció. A német-római birodalom gyarmatosító törekvései kb. a XVII. század közepétájt kezdték hazánkban érvényesülni. Ami azóta kulturális téren történt minálunk, már nem a magyar folklorból fakadó, nem gyökeres kultúra termése, éppen ezért csak álkultúra. Minden kulturális törekvésnek nyoma van nálunk azóta is, de folklorisztikus gyökere nincs. Ha új szántást akarunk kulturális téren, szószerint véve elülről kell kezdenünk a világtörténelmet s a XX. századbeli kultúrát a XVII.-ből kell gyökeretztenünk, különben nem csináltunk voltaképpen semmit.

Ezért beszélünk szántásról, alulról kezdett műveletről. Tévedés azt hinni, hogy meggazdálkodhatjuk valamelyik társadalmi rétegünket, ha kultúráról van szó. Hiába tanítjuk értelmiségünket XX. századbeli kultúrára, ha népünk és munkásságunk kultúrája XVII. és XVIII. századbeli. Értelmiségünk megtanulja a XX. századbeli formákat, de csodálatosképpen csak a XVII., legfeljebb a XVIII. századbeli formákat éli. Hiába adjuk a kezébe legmodernebb pszichológiai regényeinket, vagy megtalálja bennök a kalandos-szerelmi regényt és azt olvassa ki belőle élvezettel, vagy unottan dobja félre, ha nincs benne ilyen, mint élvezhetetlent, az egész. Miért? Azért, mert népünk a füzetesvásári ponyvákban is azt olvassa és mert a XVII. században a legmagasabb kulturális forma sem volt egyéb: a Trisztán és Izolde-típusú kalandos szerelmi regény. Egyetlenegy példája ez a sok közül, de rendkívül tanulságos példa.

Esetünkben a „szántás“ tehát annak szimboluma, hogy félmunkát, sőt semmilyen munkát végzünk kulturális téren, ha csak értelmiségünket akarjuk felemelni XX.

századbeli színvonalra. A művelődés egyetemes folyamat. értelmiségünket csak népünk és munkásságunk kultúrájával egyazon színvonalra emelhetjük. XX. századbeli színvonalra emelt parasztság és munkásság az előfeltétele annak, hogy értelmiségünk színvonala megfelelő fokra emelkedhessen.

Új szántás — szimbolikusan két feladat jegyébe állítja a mi munkánkat. A magyar kultúra kibontakoztatása gyarmati sorából — ez a dolgunk. Ezt a dolgunkat sikeresen csak akkor végezhetjük el, ha

a) mindenféle kultúrát folklorisztikus gyökereiből sarszatatunk ki, szöktetünk szárba, borítunk virágba s gyümölcsöztetünk:

b) ugyanazon kultúra részeseivé avatjuk parasztságunkat, munkásságunkat és értelmiségünket. (Éddig alacsonyabbrendű volt egyiknek a kultúrája, mint a másiké, ezentúl legfeljebb alacsonyabbfokú lehet.)

Az „új szántás“ a dolog természete szerint — formájában modern kell, hogy legyen. A talajt ma már nem szokás kényszeríteni, azt termi, amit legszívesebben terem. Ma már nemcsak a másik emberben tiszteljük a másik valakinek, de, úgy látszik, a talajban is a másik valaminek az autonómiáját. Bele ne essünk tehát a régi hibába, mi, akiktől fogantatik a kultúra, passzív valaminek ne vegyük a kulturálandó felet, a népet, munkásságot és értelmiséget, akiktől születik. Mint ahogy a talaj hajlandóságát előbb tanulmányozni illik s csak azután érdemes megfelelő magvakat vetni belé, úgy kell nekünk is tanulmányoznunk a kulturálandó fél kultúrigényeit, mielőtt ilyesfajta feltételezett, sokszor csak elképzelt igények kielégítésére gondolkunk volna szabad.

A folklorisztikus gyökér sem szövirág szimbolum-rendszerünkben. Nép, munkásság, értelmiség kulturájának az a sokminden a gyökere, amit mindhárom igényel. Ha lehet az aligmultnak ezen a téren valamit jogosan vetni a szemére, az a nemtörődomség volna az, amellyel ezeket az igényeket kezelte. A kultúra munkaközösség eredménye, benne a két félnek egyforma része van, s a kulturálandó félnek éppen az igénye ez a része. Csak abban részesíthető, amit igényel. Hiába tömik, erőltetnek bele egyebet, visszautasítja. A kulturálandó fél igazán termőföld, azt termi, amihez kedve van, az gyökerezik meg benne, ami bele való. A szabolcsi földnek termőkedve szerint való a krumpli. Teremnek is benne akkorák, mint a két öklöm. Búza meg a bihari földben terem 80—82 kilós. Szőlő, hogy lezárjam a sort, mondjuk a tállyai földben.

Ez a meggondolás készlet bennünket arra, hogy a régi

iskolánkívüli népművelés helyébe a szabadművelődést iktassuk és segítsük. A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép — ahogy igénye és kedve tartja.

Uj szántás. Elülről kezdődik a világtörténelem általa és alulról a világépítés. De a ma igényei szerint és eszközeivel.

2. A kultúrigény jelentkezése.

A más valakik kollektív serkentésének megsejtett első éve.

A Szabadművelődési Tanács elnökének hozzászólása a kultuszminiszter tájékoztató beszédéhez.

A miniszter úr beszédében nem véletlenül esett aránylag legkevesebb szó a szabadművelődésről, hanem a dolgok természete szerint. A Szabad Művelődési Tanács éppen csak hogy megalakult, feladatköre legfeljebb konturjaiban, ha látszik.

Az sem véletlen tehát, ha én ebben a felszólalásomban konkrét adatokkal még nem szolgálhatok, legfeljebb hangsúlyozhatok, vagy aláhúzhatok a beszédből passzusokat, melyek a szabadművelődés szempontjából különösen figyelemreméltók. Négy ilyen passzusra szeretném hát felhívni a figyelmet. Beszélt a miniszter úr *a)* a szellemi hitbizomány szétesztásáról; *b)* értelmiségünknek ama multbeli bűnéből, hogy a népet kizárólag csak tanítani akarta, tanulni tőle nem volt hajlandó; *c)* pedig igenis kétféle hagyomány van, egyik visszafelé rángató teher, másik időálló érték; *d)* a nép emberei között is, de sok volt eddig a pocsékba ment, sőt elherdált sárarany.

Az első passzus célkitűzése a mi speciális szempontunk szerint teljesen világos. A Szabad Művelődési Tanács feladata ugyanaz a művelődés terén, mint a Nemzeti Bizottságé politikai, a Gazdasági Főtanácsé gazdasági, a Földbirtokrendező Bizottságé társadalmi téren: elemi kulturális jogait biztosítja mindazoknak, akiknek amazok földet, munkát, közjogi szerepet juttattak. Alapjában véve nem kulturális, hanem jogi problémát kell megoldanunk: kultúrához jutni minden egyes embernek elemi joga.

Második feladatunk becsületesen megtudni, mi a közöség őszinte és kendőzetlen kulturális igénye. Ezt a lépést elmulasztva csináltunk mi már a multban is úgynevezett iskolánkívüli népművelést, de az éppen ezért rosszabb volt a semminél. Bármennyire alkalmatlan az alkalom anekdo-

tázásra, el kell, hogy mondjam egy régebbi idevágó élményemet. Vidéken tartózkodtam, estefelé földbirtokos házigazdám parasztnak öltözött, mintha jelmezes estére készülődne. Kérdezősködéseimre elárulta, hogy valami vándor-tanfolyam van náluk, teljes részvétlenség mellett, persze. Ezért aztán ő, egy szolgálatonkívüli alezredes, a postamester, a gyógyszerész, az orvos, az állatorvos, meg még egynéhányan az ú. n. intelligencia veszik fel esténkint ütött-kopott bekecseiket, hogy a tanfolyam vezetője megvigasztalódva lássa, mégsem beszél hiába. Még a lámpa-üveget is kormosan hagyják, hogy a csalódás könnyebben eshessen. Lehetne erre azt felelni, hogy ez az eset csak a magyar nép kultúrközönyét mutatja, ha más oldalról nem ostromolták volna már a multban a tömegek értelmiségünket valóságos, hamisítatlan és mohó kultúréségükben népfőiskoláért, szakszervezetek, vagy pártok körében szemináriumokért, tanfolyamokért, fővárosban, nagyobb helyeken népszerű főiskolákért, munkásgimnáziumokért, szabadegyetemekért. Tudomásul kell vennünk a valódi igényt és nem szabad pótszerekkel kielégítenünk többet a jövőben.

Az időálló hagyományok és az elherdált sárarany együttesen követelik egy másik igény irányvonalának engedelmes követését. Még csak azzal sem védekezhetünk, hogy a „hogyan“ kérdését ezentúl kell tanulmányoznunk. Kodály Zoltán mellett ülök ebben a pillanatban: ő és Bartók Béla példát adtak nekünk arra, milyen feltételek mellett figyel fel egész Európa mondanivalónkra. Míg majmoltuk Európát zenében, ügyet sem vetett ránk Európa, mióta folklorisztikus zenénk a gyökere s arról hajtott zöld ágat muzsikánk: külföldön is meghallgatják és gyönyörködnek benne, nem kuriozunképpen, hanem az európai kultúrkincs szerves egészének egyik változata gyanánt. Ez a szabadművelődés második problémája: annak az igénynek a szolgálata, amely az értelmiség felől hat a nép felé, a folklor anyaga felé, hogy kultúránk mindig európai, de mindig gyökeres is maradhasson.

De hogy egyik problémánk megoldása sem olyan egyszerű, arra miniszter úr beszédének egy ötödik passzusa világít rá élesen, mely a német befolyás túltengését emlegette röviden. Ezt én nyomatékosabban ki szeretném emelni, jelentőségének megfelelőképpen. Hasonló helyzetbe kerültünk, mint amilyenben a finnek a XIX. század elején lehettek. Akkor is náluk, most is nálunk arról van szó: fel tud-e szabadulni egy kis nép egy nagy nép gyarmatosító szándéka alól. A finnek is a svédek szellemi gyarmata voltak, de ki tudtak bontakozni a kultúraköl-

esőnző másik nép halálos öleléséből abban a historiai pillanatban, mikor a haminai béke következtében megváltozott katonai és politikai helyzet erre nekik módot és alkalmat adott. Mi a németek szellemi gyarmata voltunk idáig, a németség volt számunkra a kultúrakölcsonzó nép. Minden jel világosan mutatja, hogy ez a valóság. Van minden nagyvárosunkban bennszülött negyed és európai fertály: van egy népikultúránk, mely gyökeres, de fejlődésében visszamaradt, sőt megállott és van egy idegenből táplálkozó, sőt ideplántált (vagy vázában pompázó) gyökértelen magas kultúránk. A gyarmatosítás veszedelmétől akkor szabadultunk meg, ha a kultúrának minden funkciójában végbe megy, ami zenénkben és irodalmunkban már megtörtént, az t. i., hogy nagykultúránk a folklorisztikus kultúra gyökeréből táplálkozva borul virágba és ígér gazdag termést.

Mindezt a Szabad Művelődési Tanács a maga nevében nem ígérheti. Ha valahol, úgy e területen az eredményes munkát elsősorban nem az országos Tanács fogja végezni, hanem a megalakuló félben lévő kerületi és helyi Tanácsok, mert azok indíthatják egészségesen mindkét igényt: a népét is a művelődésre, az értelmiségét is a folklorisztikus gyökerek utáni vágyakozás őszinteségével.

A más valakik kollektív serkentésének megvalósult első éve.

Záróbeszéd a kultuszminiszter tájékoztató beszéde és a hozzászólások után.

Tárgysorozatunknak végére értünk. Nekem két feladatomban maradt már csak: meg kell köszönnöm a miniszter úrnak tájékoztató előadását és köszönetet kell mondanom a Köznevelési, Szabadművelődési, Művészeti és Sport Tanácsok, valamint a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak, hogy meghallgatták és hozzászólásaikkal értelmezték az elmondottakat.

Diákkoromban éreztem utoljára ilyen tiszta örömet, mint most, amikor ezt cselekszem. Történettanárom szavaira fogott el hasonló öröm, hallván tőle, hogy 1848-ban megalakult az első felelős magyar minisztérium. De ma intenzitásában nőtt bennem ez az öröm. Mert az a minisztérium csak az államfőnek és a parlamentnek volt felelős. Ma — úgy éreztem — megint tettünk egy lépést előre demokráciánk fejlődésének az útján. Ebben a meggyőződésemben szeretném tehát fentjelzett kötelességemet teljesíteni.

Köszönöm a miniszter úrnak, hogy első volt azoknak a sorában, akik a társadalom felé is felelősnek érzik magukat. A négy tanács és az Akadémia tagjai a magyar társadalmat képviselték itt s mikor számukra a miniszter úr beszámolót tartott és programot jelentett be, arról tett bizonyosságot, hogy nemcsak az államfő és a törvényhozás, hanem a társadalom színe előtt is felelősnek érzi magát munka közben, munka előtt és munka után.

De köszönöm a társadalom megjelent tagjainak is, amit tettek. Voltam én együttes ülésen egyébkor is, a főattrakció végeztével szét szoktak széledni a megjelentek, a vitákon már csak csengnek-lengnek néhányan. Itt nem ez volt a helyzet: a nagytöbbség együtt maradt s tevőleges részt vett a megbeszélésen. Köszönöm Önöknek, hogy maguktartásával a miniszter úréhoz hasonló bizonyosságot tettek ugyanarról az egy dologról. Arról nevezetesen, hogy megérdemli társadalmunk, ha felelősséggel tartozónak érezzük iránta magunkat, mert ő is felelősséget érez immár a közügyek iránt. Most nevezetesen felelősnek érezte magát a kulturális közigazgatás minden eddig végzett munkája s most mutatkozó valamennyi nyitott kérdése iránt egyformán.

Mindkét tényezőnek hálás köszönetet mondva, együttes ülésünket bezárom.

A más valakik kollektív serkentésének eljövendő második és harmadik éve.

*Az Országos Szabad Művelődési Tanács első és második
esztendejének mesgyéjén.*

A debreceni kollégium a XVII. század elejétől a XIX. század közepéig, mint rajt eresztette ki évenként messzi vidékekre akadémikus rektorait. Tanulói pályájuk vége felé tartó diákok voltak ezek a rektorok, három évre vállalták a falusi gyerekek oktatását eltartásért és abban a reményben, hogy külföldi tanulmányútra némi pénzt is szerezhetnek maguknak a három esztendő jövedelméből. Később sok kifogás merült fel e rektorok eredményes munkája ellen. Legtöbbször a háromesztendő periódusokat rövidítették. Egy évbe beletelik — mondották — míg a rektor tájékozódik, tisztába jön valóságos helyzetével, megismeri a falut, ahová jutott. Egy következő év szükséges számára, hogy módszere alakulhasson ki és némi terve a már megismert falu szellemi nevelésére s máris elkövetkezett a harmadik év, amikor már — kifelé állván szekere

rúdja — nem sokat törődik szegény rektor a falujával, inkább azon töri a fejét, hol tegye le magát az elkövetkezendő időszakban és mi lesz azután. A falu következő évben új rektort kap s elülről kezdődik az egész komédia, amely — így állván a dolog — mindvégig értelmetlen és meddő kísérletezés, nem komoly népnevelés.

Lehet, hogy volt a kritikusoknak sok igazuk, de érdeemes volna azért egyszer már komolyan lemérnünk, volt-e valaha is és valahol is Magyarországszerte magasabb fokú és eredményesebb népművelés, mint amilyen az akadémikus rektorok váltógazdasága mellett a debreceni kollégium partikuláiban folyt. Az a gyanításom, hogy egészen érdekes eredményeket hozna napvilágra egy erre irányuló tudományos kutatás, amely nem válna szégyenére ennek a régi, sokat ócsárolt, de egyben sokat is dicsért, mindenestre invenciózus és feltétlenül eredeti, itthontermett iskolaszervezeti rendszernek. Azonkívül feltétlenül szolgálna egy magára a dolog érdemére nem is okvetlen tartozó tanulással és e tanulás kedvéért idéztem fel a partikuláris iskolarendszert éppen erről a helyről és ez alkalommal. Ez a tanulás pedig valahogy így hangzik: akár beváltak az akadémikus rektorok, akár nem, munkájuk ritmusa az éppen elvégzendő szellemi munka mindenkori menetének törvényeül, sőt kánonjául kínálkozik. Legalább egy esztendő szükséges ahhoz, hogy induló munkák beagyazódjanak a meglévőségekbe, egy másik arra, hogy nem a levegőben, nem is nagy általánosságban, de kifejezetten a meglévőségekbe gyökereztetve életképes terv és módszer lehetőségei megképződhessenek és újabb harmadik évben indulhat csak meg teljes gőzzel a most már tervszerű, céltudatos, a meglévőségek realitástalaján eredménnyel is kecsegtető munka.

Ha elfogadjuk a munkakezdet menetének racionális formájául ezt a hármas tagozódást mi is, akkor a Szabad Művelődési Tanács első éve annak rendje-módja szerint telt el és nem hiába. Nagyjából a tájékozódás sokszor této-vának látszó, de a maga valósága szerint okos és ökonomikus gesztusaival telt és ennek nem is lett volna szabad egyébképpen történnie.

Annak azonban, hogy ilyen megállapítást tehessünk, van egy előfeltétele és addig, míg ez az előfeltétel nem adódik természetesen, minden illetékes szerv, egyén és közület consensus gentium-aként, csak magunk vigasztalása minden további következtetés. Ez az előfeltétel pedig sem több, sem kevesebb, sem más, mint annak az alapvető ténynek a komoly belátása, hogy a szabadművelődés maga most induló folyamat, nem egy régebbi folyamatnak meg-

változott keretek között és módosult lehetőségek mellett ugyan, de mégis csak: folytatása. Éppen ezért, engedjék meg nekem, hogy ezt a tételt a maga teljes tisztaságában és félreérthetlenségében állíthassam fel és hangsúlyozhassam is: a szabadművelődés nem az iskolán kívüli népművelés korszerű formája, hanem merőben új valami, amely csak azóta lehetséges, és éppen ezért, csak azóta is van, mióta Magyarország a demokrácia útjára lépett.

Örömmel látom, hogy az első év minden próbálkozása, kísérletező kedve, botlása, sikere, elkedvetlenedése, újbóli nekibuzdulása, ébredező s egyre növekvő munkakedve, harciassága, kisebb-nagyobb torzskodása, vetekedése és fogadkozása mind-mind ennek a központi jelentőségűvé nőtt elvi alap tisztázódásának jelenti egy-egy fázisát. Szinte hivalkodásnak érzik, amikor teljes felelősségem tudatában azt kell kijelentnem, hogy egy csepp energia sem ment pocsékba ennek az évnek a folyamán a mi munkaterületünkön és a mi munkánk végzése közben, mert minden energia azt a központi tényt segítette mennél nyilvánvalóbbá tenni — még pedig arra való tekintet nélkül, pozitív, vagy negatív irányú energia volt-e, hogy lehetséges-e hát vagy sem az iskolán kívüli népművelést demokratizálni, illetve lehetséges-e, vagy csak délibábos vagy romantikus elképzelés a szabadművelődés?

A tisztázódás folyamatára — minden jel azt mutatja — tökéletesen elégséges volt a rendelkezésünkre állott egy teljes esztendő. Talán szükségtelen is részleteznem, olyan világos az egységes, tagolatlan képzet úgy, ahogy jelenleg kibontakozva elénk tárul és mint egy instrumentumról olvashatók le róla a mindent megmagyarázó adatok. Amennyi multbeli örökség terheli aktiváinkat, multban állítólag becsült módszerek, automatikusan továbbtengődő megszokott jelenségek, itt felejtett vagy a tehetetlenségi erő következtében még funkcionáló munkaerők formájában, azoknak kivétel nélkül valahányra mind az iskolán kívüli népművelést „eszközli“, vagy „jelenti“, vagy ügyeskedni tovább. Már ez a nagy egyöntetűség is rendkívül illusztratív erejű. Állapítsuk hát meg tárgyilagosan és szenvtelenül: a tegnap hallani sem akar szabadművelődésről, és még csak véletlenül sem próbálkozik szabadművelődéssel sehol az országban.

Ha csak a tegnapról volna szó, nem volna a szabadművelődés ügye csöppet sem problematikus. Sajnos azonban, egészen jóindulatú és az élet egyéb körülményei között tiszta látású demokraták közt is akadnak számosan olyanok, akik még mindig ragaszkodnak az iskolán kívüli népművelés jól bevált, multi rendszeréhez. Ugy gondolják,

hogy a multban sem az volt a hiba és nem az volt a demokráciaellenes cselekedet, hogy műveltük iskolánkívül a népet, hanem az, hogy reakciós elemek művelték, saját retrográd céljaik felé. Rendben van azonban minden és jóvégre megy ugyanez a tevékenység az által, hogy a jövőben ezt a munkát a demokrácia kipróbált harcosai veszik kezükbe és látják el.

Nehéz munka egy kicsit, mert szubjektív körülmények között követel objektív magatartást s erre nem mindenki képes, mégis arra kérek mindenkit, aki kedvet érez hozzá és reméli, hogy el tudja végezni: nézzen körül és vegye számba egy egész esztendő becsületes törekvéseit a mi munkamezőnkön s az eredményektől kérdezze meg, vajjon igennel válaszolnak-e feleletet váró kérdéseinkre maguk a tények, tehát a valóság? Azonnal látni fogja, hogy: korántsem. Az iskolánkívüli népművelés meddő marad, csődöt mond, tekintet nélkül arra, hogy ki végzi. Ha lát-szateredményektől nem engedjük magunkat félrevezettetni, lehetetlen, hogy más képet nyerjünk. Az iskolánkívüli népművelés csődöt mond azért, mert nem sikerülhet. A művelődés igénye és vágya alulról felfelé ható erő minden olyan kollektív életformában, mely nem mechanikus, hanem organikus jellegű. Az értelmiség nem idegen elem a közösségben, hanem a közösség egyik speciális végrehajtó szerve. A közösség akar művelődni s ez irányú igényét jelenti be az értelmiségnek, az értelmiség tehát mindig csak a közösség ez irányú határozott igényét szolgálhatja ki a siker reményében.

Ezért is állított fel a végrehajtó szerv maga mellé Tanácsot a társadalomból ország-, megye-, város- és faluszerthe. A Tanácsok feladata megfogalmazni és hangoztatni a közösség művelődési igényét, valamint azt is, hogy fogadja az igény kielégítésére megindult folyamatokat. A végrehajtó szervek feladata pedig részben noszogatni a Tanácsokat, ha azok újszerű helyzetükben vagy régi-helyzetükmagyarázta elgémberedettségükben késnének, esetleg bizonytalankodnának az igények emelésében, részben ugyancsak a végrehajtó szervek feladata tudomásul venni és kiszolgálni nemcsak az igényeket, hanem az igény kielégítésére szolgáló folyamatokra reagáló esetleges ellenzéseket is — új megoldási lehetőségek keresése és nyújtása formájában.

Egy esztendő elégséges volt, hogy a jövő kialakulásának egyetlen egészséges formájaként látszódjék meg a szabadművelődés elve és gyakorlata. A második év már egyébre való. Valóságnak kell tekintenünk, hogy az értelmiség szerepe a szabadművelődés terén a szolgálat s most

már ebbe a valóságba kell beleágyoznunk egész tevékenységünk módszeres és rendszeres terv-csíráit s azt kell tennünk, amit mindenkinek, ha magvetés a munkája. Hinni és várni kell megtanulnunk. Hinni abban, hogy az elvetett mag — ha szakszerűen történt a talajba kerülése — megfogon, kicsírázik, kihajt, szárbaszökken, virágbaborul és a végén bő terméssel adózik. Várni arra, hogy ami e folyamatokból az emberi akaráson kívül eső funkció, éppúgy végbe megy majd, mint az emberi akarás funkciói. Nemesített mag, elkészített talaj, eső, fagy, hó, szél, napfény, muló napok és hónapok éppúgy megteszik a magukét, mint az emberi szorgalom és szakértelem.

Ebben a hitben, ezzel az optimizmussal vessünk számot az elmúlt esztendőről és készüljünk a következőre.

3. A kultúrigény emelői.

A parasztság mint megbékélt működő kollektív faktor.

Nyelvünk, folklórunk — és a szabadművelődés.

I.

1938 nyarán jártam másodízben s ez időszert utoljára Helsinkiben, a finnek fővárosában. Bölcsészettudományi doktor volt a vezetőm, tudta rólam, hogy a készülő magyar Nagyszótár gyűjtőmunkatársa vagyok, kéretlenül is elvitt tehát a készülő finn Nagyszótár munkatársai közé. A finnek szótára ugyanabban az épületben készül, ahol a finn folklóre gyűjtőmunkálatai is folynak, bizony nem tudom, melyik munkaágnak érkezett meg vidékről éppen a postája, mikor közibéjük toppantunk. A mondanivalóm lényegét alig érinti, mert az az egy benne a lényeges, hogy nagyban bontogatták a leveleket, legfeljebb még az is, hogy roskadozott a nagy asztal a temérdek ráborított papíros súlya alatt.

— Honnan küldik ezt a tekintélyes anyagot? — kérdeztem a kollegáimtól valósággal elfogódva.

— Az ország minden részéből. Városokból, falvakból, tanyákról.

— És kik küldik?

— Munkatársaink. Körülbelül négyezer munkatársunk él és dolgozik vidéken szanaszétjével.

— Nyelvészek és folkloristák?

— Mindenféle foglalkozásúak. Vannak köztük tanyasi parasztemberek is.

— Értene azok tudományos munkához?

— Adunk ki egy kis nyomtatott körlevélfélét, némely

túlzással folyóiratnak is nevezhetném. Az tartalmazza a szükséges tudnivalókat. Mindegyik számában konkrét kérdéseket teszünk fel nekik, esetről-esetre mást. Most például arról érdeklődtünk tőlük, hogy készítik a szállást háziállataiknak, hogy rendezik be és mit hogyan neveznek benne? Természetes, hogy ezúttal faluról és tanyáról kaptuk az érdekesebb és érdemlegesebb válaszokat. Félreértés kikerülése végett rajzokat is tartalmaznak a kérdések meg a válaszok.

Nekiestem én is a leveleknek s mondhatom, izgalmas olvasmányra leltem bennök. Olyasfélét tanultam meg finnül, mintha magyarul azt magyaráznám Budapesten született és növekedett gyerekeimnek, hogy nézzétek, ez *istálló*, ez *ól*, ez *kutrica*, ez *akol*, ez *karám*, ez *állás*, ez *szárnyék*, ez *nyári jászol*, ez idebent megint csak *jászol*, ez idefenn *lésza*, ez idelent *hídlás*. Ez a *szecskavágó járgánya*, ez maga a *szecskavágó*, az ott *burgondi-szeletelő*, mellette egy kupac *burgondi*, ez itt merevül *szecska* mind. Ezek *zaboszsákok*, tele, *megkezdve*, meg üresen. Odafenn a *hászián gyepszéna*, meg *luterna* vegyesen. Ez a sok furcsa ákom-bákom fehér rajz *lóporból* van idecifrázva, *vakaróval*. Azt a fényes hegyeset ismerhetitek egyébképpen, *vasvilla*. Avval vet *aljadzót* a *jószág* alá Márton bátyátok, meg avval *villázza* alóluk a *dudvát*. A lészában úgynézem *bodorka* van. Amott az ólban a tehenek előtt *misling* volt, ha jól emlékszem. Ez *eszterenga*, birkafejéskor jó.

Csak azért részletezem, ha nem is nagyon, ezt a jeletet, mert rögtön kitetszik belőle az is, mi a jelentősége, hogy az egész országból gyűltek össze ezek az adatok. Amit itt az imént egyetlenegy magyar tanyán meg tudtam mutogatni, bizonyára másutt is meg volna mutogatható, de az elnevezések másképp hangoznának. A mislinget nem egész Magyarországszerte nevezik mislingnek, van, ahol *csalamádé*. A bodorkának is *lóhere* a neve sok helyen. A dudva *trággya*, de *terággyának* is ejtik helyt-helyt. Fontos az is, hogy másutt másképp mondják, ugyanekkor az is fontos, hogy itt meg éppen így mondják. Elgondolkozva tettem az egyik, messzi tanyáról jött levelet a többi közé.

— Hogy szaporodott ekkorára ez a gyűjtősereg? — kérdeztem a mellettem álló tudóstól, akit nevérol ismerem s tudtam, hogy vezetőféle itt.

— Hát bizony nem egyik napról a másikra — válaszolta. Agitálnunk kellett, szót értenünk az emberekkel sokáig. Országotjárni, tanítani, eszmét váltani, még vitatkozni, veszekedni is elébb, sokat. Küzdeni közönnyel, meg nemértéssel, ellenállással, még rosszakarattal is, kivált eleinte. Egyenkint, párjával, kis csoportokban megnyerni azo-

kat, akikben az érdeklődés észrevehetően felcsillant, kinél hamarabb, kinél csupán időjártával. És azt ne gondolja, hogy ezentúl kezünk-lábunk összehajthatjuk, elindult a munka, rendben van minden. Még azt se higgye, hogy most már szépen, simán eladminisztrálható innen a központból. A régiék elgépiesednének, utánpótlásuk elmaradna, ha ilyen félvállról cipelnénk a gondját.

— Még mindig folyik az agitáció?

— Uram, nem volnánk sehohsem, ha fel nem ismertük volna idejében, mi a motorja ennek a mi közösségünknek. Egy ilyen gyűjtés *nemcsak* tudományos munka. Szótár, néptudományi anyag, egyetlenegy módon gyűlhet egy garmadába: ha az egész nép akarja, mégpedig szívvel-lélekkel szeretné nagyon. Nekünk tehát az anyag elrendezésén és tudományos közzétételén kívül van egy, merem állítani, még fontosabb és sokkal sürgősebb feladatunk: közvéleményt ébreszteni és ébrentartani tevékenységünk alapjául. Hogy egészen bizonyosan és hamar, hozzá még az elképzelhető legjobban meg is valósuljon, amit elterveztünk. A négyezer munkatárs a maga számszerűségében nemcsak praktikus szempontból hasznos segítség. Együttal annak is felemelő hatású szimbóluma, hogy amit mi akarunk és csinálunk, azt az egész finn nép akarja, sőt csinálja is. Magyarországon hányan végzik ezt a munkát?

Lehajtottam a fejemet s úgy pusmogtam, hogy halani is alig lehetett.

— Tízen, tizenketten, néha nyolcan, mikor hogy.

Ez persze 1938-ban volt. Azóta elfogytak lassan, elébb ötre apadt a számuk, azután háromra. Most úgy tudom, teljesen szünetel a gyűjtés. Akarom mondani a gyűjtés már 1941—42-ben abbamaradt, az anyag rendezése kezdődött akkor. Nem mintha készen lettünk volna az előmunkálatokkal, csak hogy a közben egészen reménytelenné vált befejezésnek, helyesebben a befejezés lehetőségének az illuziója támadhasson gyűjtőkben, felelős vezetőkben egyaránt. Legalább az illuziója. Nos tehát, a jelek szerint az illuzió nem kelt fel mégsem s az egész Nagyszótár-ügy elaludt csendesen.

Lehajtottam a fejem akkor Helsinkiben, mondom. S amit pusmogtam, csak a legszükségesebbeket vallotta be a kérdezősködésre. Egy érdekes különbséget például már nem is merészeltem közölni, olyan groteszknak láttam magam is. A finn nyelvtudósok csak jeleket tesznek a példaként kimásolandó mondat elé, után s a kérdéses szó alá, magukat a mondatokat pedig gépíró kisasszonyok írják ki cédulákra a pontos utalásokkal együtt. A magyar tudósok pedig azzal töltik a drága időt, hogy maguk írják,

sőt maguk is kezelik a cédulákat. Tehát a munka technikai, sőt fizikai részét is ők végzik el. Nem szégyen a munka, nem arról van szó, de azért van munkamegosztás a világon, hogy kiki maga mesterségét folytassa. S azért készül el a finn Nagyszótár belátható időn belül s azért vesznek a jövő kódébe még ma is a magyar Nagyszótár bizonytalan konturjai, mert amott jól meg van szervezve a tudományos élet, emitt meg még nincs.

II.

Bennünket az érdekel elsősorban a nyelvi és folklorisztikus gyűjtőmunka finn tanulságaiból, hogy van ennek a feladatnak egy kifejezetten a szabadművelődést érintő, általános népi oldala. A körülötte-mellette kifejtendő, agitációs természetű közvéleményteremtés kötelessége ez. Az ember azt hinné, az aztán már igazán csak néhány csendes tudósnek a dolga, lesz-e Nagyszótár, össze sikerül-e gyűjteni egy-egy nép folklórjának az anyagát s ime, egyszer csak kiderül, hogy hiába minden, ha nincs az ügynök megfelelő közvéleménye. Nem lesz abból semmi, amit nem az egész nép akar. Az a néhány csendes tudós a sok-ezernek, a millióknak a megbízásából úzi a maga csendes, látszólag alig egy pár emberre tartozó tudományát.

Pedig aligha így nincs ez valahogy. Hirtelen egészen más területről jutott eszembe egészen más természetű probléma. Itt van például a debreceni kálvinista kollégium. Tengődik csak, küzd a nyomorral. Milyen más volt hajdanában a sorsa, mikor még egész nagy-Debrecen városának, meg széles Debrecen-vidékének közös gondja volt. Mennyi ember segítette, aki sohasem járt belé, mégis szerette, mégis felelősséget érzett iránta. Mert homályosan, de halálos biztonsággal tudta, hogy az ő életétől messze eső, azzal látszólag semmiféle kapcsolatba nem hozható ügy, titokzatosan ugyan és megmagyarázhatatlanul, az ő ügye is. A kollégiumban tudós professzorok tanítanak és huncut dejákok tanulnak, s ehhez őneki szorosan véve semmi köze. De aztán egyszer csak megnő az a sok huncut deják, derék okos ember válik belőle s az a sok okos ember az ő nyavalyáját gyógyítja, az ő ügyes-bajos dolgát intézi, az ő megnehezedett lelkét vígasztalja, az ő unokáját tanítja majd. Jó, hogy van ez a kollégium, kell is az, hadd legyen. Azonkívül is ügynöke, agitátora volt a kollégiumnak minden falura került, vagy csak odasodródott kollégiumi deják: valaha ott végzett öregebbek, a fiatalok közül a kápsálók, a légátusok, a kistiszteletesek és az akadémikus rektorok mind. Közvélemény támadt Debrecenben, Debrecen-vidéken, sőt távolabbi helységekből is, ahová akadé-

mikus rektor, légátus, végzett diák széthordta a híret, erős és megrendíthetetlen közvélemény, hogy legyen, éljen, növekedjék és virágozzék a debreceniek nevezetes nagy iskolája. És adakoztak neki, hagyakoztak rá olyanok is, akik testi szemökkel talán soha nem is látták.

Vagyunk már egynéhányan, akiknek a magyar kultúra ügye szívügyünk. Szeretnők és mindent megcsinálnánk érte, ha élne, nőne és virágoznék ez a kultúra. De közvéleményre igazán nem támaszkodhatunk. A köznek, inkább azt mondhatnók, semmiféle véleménye nincs a magyar kultúráról. Részben azt se tudja, eszik-e azt vagy isszák, részben nem bánja él-e, hal-e, csak hagyják békén, hallani se akar róla. Az meg egyenesen idegesíti és nyugtalanítja a közvéleményt, hogy újabban holmi értetlen emberek új divatot próbálnak kezdeni éppen a magyar kultúra körül. *Mám-mög* — mondaná rá a Baksay Sándor ismeretes kiskúnja, ha élne, vagy mondja is bizonyosan az unokája, ha ugyan értesül effélékről, *Mineka?* Eddig is megvoltunk valahogy, ahogy esett, úgy püffent, ezután is csak hadd maradjon minden a régiben.

Nos hát, ezt a közvéleményt kell nekünk a szabadművelődés keretei között és lehetőségeinek felhasználásával megráznunk. Addig ráznunk, míg felocsúdik és eszmélni kezd. Míg tudatosulnak értelme előterében a dolgok. Megrázkódik, most már magától és cselekedni kezd. Mert hiába akarunk mi kevesen magyar kultúrát, ha a közvélemény nem akarja.

A közvélemény pedig nem akarja, vetheti ellen, akiben csak egy kis ellenmondást támasztottak az elébb elhangzottak. A szabadművelődés meg azért „szabad“, hogy ne lehessen erőltetni a címkéje alatt még a legszebb elgongolásokat sem. Ami oktroj, az már eo ipso nem demokratikus.

Igen, ez így van és nincs máskép. Nekünk is ez a főérvünk. De nem gondoljátok, hogy az, ami itt nálunk folyik évtizedek, sőt évszázadok óta kultúra, tovább megyek, magyar kultúra örve alatt, az van erőltetve, egyenesen oktrojálva? Nem jut néha eszetekbe, hogy az az ájult közöny és felvillanyozhatatlan fásultság, mely minden kulturális erőlködést elfogad és a végén csődbe szokott vinni, mind, mind ennek az oktrojnak szól? Hogy azt mondja, ez nem én vagyok, ez nem belőlem sarjadt, se testemnek, se lelkemnek nem kell. Aki engem ebbe a táncba mégis belevisz, számoljon vele, hogy kifulladásig a végén, mert én húzatom vele magam. Ugy megkínlódik velem, mintha egy búzászsákot, vagy holttestet ráncigálna a muzsika taktusára.

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy nekünk sajátos tisztünk és kötelességünk szerint nürnbergi tölcsérrel kell a magyar kultúrát beleönteni azok fejébe, akik ezt a műveltet gyerekkorukban elmulasztották elvégeztetni magukon és hogy ez voltaképen a szabadművelődés. Egészen más a mi dolgunk. Egy ájult, majdnem tetszhalott népi közösség szellemi személyiségének kell első segítséget nyújtanunk, mégpedig a mesterséges légzés alkalmazásával kezdve. De a mesterséges lélegeztetést csak addig alkalmazzuk, míg a kollektív személyiség a maga rendes módján lélekzeni nem kezd. Az agitáció, melyről beszélgetésünk elején szó esett, ezt a célt szolgálja. Vigasztalnunk kell az egészen vigasztalan lelkiállapotban szenvedő kollektív személyiséget s mikor már megvigasztalódott, tudatosítanunk kell szükségletei felől, hogy kulturális igényei hadd támadjanak és hiányérzet hadd fogja el. Mikor aztán itt tart, fel kell világosítanunk, hogy a hiányt, amelyet jogosan érez, nem tüntethetjük el, tehát meg sem szüntethetjük másképp, egyesegyedül az ő segítségével és szíves közreműködése mellett.

Szeretnék most egy kis pihenőt tartani a gondolatmenet továbbfűzése előtt. Szeretnék ebben a pihenőben valamit őszintén megvallani. Csak ennyit. Akik lelkesen elkísértek erre a szellemi sétára és még mindig továbbóhajtanak jönni velem, inentől kezdve mérsékeljék a tempót és elérendő célunk érdekében lassítsanak. Nem hiszem ugyanis, hogy az eddig elmondottak hamari programot adnának, amit egykettőre elvégezhetnénk és aztán hajrá, haladhatnánk tovább gőzerővel. Megvigasztalni, életkedvre deríteni, ocsúdófélben lévők agyában világot gerjeszteni és rendet teremteni, étvágyukat meghozni, akik nem ehetnének, tette szuggerálni a halálos dermedtségbe esetteket: ez, kollektív személyiségről és nem egyénről lévén szó, esetleg esztendőket jelent. Se ne siessen tenát senki kelleténél jobban, se kétségbe ne essék, hiába várva korai gyümölcsöt. S azt sem győzőm ismételtlen hangsúlyozni, amit nekem mondtak a helsinkiak: egyenkint, párjával, kis csoportokban kell megnyernünk azokat, akikben az érdeklődés egy-egy kis sugara felcsillant. A már megnyerteket pedig gondoznunk kell türelmesen és sokáig. Egészen addig, míg a maguk lábára nem állottak. Ne feledjük — ezt már megint én teszem hozzá —, hogy a tojásból ma kibujt kultúrlény kényes madárfajta és inkább fészeklakó, mint fészekhagyó.

Hanem aztán, ha már van egy-két emberünk, aki félig-meddig a maga lábán jár, az ilyeneket állítsuk munkába azonnal. És erre lesz jó az a gyűjtő-tevékenység, amit ott

messze északon megcsodáltam s amit most is ilyen lelkesülten emlegetek el.

Az agitáció folyamán — említettem már — szó fog esni olyan jogosult hiányérzetről, amelyet ezidő szerint nincs módunkban még megszüntethetni. Kulturális szempontból mi az az elemi életszükséglet, amely nélkül létfenntartás nem is lehetséges? Nyelv és iskola. Helyesebben könyv és tanulási lehetőség. Most aztán ki kell jönnünk a nagy ágyúval. *Nekünk nincs nyelvünk.* És nincs az se, amit tanuljunk azon a nemlétező nyelven. Helyesbíték. Vanni van mindakettő, de elszórva, összeögyeledve sok más egyébbel s ha azt akarjuk, hogy legalább a fiainknak, vagy az unokáinknak legyen min és legyen mit tanulniuk, össze kell szednünk és ki kell szemelnünk, ami elszóródott és előgyeledett. *Össze kell gyűjtenünk a magyar nyelv kincseit:* szavait, fordulatait, a fordulatokban rejlő grammatikai és stílusbeli törvényszerűségeket. Mostani nyelvünk idegen nyelv: fordításnyelv. Ez magában véve nem volna baj, de mégis baj, hiszen nyilvánvaló, hogy nem értünk rajta. Kulturálatlanságunk tanúskodik felőle, hogy nem fogja a fejünk sem a tankönyvek, sem a hivatalok mendanivalóit. *És össze kell gyűjtenünk a néptudomány kincseit is,* mert közben az is nyilvánvalóvá lett, hogy *csak annak a népnek a magas műveltsége vált az emberiség közkincsévé, amely nép a maga magas műveltségét a néptudományból, mint gyökérből sarjaztatta és növelte. S csak az ilyen nép vált maga is igazán művelté.*

Össze kell gyűjteni. Szép szó, nagy szó, csak azok hiányoznak hozzá, akik igazán szót is fogadnának neki. Azaz, hogy azok sem hiányoznak voltaképpen, csak pillanatnyilag nem tudják, mennyire rajtuk mulik ez a fontos és sürgős teendő. Megérkeztünk az agitáció végállomására, most már igazán a szervezés következik. *Erre a gyűjtő munkára mindenki alkalmas és ehhez a gyűjtő munkához mindenkire szükség van, aki belátja annak fontos és sürgős voltát, aki kedvet érez hozzá, aki tudatában van a teendőjének és aki hajlandó azt a kevés szakértelmet is elsajátítani, ami nélkül nem lehet, nem is szabad elindulnia.*

Azt hiszem, ilyenformán a mi táborunk is eléri hamarosan még csak nem is a négyezres keretet, hanem azt az annál is többet, amit a finnekhez képest nagyobb arányszámunk, meg annak a veszedelemnek a nagysága, amelyben forogtunk és magunkra eszmélésünkig forogni is fogunk, az élet parancsaként s az élniakarás jogán megkövetel tőlünk.

A munkásság mint megbékélt működő kollektív faktor.

Új magyar műveltség, különös tekintettel a dolgozókra.

1922 decemberében *Az Erő* c. ifjúsági lap a Petőfi-centenárium alkalmából rendre megszólaltatta mindazokat az írókat és tudósokat, akik valaha valamit írtak Petőfiről. *Pintér* Jenő, az irodalomtörténetíró magának Petőfinek a nevében, egyes szám első személyben nyilatkozott s többek között ezeket mondotta: „Azt üzenem a magyar ifjúságnak, hogy mindvégig szeretettel forgassa azokat a költeményeimet, melyekben a nemes családi érzéseket, eszményi szerelmet, önfeláldozó hazaszeretetet s a magyar föld vonzó képeit éneklek meg s ne lelkesedjék azokért a verseimért, melyeket rossz óráimban írtam s melyeket később magam is kitagadtam volna munkáim sorából. Aki forradalmi korban élt s ifjan halt meg, az — fájdalom — nem rendezhette nemzetének szánt szellemi örökségét a tapasztalatokban gazdag férfiú életbölcseiségevel. De a későbbi kor gyermekének annál inkább át kell éreznie, mikor beszél a nemzete vigasztalására rendelt költő és mikor a politikai izgalmaktól zaklatott versíró. Így olvasátok munkáimat.“

Azért közlöm ezt a szomorú idézetet mindjárt tanulmányom legelején, mert olyan, mint valami tükör. Árulkodón és híven mutatja, hogy van „régí“ magyar műveltség és „nem igazi“ műveltség is van, tehát igenis, szükség van igazi, új magyar műveltségre. Sőt tovább megyek. Még mindig ez az egy idézet mutatja, mint valami tükör, hogy olyan régi magyar műveltség is van, mely semmiféle tekintettel nincs a dolgozókra, szükség van tehát olyan igazi, új, magyar műveltségre, mely különös tekintettel van rájuk. Menjünk szép sorjában s vizsgáljuk meg a fenti idézetet figyelmesen és alaposan.

Mi mutatkozik tükrében nem igazi, hanem hamis, mondhatnók így is: álműveltségnek? Más szóval élve: mi benne tudománytalan tudomány? Könnyű a válasz erre a kérdésre. A tudomány az igazságot keresi, tehát mindig igazat is mond. (Vagy bevallja őszintén, ha nem tudja még: bizonyos vonatkozásban mi a tiszta igazság.) Ez az idézet ellenben: hazudik. Hazudja, mintha Petőfi valaha mondott volna hasonlót, mint amit a szájába ad. Azt is hazudja, hogy ugyancsak Petőfi, ha tovább él, megtagadta volna azokat a költeményeit, amelyek az irodalomtudós úrnak nem tetszenek. Általában véve hazug az úgynevezett tudomány, ha lelkiismeretes és pontos tényleírás helyett jóslásokba bocsátkozik, vagy a tudós alanyi természetű

kijelentését vegyíti a száraz és gondos adatközlés kézzelfoghatóságai közé.

Mi a régi, helyesebben elavult az ilyesfajta műveltségben? Az, hogy a tárgyilagos, teljes tartalmat irányzatos, meghamisított, hiányos szemelvények próbálják pótolni. Ezt tudva az ember önkénytelenül is kérdezni és kutatni kezdi: mi oka lehetett rá a tudósoknak, hogy ilyesmire vete-medjék? Hiszen Petőfi nyilvánvalóan több és más, mint családi, szerelmes, hazafi és leíró versek írója. Ugy, ahogy összes művei csorbítatlan teljességükben élénk tárulnak, ő a világszabadság, a forradalom és az örökifjúság költője is, sőt legfőképpen és elsősorban az. Már pedig az irodalomtörténész, mégha érveink súlya alatt megtörve vissza is vonná azt, hogy Petőfi, ha tovább él, megtagadta volna éppen ezeket a verseit, azt bajosan tagadhatná, hogy neki ezek a versek nem tetszenek, az ő véleménye szerint ezekben a versekben nem a nemzete vígasztalására rendelt költő beszél, hanem a politikai izgalmaktól zaklatott versíró. Miért mond a tudós ilyeneket vajjon? Azért, mert „régí“. Ő maga is „régí“, az a kor, melyben élt is „régí“, az a korszellem, melyet kiszolgál ezekben a soraiban is, egész életművével is, szintén „régí“. Osztályharcos a tudós, saját társadalmi osztályának érdekeit véli védelmezni, mikor az igazság helyett irányzatosan ferdíti és hallgatja el az osztatlan egésznek nagyon lényeges részeit.

Ugyanezért nincs tekintettel a dolgozókra sem. A dolgozóknak drága kincsük Petőfi, hiszen az ő szabadságuknak, az ő forradalmuknak, az ő ifjúi hevüknek és látásaiknak dalnoka. Mégha nem is volna hazug, ha nem is volna irányzatos a tudós tudománya, akkor is hiányos volna, egy olyan új és igaz műveltségnek, mely a dolgozókra is tekintettel van, még ebben a legszelídebb esetben sem volna alkalmas.

Nem is magyar ez a régi, hazug, dolgozókat megvető műveltség. A meghamisított és megcsonkított Petőfi nemcsak dolgozók költőjének kevés, magyar költőnek sem elég és nem megfelelő. Családi, szerelmi, hazafias és leíró verseket írni meglehetősen nemzetközi gesztusa minden népek és minden idők lírai költőinek. De Petőfi módjára énekelni a világszabadságról, élni egy ifjú szokatlan arányú, de jellegzetes életét és árasztani maga körül a forradalom légkörét, az jellegzetesen, sajátosan, bélyegezen magyar, mert nem akadt párja, nem volt elődje és nem támadt utódja világirodalomszerte, eddig legalább is nem támadt. Ami viszont a mi irodalmunkban rokon jelenség a későbbi lírában, Ady és József Attila szabadság-, fiatalság- és forradalom-attitűdje, az bennük kettejükben is szakasztott

úgy, mint Petőfiben: a magyarságuk, mint jelleg, bélyeg és sajátosság.

Hogy mi az új, a magyar és a dolgozóknak való egy olyan műveltségben, amely még csak ezentúl megvalósulandó, az rendre mind kiderül a későbbiekben. De hogy ilyesmire égetően szükség van, az hadd vált légyen nyilvánvalóvá, vagy bebizonyítottá már most, itt előljáróban, úgy, ahogy a Pintér-idézet tükrére eddigi, négy irányba villantott szempillantásunkat vetettük volt.

II.

De hát, uramfia, milyen lehet egy magyar tudós tudománya, ha nem magyar? Nem szavakkal való játék ilyesmit mondani? Kinek a tudománya magyar, ha a magyar tudósé nem az?

A tudomány jelentős része, de mégis csak egy része az egyetemes, osztatlan, teljes kultúrának, vagy más szóval műveltségnek. A műveltség pedig mindig annak az országnak, vagy államnak a szellemi élete, amely országban, vagy államban él és hat a szóbanforgó kultúra. Az a kérdés, melyik országban, vagy államban élt és hatott a szóbanforgó tudós tudománya?

Olyan könnyű volna azt írunk ide, hogy Magyarország, vagy azt, hogy a magyar államban. De vajjon nemcsak papírforma szerint volna igazságunk, ha megelégednénk ilyen könnyű, de egyben ilyen felületes választással? Volt 1922-ben, volt egyáltalában 1945-ig önálló Magyarország és benne vitathatatlanul magyar műveltség?

Ha mellőzzük azt, amit az imént Pintérben kifogásultunk, a tudós alanyi természetű kijelentéseit és csak az adatokra szorítkozunk, meg kell látnunk, hogy Magyarország a mohácsi vész óta egy darabig megpróbált, később csak akart, legkésőbb szeretett volna önálló állam lenni, de ez a törekvése sohasem sikerült neki. Legeslegkésőbb már bele is törődött sorsába s mikor a mult világháború után alkalma nyílt az önállóságra, nem élt ezzel az alkalmal. Nemzeti hiúságunk másképpen láttatta talán időnkint helyzetünket, valójában a német-római birodalomnak, később az ennek helyébe lépő Habsburg családi hitbizománynak, legkésőbb a nagynémet Reichnak voltunk, rossz-hiszemű volnánk, ha azt írnam ide: integráns része, így fejezem tehát ki magam: az egyre tökéletesebben pacifikált gyarmata. Előbb sikeresen támogató, később védekező állásba szorított, legkésőbb eszkábálássá halkult és értelmetlenedett, de mindvégig becsületes ellenállási törekvéseink ennyi eredményt mégis elértek, sohasem váltunk „örökös tartományá”, egészen 1945-ig kiégyben lévő vul-

kán látványát taposott nálunk a hódító hatalom. Gyarmat voltunk. Ez a szenttelen, száraz, tárgyilagosság.

A gyarmat élete nem öncélú. Termékeinek a gyarmatosító hatalomé a haszna, amely annál nagyobb, mennél kevesebb beruházás költsége terheli. Ez a könnyen belátható tétel vezetett a földkerekség minden gyarmatán a gyarmati hadsereg felállításának eszméjére. A gyarmati hadsereg kevésbe kerül, hiszen csak szellemi irányítása, tehát vezér- és tisztikara áll a gyarmatosító hatalom embereiből, altisztjei és legénysége bennszülöttek. Nálunk Magyarországon körülbelül Mária Terézia korában kezdődött meg a gyarmati hadsereg szervezése. 1848 megzavarta a szervezési munkát, amely azonban a kiegyezéstől az első világháborúig mégis végbement, sőt befejeződött, különben 1914-ben mi is úgy viselkedtünk volna, mint a csehek. Az első és második világháború között a gyarmati hadsereg már önállóan is olyan kifogástalanul működött, hogy a közben elhunyt Habsburg-monarchia örökségét örökösödési pör nélkül íratta a jogutód, a nagynémet Reich nevére, sőt zökkenőmentesen installálta be jószágába az új tulajdonost.

Természetellenességében is érdekes és izgató jelenség az ilyen bennszülött hadsereg. Tagjai fanatikusabbak maguknál a gyarmatosítóknál. Étük-bérük a gyarmatosító hatalomtól függvén, esküsznek annak igazára és üdvére. Egy-egy bennszülött altiszt hűsége és kérlelhetetlensége majdnem megható s ha az ember mégis inkább ellenszenvet érez iránta, azt az illető korlátoltságának köszönheti. Pedig igazságtalanok vagyunk így érezvén és gondolkozván. Hiszen relatív lények a föld lakói s szegény szerencsétlen bennszülött altiszt, honnan vehetné észre, hogy megcsalták s saját érdekeivel ellentétes célok szolgálatába fogták. Körülötte-mellette az egész világ egyértelműségű, esetleges másfajta világmagyarázatoktól meg eleve elvették a szájaizét: mielőtt beléjök kószolhatna, már is undorodik tőlük. A sajtukukac jólérsétségével tengeti életét: a világ kicsi, sötét és túrószagú.

Ilyen körülmények között nem mondhatjuk a műveltségről sem, hogy az a gyarmat műveltsége. Voltaképpen a gyarmatosító hatalom műveltsége volna, de az sem, hanem jóval kevesebb és hitványabb nálánál: műveltségpótló valami, az anyaország civilizációjának a törmelékei, vagy még találóbb képpel illusztrálva: uraságtól levetett műveltségpótló civilizáció. A gyarmati nép eredeti műveltsége, ha van neki, folklorisztikus fokon teng, a magas műveltség az anyaország félszázaddal azelőtti formáit őrzi. Ugy aránylik ez a fajta műveltség az igazihhoz, mint például a

kétszáz évvel ezelőtt ideköltözött svábok, vagy a hazuról még sokkal régebben elszakadt erdélyi szászok beszéde, életmódja és szokásrendszere az otthoni és mai németek beszédéhez, életmódjához és szokásrendszeréhez. De még ha meg is próbál újulni az ilyen gyarmati kultúra, ugyan melyik forráshoz tódul megtöltözni. Természetesen a gyarmatosító hatalom kultúrgócpointjait keresi fel, könyveit olvassa odahaza, termékeit vásárolja a helyszínen nyitott üzletekből. Hiszen annak a nyelvét érti, eszejárásában mozog, ízlését szokta meg. Legkönnyebben és legjutányosabban ahhoz is jut hozzá.

A magyar tudós gyarmati helyzetében tehát nem okvetlen, nem a dolog természete szerint, csöppet sem magától értetődőleg magyar, még ha véletlenül magyar is. Sőt éppen azért, mert tudós, tehát legalábbis altiszti rangot viselt a gyarmati hadseregben, nem is valószínű, hogy magyar, hiszen a gyarmatosító hatalom zsoldjában él, céljait szolgálja, hihető, hogy esküszik is ennek a hatalomnak az igazára, meggyőződéses, világnézetileg iskolázott, bár bennszülött, mégis gyarmati katona.

A magyar tudós esetleges, sőt valószínű gyarmati helyzetéből észszerűen következik az egész magyar tudomány, ebből meg az egész magyar műveltség gyarmati jellege. Valószínű, hogy egész mai magyar műveltségünk gyarmati álműveltség, nem-magyar.

1945-ben új világ kezdődött a magyar életben. Megszűntünk gyarmat lenni, az a hatalom, amely eddig gyarmatosított bennünket, jó időre a maga bajával van elfoglalva, ki is szorult innét, saját határai közé vonult vissza. Kitűnő alkalom ez számunkra, hogy szellemi életünk területén is felszabadulhassunk. Ezért hangsúlyozzuk a magunk részéről is ilyen nyomatékosan, hogy az a műveltség, mely ezentúl a dolgozókra is tekintettel próbál lenni, egyúttal magyar legyen, hamisítatlanul magyar.

Ne sallangos, jelszavas, magyarkodó, vagy éppenséggel faji indulatokat leplezón, vagy azokból sarjadtan legyen magyar, hanem praktikusán, a való élet számára legyen az, ahogy nyelvünk külön célzatosságtól menten, mindennapi használatunkban magyar nyelv, amely más, mint a többi népek sokféle nyelve, mégis a földkerekség minden egyes pontján egyformán „emberek“ egy bizonyos csoportjának, a magyar embereknek a gondolatait, még pedig a többi emberekkel közös gondolatait hordozza és fejezi ki sajátosan magyar módra. Ha meg akar újulni és gyarmati sorából fel akar szabadulni a magyar ember, egész műveltségét olyan magyarrá kell tennie, amilyen

vitathatatlanul és összetéveszthetetlenül magyar a nyelve. Ma nálunk, csak hogy néhány példával illusztráljam a helyzetet, a debreceni reformátusok nagytemploma azért olyan, amilyen, mert a bécsi Karlskirche olyan, amilyen. Ez nemcsak azért veszedelmes, mert az utánzás mindig értéktelenebb, mint az eredeti alkotás, hanem azért is, mert esetünkben a Karlskirchének még kupolája is van, a debrecenieknek meg építkezés közben elfogyott a pénzük s a nagytemplom, így ahogy a szükséghez mérten, de mégis csonkán megépült, művészi szempontból értelmetlenebb épület, mint bécsi mintája. Másik példa. Nálunk a hivatalnokok azért olyanok, mint amilyenek, mert az osztrák, érteve alatta a Habsburg birodalmat, úgy fejlesztette ki a maga hivatalnok életét, mint ahogy éppen kifejlesztette. Igen, de a mi életünk viszont ezer apró kis vonásával tér el az ausztriai, mondjuk pontosabban, bécsi élettől s közénk, így ahogy van, nem illik úgy bele a mindennap rendjébe a bécsi módon hivatalnokoskodó tisztviselő, mint ahogy ott nem is beleilleszkedett az élet egyéb jelenségei közé, hanem kisarjadt és kihajtott onnan, szervesen, természetesen. Ebből aztán az a sajnálatos körülmény támadt nálunk, hogy mi mai napig a fejlődés akadályának, sajátmagunk személyes ellenségének érezzük a hivatalnokembert, az is ellenségének tart bennünket, holott széles e világon, mindenütt és Ausztriában is, az e fajta ember, az ilyesféle foglalkozás az emberi közösségi lét egyik formája, mely vegyesen tevődik egybe jobban vagy rosszabbul sikerült példányokból, meg esetekből.

III.

Hogy válhatik magyarrá műveltségünk? Ugy, ha nem minden okvetlen akar magyarabbá válni, hanem megelégszik azzal, hogy megújul. Már most elárulhatom a titkot, hogy meg viszont akkor sikerül majd újulnia, ha nem minden okvetlen megújulni próbál, hanem megelégszik azzal, hogy ezentúl inkább lesz tekintettel a dolgozókra, mint eddig volt.

Említettük már, hogy a gyarmati kultúra, éppen azért, mert gyökerei nem a gyarmat talajában vannak, hanem importált valami, az anyaországból hozták s onnan is nyeri utánpótlását, mindig uraságoktól levetett, divatból kiment, elmaradott, a jelenkor használatára nem nagyon alkalmas szellemi fegyver, vagy szellemi szerszám. Ezért is mondtuk róla, eszmeváltásunk elején már, hogy „régie”, ezért követeljük tőle, hogy égetően szükséges megújulnia. Egy kis fogalmunk már affelől is támadt, mi jellemzi a műveltség

elavult formáját. Az, hogy irányzatos, válogat, teljesség helyett szemelvényeket mutat, tehát elhallgat, módosít, ferdít, hazudik, ahelyett, hogy a tiszta, osztatlan, egységes igazságot vallaná.

Nekünk sem volna igazunk, ha olyasmivel rágalmaznánk meg közelmúltunk magyar műveltségét, hogy az nem törekedett valamilyen törmelék-műveltség nyújtására, sőt munkálására is. Hiszen, hogy megint egy tanulságos példa segítségével illusztráljam a helyzetet, középiskoláinkban tanították Petőfit, Aranyt, utóbbi időben Adyt is, volt a legfelsőbb iskolai osztályokban olyan tantárgy, amely társadalmi és közgazdasági ismereteket közölt, múltunk ismeretése felölelte legrégibb századainktól legutolsó napjainkig terjedőleg egész felkutatott történelmi életünket. De — amint legelső tanulságos idézetünk is mutatja — irányzatos, szemelvényes, töredékes, nem egészen jóhiszemű volt ez a tájékoztatás. Petőfi, Arany, Ady helyett jólfésült Petőfi, idomított Arany és szobatiszta Ady szerepelt az iskolákban. A közgazdasági és társadalomtudományi ismeretek azzal a végső tanulsággal szolgáltak, hogy egy örök időkre szóló legjobb világ bölcs törvényszerűségének keretében folyik paradicsomi életünk, amelyen veszedelmes is, de meg kár is volna valamit módosítanunk. Múltunk tanulságai ezt a véleményünket még külön megtámogatták, segítették szilárd meggyőződéssé érlelni bennünk annak a hangsúlyozásával, hogy ez a jelenlegi tökéletes világ lassú fejlődés útján, tehát szervesen, saját logikája belső erején állott elő, azt lehetne róla mondani, hogy isteni eredetű. A jó Istennel ugyan kinek volna kedve perbe szállani? Ha pedig mégis — megint csak történelmi tanulság — jaj annak, aki ilyesmire vetemedni merészel.

Rendes körülmények között lehetetlen lett volna ennek az álló, merev, halott, minden zsendülő erőt eleve mozdatatlanságra nyomasztó világképnek a kialakítása. Mi azonban, mint már megállapítottuk, a XVII. század második fele óta defenzívába szorított gyarmat voltunk s ez sok minden egyéb közt azt jelentette, hogy nálunk az európai fejlődés egyes lépései valójában nem, csak papiroson, elméletben s ami legszomorúbb és elsőrendűen tartozik ide, csupán szemelvényekben, tehát irányzatosan, eltorzulva mentek végbe. Hogy csak a XIX. század második felét, tehát a közelmúltat hozsam fel példának, nálunk polgári demokrácia, osztályharc, kisépek öntudatra ébredése, a szocializmus fejlődési szakaszai a II. és III. Internacionálé lépcsőin Lenin és Sztalin mai Oroszországáig minden napjainkban nem tudatosulhattak, tehát nem is élhettek, még kevésbé hathattak. Csak illegális, földalatti, szek-

tárius, törpe (s így korlátolt hatású) minoritás ellenzékieskedésének formáiban tenghettek valahogy, Népünk s értelmiségünk tömegeinek, azt mondhatnók, halvány sejtelmük sem volt róla, mi történik körülöttük-mellettük a földkerekségen 250—300 esztendő óta immár.

IV.

A fejlődés tehát olyan formában ment végbe nálunk, mint ahogy a kisgyerek „vasfoga“ félrenő, ha „csontfogát“, vagyis kifele kívánczó tejfogait idejében oda nem adja a mondóka szerint az „egérnek“, hogy cserélje ki. Az élet kérlelhetetlen ritmusa nem áll meg, csak következményeinek a megjelenése torzul el. A magyar nép életében e tekintetben az a tény mutatja a torzult formát, hogy értelmiségünk eddigi hordozói, az ú. n. intelligencia, a középosztálybeli sokiskolájúak műveltsége minimumra csökkent, a szó teljes értelmében elsorvadt, degenerálódott. Ennek következtében vezető rétegeink egyre alkalmatlanabbakká váltak a vezetésre s valójában is egyre fogytak azok a tömegek, akik jóhiszeműen vezetésükre bízták volna magukat. Így aztán hovatovább megszűnt nálunk a vezetés és a vezettetés egészséges kettőssége s helyébe a drill, az idomítás, a terror, a diktatúra lépett: a vezetők kíméletlen kényszere és a vezetettek gépies, lélek nélkül való, majdnem állati engedelmessége. Az értelmes élet leszorult a közéletből az illegális alakulások, vagy legjobb esetben fedőszervek katakombáiba. A fejlődés kérlelhetetlen törvénye itt is érvényesül: a szociáldemokratapárt és a szakszervezetek tanfolyamain, pártiskoláiban, szeminárium munkája közben új értelmiség fejlődött ki, csak, természetesen, kedvezőtlenebb körülmények között, mintha ugyanez a folyamat a középiskolák padjain és az egyetemek laboratoriumaiban, tudományos intézeteiben, katedrái körül játszódhatott volna le. Olyanná vált vezetőrétegnek, mint a tejfog miatt deformálódott gyerek-„vasfog“. Az egyetlen olyan értelmiségi réteg volt, mely lépést tartott a művelt világ fejlődésével, mely ideológiáját úgy fogalmazta meg, hogy kiki azt értette egy-egy fogalmon, amit azon mai napság világszerte értenek. De egyrészt jogbiztosító papíros nem volt az így nevelt értelmiséginek a kezében, amely megengedhette volna neki, hogy kellően felkészülve, ténylegesen részt is vehessen a vezetésben, másrészt egész műveltségének harcias volt a jellege (a dolog természete szerint), amely arra kitűnően megfelelt, hogy ellenzéki szerepben politizálhasson, de kormányzásra nem a legszerencesebb formában képesített. A középiskolának és az

egyetemnek a jellegéből következik, hogy az formájában végső fokon kormányzásra készít elő. A reform után kiáltó hibája sohasem ez a természete az iskolának, hanem az a másik jellege: hogy mikor kiket készít erre elő.

V.

Megérkeztünk eszmeváltó útunk végállomására. Régi gyarmati műveltségünk alapvető hibája tehát valóban az induláskor előre sejtett negatívum volt: a gyarmati élet civilizációja a Herrenvolk érdekeit szolgálván, nem volt tekintettel a kulikra, a páriákra, a jobbágyokra, a proletárookra, egyetlen közös szóval jelölöm: a bennszülöttekre, ami itt egyúttal azt is jelenti: a dolgozókra.

Az új magyar műveltség akkor születhetik meg igazán, ha elsősorban ezen a bajon segít. Megnyitja a kultúra kapuit a dolgozók ezrei előtt. Ez a legsürgősebb reform-gesztus. A többi egy darabig még várathat magára. Mert, ha ez nem történik meg, száz másféle történhetik, még sem történt semmi. Mit jelent ez a gyakorlat síkjára vetítve?

Nem egyedül csak az alkalomnyújtást. Fontos, persze hogy fontos és sürgős: a dolgozók hadd lehessenek mindenütt ott, ahol műveltség szerezhető. De nem elég, ha ott vannak, ha beszélnek, ha mutogatnak, magyaráznak nekik, szellemi értelemben foglalkoztatják őket. Az is fontos, hogy értsék a szót, az ábrát, a jelt, a tennivalók értelmét.

Ne vegye hát tőlem senki rossz néven, ha ezt teszem második helyre, ezt a követelményt. Baj volt, sőt bűn volt, hogy eddig kevés embert részesítettek nálunk kultúrában. De éppen olyan baj volt és bűn volt, hogy akiket közel eresztettek a műveltség kincsesarához, azok se töltöztek meg belőle igazán, mert nem tudták a módját. Nem értették a közvetítő jeleket. Nem érthették, mert nem az ő nyelvükön szólt. Nem magyarul szólt. Műveltségünknek előbb egyetemessé, aztán magyarrá kell válnia. De nem egymás után, hanem egyidejűleg. Mert az nem megoldás, hogy amit eddig tízezrek nem értettek, tehát nem tehettek igazán magukévá, azt ezentúl milliók ne értsék, következésképp szintén milliók ne tehessék igazán magukévá.

De még csak ez sem a végső megoldás. Nem elég az sem, ha valamit értek. Az is fontos, hogy érdekeljen engem, amit megértettem. A régi magyar műveltség, az 1945 előtről való, azért is volt olyan unalmas, emészthetetlen, végeredményben elsajátíthatatlan, mert avult volt, nem a ma találós kérdéseire adott választ, nem a holnapot segített felépíteni, hanem a tegnapelőtt halott és visszahoz-

hatatlan szép álmait kérőzte vissza. Az új magyar műveltségnek, ha hatni akar, időszerűnek is kell lennie.

Most már minden lényeges vonás kéri a maga megvalósítását. Tennivalónk tehát ennek megfelelően hármas irányú.

a) Időszerűvé kell tenni műveltségünket, azaz össze kell kötnünk a századok folyamán egyre mélyülő szakadékot a XVII. századeleji még tényleges és a jelenlegi már csak papírformájú műveltség között. Át kell tehát értékelnünk minden kulturális fogalmat, mely azóta született s köztünk jelentése annyira bizonytalan, hogy nem kél erejéből semmiféle élet. Az igazi kulturális fogalom: érvényes, vagyis valamilyen formában hat és terem. A papíros-kultúrának csak erőtelen jelszavai vannak. Új magyar enciklopédiára van szükségünk.

b) Magyarra kell tenni műveltségünket. Meg kell tanulunk elfelejtett kulturális anyanyelvünket, mert csak annak segítségével fejezhetjük ki maradéktalanul és őszintén a bennünk élő belső kultúrát. Ez a belső törekvés fordítja figyelmünket egyre jobban néptudományunk, folklórunk felé. Nem az idő kerekét akarjuk visszafordítani, nem visszaprimitivesedni akarunk, csak azt szeretnénk, hogy egész műveltségünk gyökeres magas műveltséggé fejlődjön, úgy ahogy József Attila-Ady-Arany-Petőfi költészete és Bartók-Kodály zenéje kivirágzott költői és zenei anyanyelvünkéből, a népköltészetből és parasztszenéből.

c) Demokratikussá, a dolgozókévá kell tennünk műveltségünket: a tömegek műveltségévé. A görög nép megtette ezt a maga akkori tömegeivel (a rabszolgákat abban az időben még nem vették emberszámba, kulturálisan tehát nem is törődtek velük). Ugyanez a görög nép ráakadt a titok nyitjára, hogyan lehetséges ez. Tudom, ezt a fogalmat így fejezi ki: láttam (ojda). Azt tudja az ember, amit ha csak egyszer is, egy pillanatig is életében maga előtt látott. A régi magyar kultúra a szó mindkét értelmében képtelen kultúra volt. Az emberek beszéltek, beszéltek egymás között, egymásnak róla, közben nem láttak maguk előtt semmiféle képet, ami annak a jele volt, hogy maguk sem értik azt, amiről beszélnek. Ezért is van úgy tele mondanivalónk elvont, absztrakt fogalmakkal. Ha azt akarjuk, hogy a jövőben műveltségünk a dolgozók millióinak közkincsévé váljék, konkrétabbá, felfoghatóbbá, megérthetőbbé, képesebbé kell átfogalmaznunk irodalmi, művészi, tudományos nyelvünket és társadalmi szokásrendszerünket.

Tennivalónk van hát temérdek, de tennivágyásunk erejének foka is napról-napra fokozódik. Nyugodtan dolgozhatunk a holnap elé. Műveltségünk holnapra minden bizonnyal megújul, magyarrá lesz és a dolgozók millióinak közkincsévé egyetemesedik.

Az értelmiség mint megbékélt működő kollektív faktor.

Népdalok, népitáncok, népszokások, nyelvjárások.

I.

1914 tavaszát Bécsben töltöttem. Diákoskodtam, németül tanultam, éltem világomat. Három kisleány vídám kacagása tette derüssé különben elég egyhangú életemet, félig-meddig rokonleányok voltak, annak a fiatal orvosnak unokahúgai anyai ágon, aki nekem viszont apai ágon volt édes unokatestvérem. Tegeződtünk is a kisleányokkal, akik közül különben Anny hatodik gimnázista volt, Ili ötödik gimnázista, Gréti pedig gondtalan, még dedóba sem járó három esztendő földreszállott angyal. Magam harmadéve bölcsészkedtem már azidőtájt.

Éldegeltünk, mint galamb a búzában, közben szinte észrevétlenül ránk köszöntött húsvét másodnapja. — Meglocsolom őket, gondoltam, hát jóelőre fel is szerelőzködtem jószagú vízzel, fortélyos szerszámokkal, amelyek meglepetésszerűen öntik nyakon a gyanútlan fehérccselédeket. Volt nekem ilyesmi még tavalyról, Pestről. Beállítottam a familiához, elvégeztem feladatomat, vártam, milyen szép hímes tojást kapok érte. Hármat legalább is.

— Bist total verrückt, Schandor, (egész megkerültél, Sándor) sikoltozott Anny megbotránkozva.

Meschüge, (bolond) bömbölte Ili tömören ugyan, de annál vésztlóbban.

Gréti nem nyilatkozott, csak nevetett. Neki egyelőre tetszett ez a merőben új játék.

Igen, hát erre bizony nem számítottam. Náluk nem szokás húsvétkor locsolódni. Nem csinálnak hímes tojást. Ugy kellett számos bocsánatkérés és jámbor kimagyarázkodás közt elmesélnem, hogy az én szülőfalumban ilyenkor némelyik legény, aki komolyan veszi a dolgát, belefekteti szíve választottját a vályúba s úgy húzza rá vedérel a jéghideg vizet, mint delelőkor a gulyakútból a szomszjas jószágnak. Megértették, hogyne, nem volt semmi hiba

attól fogva, de azért határozottan benne lógott a levegőben az az érzésféle aznap és közöttünk, hogy csak „kis hibával“ vagyok szakasztott olyan ember, mint ők.

Engem már akkorára humanistává neveltek egyetemi tanulmányaim, elnézően mosolyogtam rajtuk. Annyit azonban meg kellett jegyezni és végérvényesen tudomásul kellett venni az eset kapcsán, hogy az „egyetemes emberi“ fogalmi jegyeit valahogy úgy kell egyszer összeválogatni: individuális természetűek közül ne legyen benne az, kinek milyen színű a haja vagy a szeme, vagy a bőre, kollektív természetűek közül meg az ne legyen benne, ki milyen nyelven beszél, ki milyen szokások közt nőtt fel s több efféle.

Aznap — mai napig emlékszem rá — sokat forgolódtam ágyamban elalvás előtt s mindegyre ez a délelőtti incidens nyugtalanított. — Hiába, mégis mások, mint mi, — tűnődtem. Nemcsak abban, hogy náluk nem divat a locsolódás. De miközben velem úgy kötődtek otthon kisgyerekkoromban, hogy mondjam csak, de gyorsan ám: *iszik magyar, mert jó nyár jár rája*, ezeknek azt kellett nyelvbötlés nélkül gyorsan mondani: *sechs zerquetschte Zwetschken*. Én ilyeneket tudok, hogy: *nyolc, üres a kis polc, kilenc, Kisferenc, tíz, tiszta víz*, ők eme fajtái: *Zweimal drei ist sechs, das Giegerl ist ein Fex, hat hohen Hut und langen Schuh und noch 'nen dicken Stock dazu*. Én úgy tudom a kiolvasó mondókát: *egy, kettő, három, négy, te, kis kutya, hová megy, ők emígy: achtzehn, neunzehn, zwanzig, die Russen gehen nach Danzig*. Mikor az ő öt ujjukon kezdte mesélni a mamájuk, hogy *dass heisst der Daumen, der schüttelt die Pflaumen*, úgy végződött a mese, a kisujjukról szólván, hogy: *der isst sie ganz allein*, a mi hüvelykünk is „*elment nyúlászni*“, de a mi mesénk úgy tudta a kisujjunkról, hogy „*ennek semmi se maradt...*“ És így értesültünk eddig a világról, hol egyformán, hol kisebb-nagyobb eltéréssel, hol ketten kétféleképpen, fel egészen odáig, hogy szerintünk az ördög, *Lucifer*, diametrikus ellentétbe került az Urral és dacol vele: *Hol a tagadás lábát megveti, Világodat meg fogja dönteni*; szerintük nem olyan merev az ördög, *Mefisztófelesz*, mert azt mondja: *Von Zeit zu Zeit hab' ich den Alten gern, und hüte mich, mit ihm zu brechen*. Nem, nem, nem szabad itt sem sematikusan, sem felületesen gondolkodni. Az „egyetemes emberi“ úgy esik valahogy ezeken az eltéréseken túl, vagy fölül, hogy közben egy nagy testvéri öleléssel ezeket az eltéréseket is mind magához szorítja, magában foglalja, sőt jelenti is.

II.

Ez a régi élményem úgy rázódott most emlékezetem legaljáról legfölülre, hogy időszerűvé vált és jelentőségében meg is nőtt valamicskét. Egyre többet emlegetik ugyanis sajtóban, szónoklatokban, beszélgetésközben a „népi“ szellemet s ezzel kapcsolatban, még hozzá szabadművelődési vonatkozásban ismételten érte már szó a mi házunk elejét is. Minek az a sok népdal, népi tánc? — mondják a gáncsoskodók — sok más egyéb szépség van a világon rajtuk kívül. Nem jó egyoldalúságba esni, túlságba vinni valamit, akármilyen értékes is. Szép program felkarolni a parasztot, de munkásság is van a világon. Különben is, mi az, hogy „népi“? Tulajdonképpen annyi, mint „völkisch“. És máris megfogamzik a gyanú, megfogalmazódik a vád: nem egyéb mindez, mint fasizmus új köntösben. Vérmithos-teremtő, sovinizmusra nevelő, végeredményben gyűlölködést szító, ellentétet teremtő fasizmus. Még osztályharcot is hirdet a falu meg a város között, a népiesek és urbánusok két táborba osztó, egymással farkasszemet néző jelszava.

Azzal kezdem a vád elleni védekezést, hogy teljes mértékben elismerem az igazát is, a jogosultságát is. Egyének, csoportok, sőt tömegek úgy lejtik, vagy lejtetik a népi táncokat, daloltatják a népi nótákat, rajonganak a parasztert, hangsúlyozzák, sőt túlhangsúlyozzák az ellentéteket és különbségeket falu meg város, paraszt és munkás, magyar és nem-magyar, kelet és nyugat, sláger és Bartók, cigány és Kodály, tangó és csürdöngölő közt, hogy az csakugyan eszébe juttatja az embernek, valahány rosszhangzású jelzőt csak kitermelt áldatlan emlékezelű tegnapi és tegnapelőttünk. Van ebben a magatartásban minden, ami szemnek és orrnak kellemetlen: osztályharc, reakció, felekezet elleni izgatás, fasizmus, hazug romantika, irredenta, illuzionizmus, búsmagyarkodás, vagy amit akartok. Sőt még más egyéb is van benne, amire a „mozgalom“ kritikussai nem is igen szoktak gondolni, lévén francia mondás szerint még a bűnnél is nagyobb valami: hiba. Egészen gügye és bárgyú naivítás is van benne helyretyutyutyuzáson kívül és túl, összeszorított fogakon keresztül szűrt fogadkozó szitkozódáson kívül és innen. Minek nevezem egyébnek azt a vállalkozást, mely meg nem történtté próbál tenni több százéves kultúrtörténelmet, régen kinőtt gyerekekrüháiba akarja visszaerőltetni és belegyömöszölni az időközben felnőtteket s általában véve elhiszi azt, hogy a természet, nem ismervén és nem túrvén ugrást, belenyugszik holmi hatalmasnak tervezett, de kevés ener-

giára kapcsolt hátrafelé szökellésbe. Mert körülbelül ilyenmit tartanak valószínűnek mindazok, akik tiszteletreméltó csökönyösséggel le akarják szoktatni értelmiségünket, munkásságunkat és parasztságunkat XX. századeleji formáiról abban a reményben, hogy mind a három tényezőnk rövid időn belül cseremisztótákat dúdol majd eddigi dalai helyett, sárközi hímzésű ruhába öltözik, hódmezővásárhelyi fazekasremekből oltja szomját, kanásztáncot lejt és megszokott bútorai helyett stilizált kemencepadkára vagy faragott fejőszékre telepszik, ha napközben megfáradt és pihenni óhajt. Én például, magam részéről erre az ábrándos hiszékenységre talán még a „völkisch“-népiesség fogalmának jelszavasdi-töltésénél is jobban haragszom, mert kártékonyabbnak és negatíve ugyan, de hatékonyabbnak is ismertem meg amazt emennél.

Nincs nekünk ezekkel semmi „közösségünk“.

III.

Pedig mi is barátai vagyunk a népdaloknak, népi táncoknak, népszokásoknak, sőt annak is, hogy a nyelvjárását ne szégyellje senki emberfia. Csak az indokolásunk más és a célkitűzésünk eltérő. Hol is kezdjem, hogy se meg ne unják, se félre ne értsenek?

Kezdem talán azon, hogy mi itt Magyarországon általában véve magyarok vagyunk. Ha ezt az egyébként vitathatatlan tényről valaki úgy értelmezi, hogy magyarnak lenni vér kérdése, tehát az a magyar, akinek az ősei ezer esztendővel ezelőtt Ázsiából jöttek ide, vagy az a magyar, aki aláveti magát az ezeresztendő magyar-vérsúgta misztikus parancsoknak — akkor nem baj, honnan és mikor származtak ide az ősei, csak zsidók ne lettenek legyenek ezek az ősök, mert akkor kizárt dolog, hogy engedhessenek ezek a titokzatos parancsoknak — hát ez fasizmus. Ha meg valaki úgy értelmezi a magyarságot, hogy az semmit se jelent, az nem fasiszta, de egyszerűen nincs igaza. Annak, hogy magyar vagyok, igenis, vannak konzekvenciái, csak nem azok, amelyeket a fasizmus emleget.

Egyik ilyen konzekvenciája, hogy magyarul beszélünk. Magyarok vagyunk, nem azt mondjuk arra a bútor-darabra, amelyről eszünk, vagy amelyen írunk, hogy *Tisch*, vagy *table*, vagy *stol*, hanem azt, hogy *asztal*. Magyarnak lenni tehát sok minden eddig még nem tisztázott egyéb ismérvein kívül azt jelenti röviden, asztalnak mondani azt, amit nagyon sokan *Tisch*nek, vagy másnak mondanak.

Ez az egyszerűnek látszó tény természetesen sokkal bonyolultabb valami a maga valóságában és teljességében,

mint amilyenek így kapásból, első intrádára látszik. Aki magyar, az nemcsak másnak mondja a dolgokat, mint aki nem magyar, hanem másképpen is mondja. A magyar emberre akkor is ráismernek más nyelvközösségekben, ha nem magyarul, hanem németül, franciául vagy oroszul beszél. Akkor is, ha nem beszél, hanem ír. Ez utóbbi esetben két áruló jel tanúskodik ellene. Vagy az eszejárásáról ismernek rá, vagy a színtelenségéről. Első esetben arról, hogy másformán ír, mint ahogy azon a nyelven írni szoktak, második esetben arról, hogy utánoz másokat s nem mond semmi érdemlegeset.

Ez a más, meg ez a másképpen sokezer sokmindenféléből tevődik össze, meg se lehet mondani mi mindemből. De tagadhatatlan, hogy: van. Van a más is, meg a másképpen is. Nem az a fasizmus, hogy az ember ezt elismeri és igazodik hozzá, nem az az antifasizmus, hogy az ember homokba dugja a fejét előle, letagadja és úgy viselkedik, mintha nem volna. Az a fasizmus, ha az ember erről a tényről úgy nyilatkozik, mintha ez a tény és hozzá hasonló tények elválasztanák az embert az embertől, holott éppen ezek teszik lehetségessé, hogy ember az emberrel találkozassék, ember az embert megismerhesse és megérthesse. Fasizmus azt hirdetni arról, ami az embert *jelöli*, hogy *megbélyegzi* az embert, hogy ami az ember értékét adja, leértékelti őt.

Azt a tényt, hogy a magyar ember a Tisch asztalnak mondja, nem lehet se egyféle-, se másféleképpen kitudni a világból. Nem lehet rá se azt mondani, elég baj az neki, se azt, nem fontos, mindegy az. A németek köztudomászerűen hajlamosak a fasizmusra, mondtak is olyanfélét, már abban az időben, mikor még fasizmus nem is volt, hogy a nem-indogermán nyelvek tökéletlenebbek az indogermán nyelveknél s az akkori európeai magyarok váltig röstelkedtek is nem-indogermán anyanyelvük számos tökéletlensége miatt. (Nincs a főneveinknek „nemük“, az igéknek ablautsoruk, bezzeg a német nyelvben der a Löffel, a kanál, die a Gabel, a villa és das a Messer, a kés, hozni bringen, hozott brachte, hozva gebracht.) Az, hogy én nem így mondom: ich habe es gehört, hanem így: hallottam, nem tökéletlenség, hanem tény és való. A fasisztáknak tehát így nincs igazuk. De az imént említett másik társaságnak meg úgy nincs igaza, hogy nem mindegy, mit mondok és hogy mondom. *Hallottam* vagy *hálótam*, nem „egy kutya“.

Nem fasizmus tehát fontosnak tartani azt a problémát, hogy ha már egyszer magyarul beszélünk, hát beszéljünk magyarul. Nem fasizmus hangsúlyozni, sőt szorgalmazni,

sőt életünk egyik gyökérvkérdésének tekinteni azt, hogy *hallottam* magyarul van, *hálótam* meg nincsen magyarul.

Azt hiszem, abban mostanra már megegyeztünk, hogy ez a *hallottam-hálótam* példa csak szimbolizálja azt a sok ezer mindenfélét, ami együttvéve jelenti azt a tényt: jól magyarul van és nincs jól magyarul. Most még csak azt szeretném, ha meg tudnám értefni mindenkivel, hogy nem fényűzőképpen ragaszkodunk mi ehhez a sokak szerint nem is olyan fontos tényhez, hogy ha már egyszer magyarul beszélünk, hát beszéljünk magyarul. Nem sovinizta magyarkodásból hangsúlyozzuk ezt, hanem egyetemes emberi érdekből. A magyar embernek nem könnyen levetkezhető, szervesetlen járuléka az, hogy magyarul beszél, hanem egyetemes embervoltának eleme. A magyar beszéd segítségével fejezi ki önmagát, a magyar beszéd segítségével gondolja el az emberiség számára közölnivalóját, a magyar beszéd segítségével szolgálja az emberiség egyetemes érdekeit. Nem szebb, vagy több, vagy különb ez, mint a német, vagy a francia, vagy az orosz beszéd, egyszerűen: olyan, amilyen. Kiki olyan kalappal köszön, amilyen van neki. Ez a mi kalapunk, hát ezzel köszönünk.

IV.

Egyszerű tény volna ez így önmagában véve, ha nem kereszteznék egyéb tények s nem bonyolítanak ez által. A magyar beszéd, a magyar nyelv azonban több és más, mint a magyar érintkezésmód pszichologikuma és a magyar ember eszejárásának a logikuma. Történelmi fejlődés eredménye is a magyar nyelv s esete ezért bonyolult eset.

A magyar emberek összessége, a magyar nép egészen 1945-ig a német-római birodalom, majd jogutóda a Habsburg monarchia, végül a német „Reich“ gyarmati népe volt. Kultúrája tehát nem itthoni gyökerekből sarjadt és nem is onnét táplálkozott. A magyar nyelv sem olyaná fejlődött, mint fejlődhetett és fejlődött is volna, ha nem így áll a dolog. Tele van idegen elemmel. Fordítás-nyelv.

Még így is egyszerűbb az eset, mint amilyen a valóságban. Az is csak féligazság, hogy a magyar nép gyarmati nép volt s a magyar nyelv ennek megfelelőleg ilyen idegen elemmel telítődött fordítás-nyelv. A teljes igazság az, hogy a magyar nép sohasem nyugodott bele gyarmatosításába, hanem ellenállott. Nem élhett önálló életet, de mindig akart azt élni és meg is próbált így élni. De persze nem engedték, tehát nem is tehetette háborítatlanul. Nem gyarmat volt Magyarország, hanem örökös harctér.

Kultúrája és nyelve is ilyen alakot öltött idők folyamán. Ami már most a magyar nyelvet illeti, az is ilyen felemás. Van népnyelvünk, az itthoni talajból önnön gyökereivel sarjadt és táplálkozik. Magas kultúránk azonban nem ezzel a nyelvvel él, mert magas kultúránk már gyarmati képződmény. Annak azonban egyrészt nincs is gyökere, másrészt otthon van a gyökere, nem nálunk.

Nem volna ez baj, hiszen például a bolgárok is elfelejtették régi nyelvüket, sőt Angliában a velsziek is s egy másik nyelven érintkeznek azóta egymással s közlik gondolataikat az egyetemes emberiséggel. Az a baj, hogy mi erre, úgy látszik, nem vagyunk hajlamosak, mert nekünk csak a magunk módján jut eszünkbe valami érdemleges, olyan, amivel másoknak is szolgálhatunk. Példa erre zenei életünk. Addig, míg Bartók és Kodály népzenei kutatásai bele nem oltották magas kultúránk zenéjének szelíd veszezejét népzeneink vadhajításának alanyába, tudomásul sem vették a többi népek, hogy nálunk zene, sőt zenekultúra van. Mióta ez megtörtént, meghallották, sőt hallgatják muzsikával közölhető mondanivalónkat, azóta az egyetemes emberiség közkincsévé lett az, ami ezen a téren „magyar“.

Nem tudom ennek más magyarázatát adni: a muzsikusok egyéni mondanivalója, úgy látszik, nem a maguk individuális egyéni tulajdonuk, teljes egészé, mások számára is átvehetővé annak a resonantiának a segítségével válik, amelyet az a kollektívum szolgáltat, amelyben az egyén él. Az egyén tehát sikeresen csak saját kollektívumának formáival fejezheti úgy ki magát, hogy mondanivalóját az egyetemes emberiség is megértheti és vállalhatja.

Magyar nyelv, magyar muzsika: a magyar kollektívum formavilága. A magyar nép felszabadulása politikai téren azt jelenti, hogy a kollektívum minden egyes tagjához el kell juttatnunk a függetlenséget, mert eddig elnyomva, kizsákmányoltan éltek a kollektívum tagjai. Társadalmi téren a szabadságot kell megnyerniök a kollektívum tagjainak, mert eddig egyes társadalmi osztályokat más osztályok rabságukban tartottak, vagy osztályharc dúlt egyrészt feudálisak és tőkésék, másrészt csak papíron felszabadított jobbágyok és munkások között. Kulturális téren ott van szükség a gyarmati sorból való felszabadulásra, hogy az egyéni mondanivaló a formák segítségével megkapja a kollektívum rezonanciáját s így az egyetemes emberiség közkincsévé válhasson.

Mennél magyarabb formát ölt a mi kollektívumunk kultúrája, annál egyetemesebben válik emberivé. Sajátságos ellenmondás. Pedig csak a dialektikus feszültsége teszi

ilyen aforizmaszerűvé. Hiszen ha nem így volna igaz, a középkor kísérlete bizonyult volna annak és ma egyetemesen latin nyelvű és latin ízlésű lenne az egyetemes emberi kultúra. Nem így történt, jeléül annak, hogy nem így igaz. Az egyén is úgy adhat többeknek, másoknak érdemlegesen, ha önmagát adja (önmagában őszintén az embert), a kollektivum is saját formáinak törvényszerűségében mutathat valamit az egyetemes emberiségnek.

V.

Mi azért figyelünk nagyon a népnyelvre, népszokásra, népi táncra, népdalra, mert ezek őrizték meg leghívebben és legmegbízhatóbban a magyar kollektivum formavilágát, azonkívül a dolog természete szerint ezeket nem is szennyezte úgy a német-római gyarmatosító hatás idegen elemekkel, mint magas kultúránkat. Formára vonatkoztatva: tartalmilag gazdagabb, formailag tisztább, tanulmányozásra, tehát felszabadulási törekvéseink számára alkalmasabb, mint akármelyik más területe kulturális életünknek. Nincs ebben semmi kódös romantika. Szerintünk az értelmiség nem tud, mert nem is tudhat magyarul. Nem tudhat, hiszen nem volt alkalma megtanulnia. A magyar kollektivum magas kultúrája nem adott, nem is adhatott erre alkalmat neki. Eddig módja sem volt ilyesmire. Nem volt független, nem volt szabad, csak mint forradalmár juthatott hozzá. Tömegeiben bizony semmi esetre sem.

De most hozzájuthat, most módja volna rá. Ezért beszélünk mi is annyit népnyelvről, népszokásról, népi táncról, népdalról: a magyar kollektivum formavilágáról. Hogy politikai és társadalmi felszabadulásunkkal egyidőben magas kultúránk is felszabadulhasson s mi magyarok is eredményesebben szolgálhassuk ezentúl az egyetemes emberiség érdekeit.

MEGBÉKÉLÉS SZOMSZÉDAINKKAL

Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad. (Ady.)

Nem József!

Románok között.

I.

1910—11-ben Tiroiban voltam császárvadász-önkéntes. Az úgynevezett önkéntes-iskolát az északtiroli Hall in Tiroiban végeztük el, gyakorlati kiképzésre, századhoz a déltiroli Tioneba kerültünk, olaszok közé, nem is a magunk tiroli császárvadász-ezredéhez tettek bennünket, hanem egy cseh Feldjägerbataillon vendégszeretetének váltunk élvezőivé. Harmadmagammal fogadtunk közös szállást, egy végzett gazdász, egy román ügyvéd és én, a tizenhét éves nemrég maturált fiatal gyerek. Debrecenvidéki létemre egy kicsit sok volt nekem a rámszakadt nyelvi problémák tarkasága és súlya. Egyszerre ennyi minden ostromolt: a könyvek és színházak irodalmi német nyelve, a tiroli dialektus, az úgynevezett hadseregnyelv, az irodalmi olasz, a tionei ladin, a cseh és lakótársam anyanyelve, a román. Én magam addig magyar anyanyelvemen kívül más nyelvet csak olyan mértékben hallottam, amekkorára Debrecenben, a reformátusok kollégiumában ilyesmire mód és alkalom adódhatott. Édeskeveset, majdnem semmit.

Lakótársaim közül a román ügyvéd volt az idősebbik. El lehet képzelni, mekkora respektussal viseltetem iránta, hiszen a fiatalabbikat, az okleveles gazdát is tiszteltem módfelett. Mikor lesz még nekem oklevelem, neki meg máris van. Az ügyvéd nálánál is idősebb és konszolidáltabb.

Hát így tessék tudomásul venni a helyzetet. Adva van egy fiatalember, meg egy idősebb úr, akit amaz a rendesnél is jobban tisztel és becsül. Azonkívül a megadott fiatalember naponkénti közelharcot vív egy féltucat idegen nyelvvel, hellyel-közzel bizony élet-halál harcot, hiszen a kardbojtja függ attól, hogyan fékezi meg az arméedeutsch vadcsikáját a veszedelmesen közeledő tisztvizsga végzetes napjáig. (Azért tempózom így, mert cifra dolog következik.)

Ilyen körülmények között egy este a monarchia etnikai tarkabarkaságáról esik szó. Ugy emlékszem, én voltam a ludas, keservesen kifakadtam, miért nem tehetem

le magyarul a vizsgát. Az ügyvéd arca egészen elsötétült a panasz hallatára.

— Kölyök, (ezt a nevet adták nekem, hatványozott kiskorúságomra való tekintettel) ne légy szemtelen. Adj hálát az Istennek kedvező sorsodért.

Eleinte azt hittem, tréfál s tódítani akartam a tréfáját. De rendreutasított.

— Okosabb embernek tartottalak, kölyök. Kezet kellene csókolnod Ferenc Józsefnek, hogy kidedőz és a végén kénytelen leszel németül érteni. Az legalább világnyelv.

— Miért mondod azt, hogy „legalább“?

— Azért, mert nekem meg magyarul kellett megtanulnom, vagy akartam, vagy se. Hát mi szükségem lesz nekem, mire megöregszem, magyar nyelvre, mondd?

Roppant sértődött ábrázatot vághattam, hangosan felkacagott a láttára.

— Ide figyelj, kölyök. Ez az öreg Ferenc József nem húzhatja sokáig. Már is azt rebesgetik róla a rossz nyelvek, régesrég meghalt, csak nem merik neki megmondani. A monarchia pedig az ő halála után darabokra hull, Erdély mindenestül Romániához kerül, de ha az egész nem is, Fogaras mindenestre s azt szeretném tudni, mire lesz jó neked attól fogva, hogy ilyen jól beszélek magyarul.

Valami nagy keserűség sütött a szavából, inkább éreztem, mint értettem, haragudni mindenestre elfelejtettem rá e miatt a keserűség miatt.

— Sokat szenvedtél az idén, kölyök, figyeltelek. Megbűnhődted a multa s jövődöt meggondolatlanságod miatt, hogy otthagytad az áldott jó tepertő és kolbász klasszikus hazáját és idecsámborodtál, ahol senki sem érti egyetlen vakkantásodat sem. Kínlódsz, küszködés, hogy el ne felejtse a pogány szavakat: der Lauf, der Aufsatz mit dem Korn, der Kasten mit dem Zubringer és a legvégén die Putzrequisiten, ugyebár, a nyavalya majd kitör, míg bemagolod s a végén sem tudod, melyik hogy hangzik magyarul, nemde?

Csendesen bólintottam. Ő nekihevülve folytatta:

— Szakasztott így voltam én a gimnáziumban, tudod-e? A nyavalya majd kitört, míg megtanultam magyarul: Törtet törttel úgy osztunk, hogy az osztandó számlálóját és nevezőjét megszorozzuk az osztó reciprok értékével. Aztán tudtam jelesre mindent, de ma sem tudom, hogy kell ezt a szabályt románul mondani.

Felnevetett nyersen, hangosan.

— Elszavalom neked, ha kívánod, a Toldi négy első énekét szóról-szóra még ma is és alig ismerem a román költészetet. Csevegek románul, de csak mindennapi kifeje-

zésekkel, amelyek otthon, gyerekkoromban ráragadtak. Jogi dolgokról tárgyalni csak magyarul vagyok képes igazán, általános műveltségem szókincse is magyar: folyékonyan, szépen kizárólag csak magyarul tudok társalogni, előadni, fogalmazni is. Ó, ha sejtelemmel bírnál róla, kölyök, menyire gyűlölöm e miatt a magyar nyelvet, hogy utálok a magyarokat, még téged is utállak, pedig te szeretsz engem és amúgy is jó kis fiú vagy, nem érdemled tőlem. Mégis, mégis...

Végigvágta magát a kereveten, betemette fejét a díványpárnákba, patakzott a szeméből a könny és üvöltözött, mint egy eszeveszett:

— Kutyák, kutyák, elraboltátok tőlem az anyanyelvemet!...

Dermedten bámultam rá, új és rémítő volt számomra az egész jelenet. Hiszen Debrecenben csak magyarok laktak s nekem hasonló panaszokról addig fogalmam sem volt, nem is nagyon lehetett. Látni se igen láttam addig románokat, nemhogy a szenvedéseikről tudtam volna. Még inkább neheztettem formán rájuk, mert igen bemártotta őket nálam Rákosi Viktor Az elnémult harangok-ban. De ez a neheztelem is csak mondvacsinált volt, egyrészt az élményalapja hiányzott, másrészt Rákosi Viktor zsenije sem hatott reám túlrobusztusan és felettébb meggyőzően.

II.

Később felokosítottak, hogy történelmi jogon mienk Erdély, no meg kultúrfölényünk jogán is a mienk. Sajnos, a kontinuitás elméletét sohasem tartottam elég meggyőzőnek, de kultúrfölényünket valószínűnek találtam. A regátbeli románok sokkal tovább éltek török hódoltság állapotában nálunknál, a kultúra hosszabb utat volt kénytelen megtenni hozzájukig és jóval későbbi időben. Életmódjuk primitívebb a miénknél fent a hegyek között, a Kárpátokon túl meg pláne. Az analfabéták arányszáma jóval magasabb náluk, mint nálunk. Mikor az impériumot az első világháború után átvették Erdélyben, meglehetősen nehézkesen és elég tökéletlenül ment a berendezkedés, stb., stb. Elhittem a kultúrfölényt s mintha fátyolfüggöny ereszkedett volna ettől a hiedelemtől közém és a románok közé, soha többet nem találkozhattam későbbben velök. Éppen e miatt kezdtem sejteni, hogy aligha hazugság nélkül való az egész feltevés. Ilyen hermetice elzáró ereiük csak hazugságoknak lehet.

Nehogy valaki kétségbe vonhassa e kijelentésem teljes komoly voltát, sietek ideírni, hogy tudományos és gyakorlati megfigyelésem szerint egyaránt: ember és ember találkozásának előfeltétele az erosz, egyiknek a másik felé kölcsönösen áradó vágya. Jugoszlávokkal, csehekkel azért találkoztam, mert vágytam velük találkozni, románokkal azért nem, mert vélt kultúrfölényem miatt nem volt értelme, hogy találkozzam velők, ezért nem is óhajtoztam soha ilyen találkozóra. Ismétellen hangsúlyozom azonban, hogy jóideje már hazugságnak orrontottam e hermetikusan elzáró, vágyakozást sorvasztó feltevést.

Érdekes következményei lettek ébredező, majd egyre jobban megbizonyosodó gyanúmnak. Először is minden tanítványom, aki elhitte azt a tanításomat, hogy a Duna-völgye egységes folklorú terület lévén, a lélek közlekedő-edény-törvénye alapján a szellemi élet egésze szerint is egységes, tehát nekünk meg kell ismernünk és meg is kell szeretnünk egymást, itt lakó népeknek, nem északi vagy déli szlávul kezdtek tanulni, hanem románul. Ennek az „egyoldalúságnak“ egy bizonyos idő elteltével tudatosan és tervszerűen kellett végét szakítanunk. Jómagam egyszerűen csak sorozatosan kezdtem meghívásokat kapni Erdélybe, ahol azelőtt sohasem jártam s ahová azelőtt soha senki sem hívott. Végül megismerkedtem egy kicsit a román irodalommal és a román népzenevel is, egyikből sem ismerém addig a szó szoros értelmében semmit sem.

Eljött aztán a dolgok rendje szerint annak is az ideje, hogy egész komolyan farkasszemet nézzek kultúrfölényünk kimérájával is. Ez hozta meg teljes felszabadulásomat s azt hiszem, ez rendezte véglegesen viszonyulásomat is a románokkal. Kiderült, hogy egyikünknek sincs kultúrfölénye másikunk rovására. Ez rendkívül megnyugtató jelenség. Egy későbbi együttműködés lehetőségének újszólván egyetlen elképzelhető előfeltétele ez a tökéletes parataxis.

A dialektikus-sarkítás szinte minden egyes vonatkozásban felfedezhető. A mi kultúránk német kölcsönzés, régebb ideje megkezdődött, egyetemesebb és kevesebb a porlási százaléka, mert szomszédos kultúrából való. Az ő kultúrájuk francia kölcsönzés, nemrég kezdődött, de erőteljes ütemű, nem tehénkedik úgy rájuk, mint reánk a német, ám porlási százaléka jóval nagyobb, mert Páris messze esik Bucuresti-től és nem is szomszédos vele. Nálunk a tudományos, gazdasági, művészi, társadalmi életnek több a tradíciója, náluk viszont több az egyéni iniciativa és a speciális román jelleg. Nem annyira franciák ma már, mint kezdetben s mint amilyen németek vagyunk mi még

mindig. Mi hamarabb kiszabadultunk a török hódoltság érdekszférájából, ők balkánibbak, ennek fejében azonban nálunk teljes végzetességében befejeződött a gyarmatosítás folyamata, ők meg akkor kezdtek európaiasodni, mikor már kifejlődött a kisépeknél is a nemzeti öntudat s így kultúrájuk, ha fejletlenebb is, gyökeresebb a mienknél. A két kultúra úgy viszonylik egymáshoz, mint a városi ember lelkialkata a falusi emberéhez, amelyikben több a részletek finomsága, abban több a neurótikus gátlás is, amelyik meg primitívebb, egyúttal ösztönösebb és robosztusabb is.

III.

Az a vonás, mely a kultúrfölény valahai lehetőségét is illuzórikussá teszi részükről és számunkra, kultúrájuknak a mienknél szolidabban gyökeres volta. Ők sohasem voltak annyira gyarmatai a franciáknak, mint amilyen fokon német gyarmat voltunk mi. Mindazonáltal náluk is volt Párisimádat és a gall szellem majmoló utánpótlása, csakhogy már kigyógyultak ebből a nyavalyából. Ennek következtében egész kultúrájuk tájszerűbbé, szerveesebbé, sajátosabban románául természetesedett. A miénk kvantitatíve több, az övék kvalitatíve érvényesebb.

A mi földreformunk például jelenleg nagyobb arányú az övékéénél, de ők már a múlt világháború befejeztével megcsinálták a magukét. Azonkívül szerveesebb az övéké, hiszen elméleti megalapozása az 1907-es moldvai parasztlázadástól datálható: ennek vérbefojtása után kezdenek komolyan foglalkozni Radu *Rosetti* (Pamantul, Stapani si sateni din Moldova = Moldva földje, földesurai és parasztjai c. művében) és Dimitrie *Gusti*, akkor még jassy-i egyetemi tanár a parasztság helyzetével. Érvény-ereje is nagy ennek a földreformnak, hiszen már a rávonatkozó ígéret helytállásra készítette a menekülő román hadsereget s Moldva így menekült meg a német megszállástól a Marasesti-i csata következtében.

Mint harmadik szerveesen összefüggő láncszem következik annak a szociológiai tudományos iránynak hatalmas arányú kibontakozása, amelyet a moldvai lázadás váltott ki és amely az 1918-as földreformot előkészítette. A Román Szociológiai Intézetéről van szó (Institutul Social Roman) és annak folyóiratáról, az Archiva pentru stiinta si reforma sociala-ról. (A társadalmi tudomány és reform gyűjteménye). Azóta már, pontosabban 1920 óta a bucu-resti-i egyetemen tanít Gusti professzor, az ő fáradhatatlan szervező erejének köszönhetjük az intézetet is, folyóiratának vaskos köteteit is évenként.

Negyedik láncszem a falukutatás. Ez 1925 óta folyik, a Román Szociológiai Intézet és a bucuresti-i egyetem szociológiai szemináriuma közösen csinálják. A gyűjtött anyag 1938 óta jelenik meg kötetekben. Egy-egy falu monográfiája több nagy kötetet megtölt, eddig három falu anyagát tették közzé, egy hunyadmegyei, egy fogarasi és egy délmoldvai faluét (sorban: Clopotíva, Dragus, Nerej).

Ötödik láncszem a folklorzisztikus gyűjtés nagyobbarányú megindulása és a gyűjtött anyag erősebb tempójú publikálása. Az Academia Romana (Román Tudományos Akadémia) hatalmas könyvsorozatot indított a román népelet ismertetésére. Többek között Bartók Béla első folklorzisztikus-zenei monográfiája is ebben a sorozatban jelent meg 1913-ban (a Cantece poporale Romanesti din Comitatul Bihor, Ungaria) a feketekőrösvölgyi román nép zenei életéről. Ezen a ponton aztán igazán nehéz volna a mi kultúrfőlényünkről beszélni, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia népzenei gyűjtése még ma, 1947-ben is kiadatlanul hever és porosodik. Az akadémia gyűjtéséhez hozzájárul még a Román Zeneszerzők Egyesületének és a kultuszminisztériumnak a gyűjtése. Ezek együttesen háromszorta nagyobb anyagot gyűjtöttek össze, mint mi, s magyar gyűjtő (Veress Sándor) bevonásával ők kezdeményezik a moldvai csángók dalainak fonogramm felvételeit is, pedig ez már igazán a mi feladatunk volna.

A folklór és a néprajz egyéb területein is szorgalmasan gyűjtenek. Nekik már van a stockholmihoz hasonló Skanzen-jük, mi emlegetni is csak félve merünk ilyesmit. Népi hímzés, szövés, faragás, ikonfestés, a román népművészet egész garmadája látható Bucuresti-ben is, Kolozsvárt nemkülönben (Muzeul artei nationale amott, Muzeul etnografie emitt).

Magas művészetük különösen az építészet terén keresi örvendetes mértékben és sikerrel folklorzisztikus gyökereit. Nálunk Lechner Ödön és Kós Károly épületein mindig érzik valami kigondoltság vagy enyhe exotikus mellékíz, ők már nemcsak templom- és középület-építésükbe, de lakóházaikba is vittek bele határozott nemzeti stílust, mely a nagyvárosban is természetesen hat és mégis sajátosan román. (Igen jó példa erre a kolozsvári nagy katedrális, ennek a művészeti iránynak egyik legszebb alkotása.)

A múlt század végén irodalmunk is mutathatott fel három nagy klasszikust. Jon *Creanga* a próza, Mihail *Eminescu* a líra, Jon Luca *Caragiale* a dráma terén alkotott örökbecsűt. Ady Endre és Móricz Zsigmond boldog birtokában engedjünk meg nekik nagylelkűen legalább annyit, hogy Caragiale darabjainak színszerúsége, darabjai

dikciójának pedig színpadszerűsége olyan természetesen és akkora közvetlenséggel eleven, hogy az még nálunk is ritka és hatásos. (Saját megfigyelésem: Debrecenben 1945-ben sorozatosan adták a „Napasta“-t, a színészek játéka és dikciója meglepő erővel érvényesült még fordításon és a szereplők szögletességein keresztül is. A szögletességeket nem bíráló éllel említem, de a román népéletet egyik színész sem ismerte autopszia alapján. Nyilván a színszerűség élanja röpítette a darabot, nem sztárjáték, nem is rendezői ügyeskedés.)

Történettudományunk nem vethet egymás szemére semmit. Náluk a dákoromán, nálunk a hunn-magyar kontinuitás elmélete kísért. Megmondta pedig már — nekünk legalább is megmondta — boldog emlékezetű Móra Ferenc, ha nem is erre, de egyéb tendenciózus tudományos ténykedésre vonatkoztatva, hogy Attila apánk sírját csak megtalálni lehet esetleg, de megkeresni bajos, sőt lehetetlen. Legfeljebb arra következtetek mégis, hogy mi voltunk az ábrándosabbak, mert nálunk a történeti irányzatos tudományoskodást a nyelvtudomány is megsínylette, szorítkozván majdnem kizárólagosan hangtörténetre (mert helynévkutatás közben csak erre volt szükség), náluk hatalmas nyelvátlasz is született közben s egyéb termékeny munkaközösségek is létesültek.

Vegyük hozzá mindehhez még azt is, hogy náluk sokkal többen tudnak magyarul, mint nálunk románul, hogy tanítóképzésüket Barabás Endre már 1914-ben különbnek találta a mi preparándiáink eredményeinél, hogy az ő liceumaik francia rendszerűek, érettségít pótló baccalaureátusuk is francia mintára megy, hogy a liceum 5. osztályába csak szelekcióval juthatni fel, tehát a mi általános iskolánk náluk régebbi idő óta nem ujság és akkor talán nem emlegetjük többet fennyedén kultúrfőlényünket.

Ne is emlegessük, nincs ilyen. Van egyéb emlegetni valónk. Valaha a XVII. században még éreztünk valamelyes felelősséget a tőlünk keletre lakó népek kultúrmisszionálása iránt, mi, „az európai kultúra keleti bástyája“. Az erdélyi fejedelmek románra fordították a bibliát, abban a korban az volt a legmodernebb és legmagasabb rangú kultúrtett. Az erdélyi fejedelemség megszűntével ez a missziós tűz kialudt, kulturális kapcsolatunk előbb ellanyhult, később teljesen meg is szűnt Romániával. És érdekes, mintha a kapcsolatok megszűnése óta várakozó álláspontot foglaltak volna el a románok, a reformáció kései utóregzései tapasztalhatók különösen parasztrétegükben egy idő óta. Sok vallásos szekta dolgozik körükben lelki ébredésükön, részben kötetlen formában, részben az

orthodox egyházon belül. (Az ostas-mozgalom tagjai például legtöbb helyen bennmaradnak az orthodox egyházban, vagy legalább is orthodox jellegű szabad-egyházakként működnek tovább.) Megjárnuk, ha egy szép napon román evangyelisták kezdik meg az ébresztgetést közöttünk, akik elég restek és lelkiismeretlenek voltunk közibéjük nem menni az örömmuzenettel. Az orthodox görög-keleti egyház vezetői közt is sok régi és kipróbált harcosa van a demokráciának, köztük elsősorban hadd említsük meg Gala Galaction bucuresti-i theologiai professzor nevét.

IV.

Alig, hogy végérvényesen és teljes-tökéletesen lemondtam elmémben és szívemben kultúrfölényünkről, kopogtat valaki dolgozószobám ajtaján, engedelmet nyervén a belépésre, beköszönt hozzám Avram Todor, a bucuresti-i egyetem magyar lektora, a Tudományos Akadémia könyvtárosa, egyébként középiskolai tanár is egyben.

Elkezdünk beszélgetni. Nem éreztem semmiféle kultúrfölényt, nem érzett ilyesmit, úgy vettem észre, ő sem. Elolvasta, nemsokkal megjelenése után az én Csucsai front című pedagógiai regényemet. Ennek kapcsán egy darabig pedagógiai problémák érdekeltek bennünket. Aztán egy budapesti egyetemi hallgatóra fordult beszélgetésünk sorja, aki jelenleg ösztöndíjas a bucuresti-i egyetemen, tudományos értelemben véve Avram Todor a gyámja, ki meg valahogy úgy került az én buzgó és szűnni nem akaró noszogatásaim következtében. Végül a budapesti román-magyar szép napoknak örvendeztünk és annak, milyen szeretettel vették körül a Lónyay-utcai gimnáziumban a román miniszterelnököt az egykori szászvárosi diákok. Jórészt iskola-, kisebb részben osztálytársai.

— Mikor a Mocsáry Lajos-kollégium megnyitásán a velünk jött temesvári román csoport román táncokat kezdett járni, mondta Todor megindultan, kibuggyant a könny a szememből. Éppenúgy, mint nemrégén Bucurestiben, mikor székely és magyar népdalokat hallottam énekelni magyaroktól. Itt nem nyílt meg a föld a táncolók lába alatt, ott nem szakadt ránk a tető a fortissimók erejétől. Itt magyarok tapsoltak a román táncok láttára, ott románok a magyar nóták hallatára.

Avram Todor nemsokára elbúcsúzott tőlem s másnap délután visszavitte a különkocsi Bucurestibe, ahonnét elhozta. Már eltelt azóta valamelyes idő, érezhettem volna, mégsem éreztem semmiféle kultúrfölényt, úgy látszik, nem fogok recidiválni. Igaz, hogy pontosan megint csak azóta

nem rettentem fel éjszakának évadján legédesebb álomból egyetlen egyszer sem, pedig azelőtt, nem tagadom, elég gyakran álmodtam a fogarasi fiskálissal, önkéntes társammal, ahogy ott hentereg a kanapén, párnába fúrja a fejét és azt üvöltözi felém, hogy elloptam tőle az anyanyelvét.

Jugoszlávok között.

Mikor először életemben jártam jugoszlávok, közelebről horvátok közt — nem közjük mentem, átutazóban voltam náluk csak —, az egyik vasúti állomás fehér táblájáról ezt a nevet olvastam le: Kőrös. A fővárosuk pályaudvarán is ez a szó díszlett: Zágráb. Nem túlságosan tüntek fel akkor nekem, hiszen csak az iskolás tudásomat igazolta. Már az elemiben megtanultam, hogy Belovár-Kőrös megye székhelye Kőrös, Zágráb megye székhelye Zágráb. Mikor másodszer és harmadízben utaztam Horvátországon keresztül, már nem emlékeztem rá egészen biztosan, cseréltek-e helyet közben dupla felírások, s így arra sem mernék megesküdni, melyik név volt elől, melyik hátul, lehet, hogy rosszul rémlik, de mégis úgy rémlik, mintha a két út közben helycsere történt volna, s elsőízben ezt olvastam le a tábláról: Kőrös-Krizsevci, Zágráb-Zagreb, másodikízben ezt: Krizsevci-Kőrös, Zagreb-Zágráb. Legutoljára, de még mindig az első világháború előtt már csak horvát nyelven volt kiírva: Krizsevci, Zagreb. Akkor mind a két állomáson voltam, tehát kétféle kiírást obszerváltam meg: az államvasútít: Zagreb drzsavni kolodvor és a délivasútít: Zagreb juzsni kolodvor. Legeslegutoljára megint kettős felírást találtam a nagy állomáson, egy cirilbetűset, meg egy latin betűset.

Érdekesekek az emberek. 1915 nyarán a varazsdini kórházban feküdtem sebesülten és betegen, már lábadozóféiben voltam, mikor egyszer estefelé szóbakerültek ezek az állomási felírások. Baloldali szomszédom magyar ember volt, a jobboldali horvát. Véletlenül mind a hárman középiskolában tanárkodtunk, foglalkozásunk közös volta, mint embereket is közelebb hozott egymáshoz. Magyar pályatársam roppant fájlalta, hogy eltűntek a magyar feliratok az állomások oldaláról. Említettem, mennyire közömbös voltam ezzel a problémával szemben, mikor először jelentkezett egyéni életemben. Ekkor már nem voltam közömbös iránta. Horvát kollegám nem elegendett a vitába, mi ketten horgoltunk keményen össze rajta, magyarok.

Neki sok érve volt, nekem csak egy. Ő a társország fogalmából indult ki és Szent Lászlót emlegette, én mind-

össze ennyit kérdeztem tőle: — Hogy esne az neked, ha a Keleti-pályaudvar oldalára ez a felírás volna biggyesztve: Ofen-Pesth? Tudod, hogy kezdődött az Arany-Ábécé: Amit nem kívánsz magadnak, te se tedd embertársadnak.

Magyar cimborám morgott ugyan még valamit arról a bizonyos három megyéről, amelyeket Deák Ferenc odaadott a horvátoknak azoknak a területeknek a fejében, melyek a kiegyezéskor nem tartoztak Magyarországhoz, egyébként azonban a régi Horvátország integráns részét alkották, de aztán elhallgatott. Annál beszédesebb lett azonban a horvát. — Hogy én komolyan úgy gondolkodom, ahogy az imént mondtam? Mondjam csak mégegyszer, hadd hallja, mert a magyarok nem így szoktak beszélni. És meséljek arról, de kiadósan ám, hogy jutottam el ilyen szokatlan, már tudniillik magyaroknál szokatlan fel fogásra.

Hát én meséltem. Elmondtam neki három történetet az életemből. Az első arról szólt, hogy 1914-ben minket már elindítottak a harctérre, tizenkilences győri magyar közösbakákat, de útközben visszafordult velünk a vonat s észak helyett délnek kanyarodott. Valami nézeteltérés támadt Zagrebben (így mondtam: Zagreb, horvát kollégám hálás fejbőlintással nyugtázta figyelmességemet) a horvátok és szerbek között, minket magyarokat parancsoltak oda a rend és nyugalom helyreállítására. Nekem kellett a hosszú vonatról kaszárnyákba szállítani azt a temérdek batyut, amivel annyi ember kimozdul hazulról: kora délutántól hajnali három óráig veszködtem vele. Az utcán állítottuk meg a szekereket, képzelhetni, milyen sötéten néztek rám a horvátok, szerbek egyaránt, azért is, hogy kényszerfúvarba parancsolom őket, azért is, mert egyenruha van rajtam, azért is, hiszen nem értjük egymás nyelvét.

Ugy kezdődött a barátkozás, hogy minden kocsis mellé két baka ült, feltűzött szuronnal, töltött puskával. A kocsis káromkodott, a járókelők öklüket rázták titkon a bakák háta mögött. A gyerekek versenyt futottak a szekerekkel és becsületsértő kifejezéseket kiabáltak utánunk.

De aztán mégis csak a gyerekek segítettek rajtunk. Kíváncsiak voltak, körülvettek bennünket, báméskodtak, nézték, hogy rakodunk. Volt köztük egy pár magyar gyerek is. Ezeknek segítségével szóbaálltam a többivel. Kettős hasznát láttam egy-két tolmácsomnak. Aznap délután egész határ horvát szót és kifejezést eltanultam tőlük, volt aztán nagy nevetés, mikor azonnám beszélni próbáltam nyomorúságos szóbőségemmel és még időtlenebb frázis-készlettemmel. Mindegy, meg volt törve a jég. Amit tudtam ma-

gam mondtam el, kerékbe törve az új nyelvet, amit nem tudtam, nyelvmestereim és egyben tolmácsaim adták tudomására a gyerekseregnek. A kocsisok visszakerültek, anynyian lettek, hogy egy-egy társaság közben mindig pihent, azok is karikába vették vidám kaszinónkat. Kiderült, hogy a gyerekek igen jó szövetséges csapat, a felnőttekkel már ők barátkoztattak nagy egyértelműséggel össze előbb engem, később a bakákat is. A másik fordulónál már lekerült a szurony a puskáról, a harmadiknál leeresztettük a ravaszt, a negyediknél én már gulába akartam rakatni a fegyvert is s mai eszemmel sem cselekednék egyébképpen, de azt a jelenlévő altisztek nem vállalták, hát nem erőltettem. Egy bizonyos. A kaszárnya körül lakó gyerekek megvitték a hírét a pályaudvar körül lakó gyerekeknek, ha én voltam a napos-tiszt és sok volt az ácsorogni való időm a kaszárnya előtt, vagy a gyakorló téren s azok olyankor rendszeresen megvizitettek, folytatták a barátkozást. Két-három hivatásos fuvaros is barátságosan intgetett le a bakról, ha későbbi napokban véletlenül keresztettk egymást útjaink. Ez történt 1914 késő-nyarán.

1915 késő-tavasán meg az történt, hogy Varazdsinszke-Toplicén katarális tüdőgyulladás és mellhártyagyulladást kaptam. Én voltam a második számú lakója egy olyan fürdő-hotelnek, mely egész télen zárva volt. Két dolog ment igen könnyen benne: halálosan átfázni s mikor már ágnak esett az ember, elhagyatva heverni benne napokig úgy, hogy másik embernek se híre, se hamva. Akár éhen is pusztulhatna benne az, aki nem szokta még meg a méltatlan bánásmódot.

Az egy-szál penzióból előrángatott félig siket, félig vak öreg katonadoktor nem hallja persze a hörgéseket, könnyű hülést konstatál, sorsomra hagy. Napok telnek, állapotom súlyosbodik, tizenegy óra tájt, éjfél előtt elvesztem az eszméletem. Késő délelőtt van, mire megint ráocsúdok a létő világra. Hát egy kis hétesztendős lányka ül az ágyam mellett egy széken illedelmesen, tekintetét egy pillanatra sem véve le rólam. Mikor észreveszi, hogy szót lehet érteni velem, bemutatkozik és informál a legszükségesebbek felől.

— Pucika vagyok és anyuka azért ültetett ide, hogy ha felébred a beteg bácsi, mulattassam.

— Hát ha azért ültettek ide, akkor mulattassál.

— Tessék választani. Mesélhetek anyukáékról, öcsikéről vagy a babáimról. Melyik érdekli inkább a beteg bácsit?

— Menjünk talán sorjában. Mesélj előbb anyukádékról és így tovább.

— Anyuka a szomszéd szobában van, ott, ahol mi

lakunk és sárga rézkarikákat varr a plédünkre, hogy ideakasszuk a beteg bácsi ágyához a falra, mert a fal nagyon hideg. Apukám belovagolt Varazsdinba pezsgőért, mert a doktorbácsi azt rendelt a beteg bácsinak, de itt olyan nincs.

Apródonkint megtudtam mindent, Pucikáék, a harmadik számú beteg családja tegnap este érkeztek a szomszédságomba. Apuka domobranszka-, vagyis horvát honvéd-örnagy volt, sebesült, utókezelésre vezényelték ide. Mikor már megsokalta kínos köhögésemet, behatolt hozzám, látva eszméletlenségemet, orvosért szalajtott. Ismét látva az öreg doktor elesett voltát, a szomszédbeli hotel üdülőbetegjei közül kerített egy másik katonarost, az állapította aztán meg pontos diagnózissal, mi a nyavalyám. A fürdőtelepen felvadászott egy üveg pezsgőt még az éjszaka folyamán belémerőltették, délelőtt újabb üvegért lovagolt be az örnagy. De nemcsak pezsgőt hozott, hanem mentőkocsit is, azon Varazsdinbe vitetett be s úgy kerültem én két hónappal ezelőtt ebbe a kórházba, ahol most ezeket elmesélem. Az örnagy úr felesége magyar asszony, a gyerekei is magyarul beszélnek. Ez volt a második számú élményem Horvátországban.

A harmadik számú élményem, amit el akarok mesélni, nem Horvátországban történt és nem is horvát a hőse. Egy katonai főreáliskolában bízták rám, mint az egyik nemzetiségi nyelvet, a magyar nyelv tanítását. A növendékeknek csak egy töredéke tudott magyarul. Két csoportban oktattam őket, kezdők és haladók csoportjára osztván a társaságot. Az egyik növendék vonakodott a haladók csoportjába menni azzal az indokolással, hogy nem tud jól magyarul. Behívtam a századirodába, négyszemközt kérdeztem meg tőle:

— Miért mondja magáról, hogy nem tud magyarul, mikor tud?

Egy darabig tagadott, de aztán megtört és most megrendítő jelenet következett. A komoly serkedő bajszú fiatalember leborult a földre, átölelte a térdemet és kifogástalan magyar nyelven elkezdett rimánkodni, hogy ne áruljam el.

— Tessék nézni, főhadnagy úr. Hármas kitüntetéses vagyok, második az osztályomban. Édesapám tudta jólőre, hogy idead, a negyedik gimnáziumot Karlsburgban végeztem, osztrák helyen. A nevem sem magyar hangzású. Senki sem tudja, hogy magyar vagyok. A rangban utánam következő magyar fiú huszonvalahányadik, pedig a kisujjában több van, mint egész magamban. De róla tudják, hogy

magyar, hát nem jöhet a rangsorban feljebb. Ha el tetszik árulni. én sem maradhatok „der Klassenzweite“.

A horvát kollega sokáig némán hallgatott. De aztán átmelegedett a hangja és ezen a meleg hangon válaszolt.

— Értelek. Azt akarod mondani, hogy inter duos litigantes tertius gaudet.

— Azt. Látod, az elébb valami olyat állapítottál meg, hogy magyaroktól még nem hallottál ahhoz hasonlót, amit az imént tőlem hallottál. Sok magyarral beszéltem már eddig életedben?

— Őszintén szólva, nem. De mindenkitől azt hallom rólok, hogy gyűlölnék minket.

— Én még csak nem is tagadom hogy ilyenformán áll a dolog. De nekem például használt az, hogy közétek kerültem s többőteket megismertelek. Használt az is, hogy van köztetek jó egynéhány, akinek le vagyok kötelezve olyan nagyon, hogy életbenmaradásomat is horvátoknak köszönhetem. Legjobban azonban az használt, hogy rájöttem: nem saját érdekeink tragikus egybefonódásából következik kölcsönös gyűlölködésünk, hanem uszított és uszít egymásra egy harmadik idegen érdek, a monarchia, vagy mondjuk így, Ferenc József uralkodó-családi érdeke. És én elhatároztam, hogy nem uszulok többet. Itt a kezem.

Kezefogtunk. Nem tudom, horvát szaktársam él-e, hal-e azóta. Én azonban akár tőle függetlenül, tartom a szavam mai napig. Szeretem hinni, hogy ő is a magáét.

Csehszlovákok között.

1918 első felében a hranicei (akkori nevén mährisch-weisskircheni) lovassági hadapródiskolához vezényeltek tanárnak, a vele egyfedél alatt működő főreáliskolához pedig óraadónak. Hadirokkant voltam, két mankón jártam, jutott időm szemlélődésre, olvasásra, tünődésre, azelőtt meg nem igen jutott. Így történhetett, hogy én bizony csak akkor s akkor is egy morava-ostravai ujságból értesültem arról a — mint utóbb megtudtam — meglehetősen ismert tényről, hogy a csehek igénylik tőlünk Szlovákiát. A szóbanforgó ujságban ugyan még nem is esett szó egész Szlovákiáról, csak egynéhány felvidéki vármegyét emlegetett, de még így is nagyon megdöbbenett a hír.

Ugy tessék ezt elképzelni, hogy egy debrecenvidéki fiatalembert ebben a bizonyos pillanatban serkentett fel hirtelen erőszakkal valami kívülről rárontó hirtelen hatás a milléniumi mákonyos álomból. Kimondhatatlan keserűség és méreg kezdte fojtogatni torkomat. Az ebédnél a

tisztikaszinóban cseh származású tartalékos főhadnagy volt a jobboldali szomszédom, civilben maga is gimnáziumi tanár, tehát kolléga. Az átellenes szomszédom meg az iskolaorvos volt, szintén cseh ember, ezzel viszont a muzsika iránt érzett közös vonzalmunk barátkoztatott össze szorosabban. Ő hegedűs volt, én zongorista, egy harmadik cseh barátom vendégszerető házában szoktunk együtt hangversenyezni, annak meg a felesége énekelt igen csinosan, kissé gyöngye, de nagyon iskolázott hangon. Nehezen vártam a közös ebédre hívó jelt. Alig ültünk asztal mellé, azonnal meginterpelláltam mind a két jó cimborámat:

— Hogy is állunk azokkal a vármegyékkel?

Egyikőjük sem politizált különösképpen, természetből is békeeséses hajlandóságúak voltak. Azonkívül igazán jó, őszinte pajtáságban éltünk idáig s baráti érzelmeink kölcsönösök lehettek, mert csak nagyon nehezen bírhattam őket szóra. Végre mégis kiviláglott a beszédjükből annyi, hogy igen, vannak ilyen törekvések, emelődött újabban ilyen igény.

— No jól van, — nyugtáztam a válaszokat — ha így áll a dolog, hát így áll. De azt mondjátok meg most már őszintén, lelketekre: ti ketten emeltek-e ilyen igényt velem szemben, nektek vannak-e ilyen törekvéseitek?

Ez már nehezebb kérdés lehetett (most utólag azt is látom, hogy igazságtalan kérdés volt, az akkori közjogi helyzetben még 1918-ban is és Morvaországban is), mert hosszú hallgatás következett utána. Hosszú hallgatás után azonban mindketten igennel válaszoltak. Igenis, vannak ilyen törekvéseik, emelnek ilyen igényt. Ők ketten is úgy gondolkoznak, mint a többi jó cseh: cseheknek és szlovákoknak egy államban a helyük háború után. Lélekben az entente-keretek között küzdő cseh légiókkal tartanak mind a ketten.

Hadd írom ide, hogy másképp éreztem irántuk már akkor is, mint a magyar intelligencia zöme. Igazat adtam nekik, mikor verni kezdett a hír felőlük, hogy a „hore ruki“ regimentek megtagadták az engedelmisséget Ferenc Józsefnek. Az volt a véleményem, jól teszik, ott folytatják, ahol a XVII. század elején a fehérhegyi csatánál abba hagyták. Mi is okosabban tennők, ha követnénk példájukat s ott folytatnánk, ahol 1849-ben Világosnál abba hagytuk. Személy szerint kitörése óta nem éreztem magaménak Ferenc József legújabb háborúját. És mégsem hallottam ki két barátom szavából a testvéri hívogató kiáltást. *Sőt ellenkezőleg.*

Milyen érzések kergették bennem egymást, leírhatatlan. Pedig kívülről is meg lehetett érezni a forróságukat.

Későbbi vitánk hevében egyszercsak rátenyereltem az ezredorvos kezeféjére. (Ugylátszik, roppant bensőséges hangú érvelés kísérő gesztusa-képpen.) Az ettől hazafiból nyomban szakemberré józanodott.

— Neked lázad van. Még pedig magas. Hogy lehet ez? Ilyen hirtelen!

Egyébre nem emlékszem, lefordultam a székről, úgy cipeltek fel ők ketten harmadikemeleti lakásomra ügyel-bajjal, ájult állapotban. Másnap délfelé ocsúdtam fel újra e létő világra. Egész éjszaka ők virrasztottak mellett, rakták fejemre és szívemre a jeges borogatásokat, egymást váltva. Ébredésem pillanatában éppen a tanár aludt valamicskét a hencseren és az orvos bóbiskolt az ágyam szélén. Mikor felébredtem, hőmérőt nyomott a hónom alá. Kisvártatva kihúzta onnan, megnézte és örvendve konstatálta:

— Most már láztalan vagy. Az éjjel negyvenegyig feltornáztad bizony a higanyt. Te, én azt hiszem, ez volt az az úgynevezett spanyol, amiről annyit kezdenek újabban beszélgetni. Te voltál az első fecske nálunk.

Valószínűleg igaza lehetett, mert később sohasem estem e divatos nyavalyába, körülöttem-mellettem meg mindenki megkapta. Ellenben több is és más is lehetett, mint spanyol, mert én azon az éjszakán abban a lázas állapotban elfelejtettem csehül, pedig addigra már elég jól megtanultam. Tömény gyűlölet vert fészket bennem, minden és mindenki iránt, ami és aki cseh. Nemcsak beszélni felejtettem el, érteni is. Előbb az élőszót, aztán az írottat. Az ezredorvost meg a tanárt kínosan kerültem attól a naptól fogvást. Az ezredorvos érzékeny lélek létére sértődötten vissza is vonult, s többet nem muzsikáltunk együtt. De a tanár az egészséges és robusztus szellem nagylelkűségével csak nevette ezt azt erőlködést, időnkint belémkarolt s erőnek erejével kivitt a fák közé, vagy a mezőre filozofálni, ahogy ezeket a kényszersétákat emlegetni szerette.

II.

A cseh forradalom kitörésekor Kassára helyezett a hadügyminisztérium az ottani katonai főreáliskolába. Oda is utánam jöttek a csehek, bevártam őket leszerelés után, lévén civil-állomáshelyem is Kassán. Az ottani állami reáliskolának voltam civilben a tanára.

Különös élet szakadt rám. Sem azelőtt nem voltam italos ember, sem azóta nem élek alkohollal. Nem vagyok absztinens, sem kékkeresztes, nem elvből nem iszom, nem is egészségi okokból tartózkodom a szesztől. Azoknak, akik

e tárgyban kérdezősködni szoktak tőlem, azt szoktam válaszolni, intenzív szellemi életet élek, telítve vagyok „spiritusszal“, nincs szükségem egyéb narkotikus szerre. Azért beszélek erről a szigorúan véve mégis csak magánügyemről ennyit, hogy annál nyilvánvalóbb legyen életem folyása kassai szakaszának a szószoros értelmében veendő „különös“ volta.

Kassai tanár koromban ugyanis egyszercsak minden átmenet nélkül kezdtem el részegeskedni. Direktorom sem vetette meg a bort, nem mondom a helyettese is megitta a jót, néhány premontrei barát kollegám, akikkel összecimboráskodtam, szintén hasznát vették a rend híres pincéjének s valamennyien együttvéve segítették bennem a könnyen táncbavihető Katót sűrű egymásutánban megmeforgatni, de hiába való lett volna mindez, ha én normális lelkiállapotban vetődöm Kassára. Hiszen míg a katonai főreálban tanítottam, három hónap alatt, nyárspolgári életet éltem. Mióta a csehek bentvannak, azóta temetkezem mámorba, azóta kell valami, ami elkábítson.

A Hranicéből magammal hozott ellenérzés, ami hamú alatt hamvadozott idáig, hirtelen lobbot vetett. Nem bírtam a józanságot, nem állottam az ébrenlétet. Egyetlen elviselhető lelkiállapot volt számomra: kábultan, félig alva, enyhe öntudatlanságban kóvályogni, szinte lebegni egy valószínűtlenül értelmetlen világban. Az én eddigi világomba nem illettek bele a csehek Kassára, csak ebben a mámoros, fejetetején libikókázó, furcsa képből nyertek valamelyes elfogadható logikát. Kétféle érzélem fogott el felváltva. Hol vak düh rázott, valahányszor arra kellett gondolnom, hogy Rákóczi fejedelem városában idegen hatalom katonái korzóznak, hol minduntalan elfakadtam ríva: vége az ezeréves Magyarországnak, régi dicsőségünk immár nem is késik az éji homályban, hanem elült végérvényesen a századokkal, mélyen enyésző fénycsóvát hagyván maga után. Ami közben elfogott, mély fásultsággal elegy cinikus közönyt alig volt több, megbénított és hivatalos kötelességem gépies elvégzésére szorított. Steril, sőt záp energia volt, haszontalan, meddő, negatív életre kárhoztatott.

Híre szaladt egy szép napon, hogy én éjszakának évadján két mankómmal bevertem volt iskolánk magassíksági ablakait, amelyek mögött azidőtájt cseh katonák aludtak. Egy hivatalból körözött kérdőívnek arra a pontjára, tudok-e csehül, vagy szlovákul, azt válaszoltam: nem, nem is akarok tudni. A csehek nem csináltak kázust egyik esetből sem, pedig az utcai zenebonában egész nagy társaság segédkezett nekem, direktorom is köztük volt, egykét volt reáliskolai tanár, egy premontrei kanonok is. A

katonai őrjárat igazoltatott és szétszlatott, de be nem kísért bennünket. A tanfelügyelő is napirendre tért az illetlen válaszon. De azért hamarosan idehaza leltem magam, *ilyen* lélekkel nem lehetett volna huzamosabb ideig odaát élnem és dolgoznom.

Itthon aztán körül fogott és dajkálni kezdett a hazai irredenta. Ki is józanított alaposan, hamar és örökre. Amit a valóság fényes síma lapján nem bírtam meglátni, megmutatta ennek a torz képződménynek a görbe tükre: a milleniumi magyar életszemlélet igaztalan, ál és tarthatatlan voltát. A változás egyébként lassan, észrevétlenül, fokról-fokra mehetett végbe bennem, mert sem jómagam, sem mások nem vettek észre belőle semmit. Jómagam például meg mertem volna esküdni rá, hogy a Hranicéből és Kassáról magammal hozott cseh-gyűlölet légmentesen elcsomagolva lelke mélyén, változatlan intenzitásban megvan bennem, sőt belőlem és hat is másokra.

Feltűnhetett volna pedig, ha másoknak nem is, legalább magamnak: valahányszor cikket írtam, vagy előadást tartottam, vagy eszmeváltást vezettem erről a témáról, sohasem helyezkedtem az ezeresztendős jogfolytonosságra. Mindig potenciális alapon vitattam a kérdést: kié az ország s mindig arra buzdítottam volna különösen az ifjú magyarokat, tessék megmutatni, hány zsákkal telik. Minden ország olyan ország, amilyen kultúra megtölti tartalommal. Tovább fejlődött bennem ez a gondolat. Minden ország olyan ország, amilyen a különböző kultúrák harcából győztesen kikerült kultúra, amely győzelem jeléül megterül rajta és amely telít. Nem vettem észre, hogy ez nem a honfoglalástól datálja az installációt.

III.

Egyszer aztán, már a harmincas évek közepétajt nagycsomó csehszlovákiai magyar középiskolás felsőosztályos diák meginvitált konferenciára. Harmadmagammal kaptam meghívást, de csak magamat eresztettek át a hivatalos közegek. A cseh követségen ülők jobb pszichológusok voltak nálamnál, tudták, kit eresztenek be, kiket nem. Társaim dühös irredenták voltak, én — mint utóbb kiderült — abban az időben már csak tartottam magam annak.

Szomorúan állítottam be a konferenciázók közé. Néhány nappal azelőtt azt olvastam a Milotay-Pethő-féle Magyarországon, hogy az idén különösen brutálisak voltak a csehszlovákiai érrettségi elnökök, tisztán politikai üldözésből kivétel nélkül minden magyar diákot megbuktattak

a maturán. Részvéttel nézegettem szegény áldozatokat. Volt ugyanis a konferencián belőlük vagy negyven. Szlovákia minden középiskolájából eljött ebből a fajtából kettő-három. Komáromból, Pozsonyból számosabban is. A konferencia második napján kéresemre külön összejövetelre gyűltek egybe, ott interpelláltam meg őket.

Kiderült, hogy a negyven diák közül nem bukkott senki, ellenben jelesen és jól érett jógynehány. Nem mondják, buktak is, az csak véletlen, hogy a jelenlevők közt ilyen nem akad, buktak, de kevesen és megérdemelten. Jogtiprásról, üldözésről szó sem volt. A nyelvi nehézségek letagadhatatlanok, mondta az egyik nyíltszívű naivitással, de tetszik tudni, még jót is tesz az embernek, ha úgy istenigazában megizzasztják. Hajlamos az ember arra, hogy elhagyja magát, de nagy a konkurencia, kevés a kényeztetés, hát inkább még idejében nekidurálja magát...

Érdekes volt ez az összejövetel, de nem ez volt számomra a legnagyobb élmény ezen a konferencián. Hanem résztvett rajta a magyar diákokon kívül két cseh diák is: egy negyedéves csehtestvér-egyházbeli teológus, meg egy nyolcadik gimnazista, egyik valahonnan Pardubice mellől, másik Moravából. Egymást sem ismerték azelőtt, diákszövetségük delegálta őket a magyar diákszövetség vendégszeretetének tévén eleget; ők maguk is itt találkoztak egymással életükben először, mikor velünk magyarokkal először találkoztak.

Teltek, multak a napok, a konferencia végeztével arra kérte a vezetőség a résztvevőket: kiki számoljon be írásban és őszintén róla, milyen hatással volt reá a tiznapos tábori együttélés. Mozgalmi lapocskája is jelent meg a diákoknak, abban olvastam később ezeket a beszámolókat. Másodiknak a cseh teológus írása jelent meg. Sok minden érdekes megjegyzése közt számomra az a kijelentése volt a legmeglepőbb, hogy a legnagyobb hatást az én lelkemből feláradó igaz embertestvéri szeretet váltotta ki belőle. Értetlenül hámultam az ujságocska telenyomtatott lapjaira. Ujra meg újra elolvastam a cseh diák sorait. Lehetetlen az — morfondiroztam. Hiszen belőlem nem áradhat szeretet csehek felé, én haragszom rájuk, sőt gyűlölöm őket. Ugy lesz az valahogy — fűztem tovább a gondolatot — hogy ez a derék teológus érzékeny, idealista, jámbor belsejű férfiú és olyan érzelmeket imputál mintegy hivatalból nekem, amilyenek csak az ő képzeletében fogamzóttak meg, a valóságból tökéletesen hiányoznak. Önnön lelkületének rámvetített projekciója az egész, a papos lélek jóhizemű tévedése.

Igen ám, de néhány magyar beszámoló mulva a másik vendég került sorra, a morva nyolcadikos diák. Az is érdekes volt és a végén az is azzal állott elő, hogy a jó Sándor bácsi mindenik szavából érezte a felé áramló szeretet melegét. Már hogy az én szavamból, mert én voltam az a bizonyos Sándor bácsi. Ezúttal meg kellett adnom magamat, mégpedig fenntartás nélkül. Ez a másik diák civil volt, életkorának megfelelően cinizmusra hajló adolescens. Ez bizony nem mondaná csak úgy a széptevés kedvéért, ha őszintén nem érezné is így.

Revízió alá kellett vennem állítólagos cseh-gyűlöletemet. Kiderült, hogy ilyesmi nem él bennem. Lehetett, mint ahogy tudom is, hogy volt valaha, de mostanáig nyom nélkül elenyészett. S a gyűlölet érzelm-töltésével együtt megszűnt régi felfogásom addigi értelme is. Tárgyilagosan, az igazságnak megfelelően láttam az egész csehszlovák-magyar kérdést. Ez azonban most nem tartozik ide.

IV.

1938 pünkösd másodnapját Brnóban (magyar fülnek ismeretesebb így, hát ideírom így is: Brünben) töltöttem. Az YMCA (Young men's christian association) világszövetsége bízott meg a képviselővel a csehtestvér egyház ifjúsági konferenciáján. Körülbelül kétezer delegátus előtt kellett az egész világ keresztyén ifjúságának üdvözlését tolmácsolnom. Próbáltam én ettől a megtiszteltetéstől szabadulni, de nem lehetett. Hiába érveltem a két állam közötti feszült politikai atmoszférával, elintézellen ügyeinkkel, Mott János, a világszövetség elnöke annál határozottabban kitartott eredeti elgondolása mellett, hogy a világtestvériség szavát csehszlovákoknak éppen egy magyar ember tolmácsolja.

Stockholmból jövet Brnóig hasztalan törtem a fejemet, nem jutott eszembe megnyugtató megoldás. Vagy a magyarok, vagy a csehszlovákok, vagy a világszövetség álláspontja forgott veszélyben, akármelyik lehetőséget fogadtam el tervelgetéseim közepette. Ugy virradt rám az emlékezetes nap, sőt úgy jött el felszólalásom órája is, hogy néhány obligát udvarias szólamon kívül semmi érdemleges mondanivalóm nem akadt voltaképen.

Már felmentem az emelvényre, már végignéztem a tömegben, már el is ült az egyes felszólalások közben támadni szokott moraj, még mindig nem tudtam, mit is fogok mondani. Még egyszer körülhordoztam tekintetem

rajtuk. Egyikőjük-másikójuk belémakasztotta őszinte, szelíd tekintetét az enyémbe és végre megtörtént a döntés bennem is. Azt mondom el nekik, amit itt eddig, az imént rendre elbeszéltem. A valóságot. Hogy éreztem irántuk sokáig és hogy vagyok most. Így is történt.

Közvetítő nyelven beszéltem, tolmács nélkül. Felém süttött kezdő szavaimnak dermesztő hatása, le lehetett róla mérni, hogy a hallgatóság túlnyomó része érti még a közvetítő nyelvet multi nevelésénél fogva. A legfiatalabbaknak aztán az elnök fordította le és foglalta össze az általam mondottakat, hogy azok is megértsek. A többségnek azonban — ismétlem — nem volt szüksége ilyesmire. S a többség arcára kiült az én mondanivalóm izgalma palástolás nélkül. Tudtam, hogy ha egy bizonyos részen túljutottunk, meg van mentve a helyzet, de addig kritikus volt szerfelett. Egyetlen megnyugtató gondolat szabályozott egész idő alatt: annak a biztos tudata, hogy az én lelkemben már semmiféle ellenérzés nem él. Értem, megértem és szeretem ezt a nagy csapat embert, meg azokat a milliókat is, akiket képviselnek.

Mire végetért a mondanivalóm, ők is megértettek engemet. Ahogy leeresztettek az emelvényről, ahogy körülvettek gyűlésük végeztével, ahogy átvittek egy kisebb terembe és ott kérdezték, informáltak, megint kérdezték, megint babusgattak-kényeztettek, ahogy végre nagyon testvéri hangulatban elbúcsúztunk egymástól, annak is számtalan jelét adták, hogy megszereltek. Pedig őket készületlenül érte az eset, mondták is, hogy ez volt az első ilyen szó, amely magyar részről érte őket. Az ő egész valójuk az addig kialakult helyzetnek megfelelő tartalommal volt teli és az egy csöppet sem hasonlított ahhoz, ami bennem élt. Pontos akarok lenni: egy-két embert, ha lehetett köztük hozzám hasonló érzésekkel eltelve. És mégis megoldást hoztak a késő délutáni órák, mert két fél közül legalább az egyik lehetővé tette a megoldást.

Ne tessenek azt gondolni, hogy valami határozatlan, vagy kenetes forma eltakarta előlük az én őszinte álláspontomat, nagyon is élesen feldolgoztam. De nem vágott a fogalmazásom éle, nem támadt utána seb. Valahogy így fejeztem ki magam: ne higyjék, hogy én mindezek után igazságosnak, vagy véglegesnek ismerem el azt, hogy Kassán csehek az urak. Ténynek ismerem el és kikapcsolom életemből mint problémát, vagy programot mindazt, ami összefügg vele. Önöket és engem már nem választhat többé el Kassá és a hajdani Felsőmagyarország jelenlegi közjogi helyzetére. Ez most az, a mi, mit hoz a holnap,

nem tudhatjuk, még kevésbé, hogy mit hoz a holnapután. De nekünk ma, holnap, holnapután, sőt azután is meg kell értenünk egymást, mert kendőzhetjük az ügyet így is, amúgy is, a kendőzetlen valóság az, szümbiózisban élünk a Dunamedencében, és az itt folyó történelmi élet közös termékünk, az is marad. Az a fontos mondanivalóm, hogy míg én nem ismertem, nem értettem és nem szerettem önöket, képtelen voltam ezt így látni, még képtelenebb belátni. Arra kérem tehát tanulságaim birtokában mindnyájukat, próbáljanak bennünket maguk is megismerni, megérteni és megszeretni, hogy a maguk látása is odáig világosodhassék, ameddig az enyém mostanára.

Nem az udvarias szavak simogató hatása szelídítette embertestvérekké őket, hanem az igazság keménysége. Életem egyik legnagyobb tanulsága volt ez akkor s máj napig az is maradt. Gyülölködni nem kifizető, a szeretet és az igazság pedig nem hogy kizárnák, vagy gátolnák, hanem inkább jelentik egymást.

V.

Ami ennek az esetnek kapcsán témául kínálkozik, nem először foglalkoztat. 1941-ben kiadták Csökmei Sándor verseit, mint a tizennégyes világháború érdekes dokumentumait. A verses füzethez én írtam előszót, tudta a kiadó, hogy a hirtelen és végkép elnémult poétához körülbelül olyan szoros rokon és baráti kapcsok fűznek, mint fűzték annakidején Kosztolányit Esti Kornélhoz. Együtt gyerekeskedtünk, együtt diákoskodtunk, együtt katonáskodtunk, minden titkunkat megosztottuk egymással. Nem lehetett lelkének olyan apró rezdülése, amit ne ismertem volna. Merész, szinte tulzó állítás ez, de ebben az esetben szavatolok érte. Versei elé írt előszómban többek között így jellemzem az egész gyűjteményt: Még ma is őszintén megmutatják, hogy tör ki, milyen és miképpen ér véget a háború az egyes ember lelke felől nézvést. A diplomaták és a fegyverek csinálják és verekedik végig a csatákat, ezt tartjuk. De hogy az egyes ember is kiveszi jócskán a részét a ludasságból, ezt bölcsen el szoktuk hallgatni, úgy tapasztalom. Most hosszabb elemzés következik, amely itt most nem érdekes, de a vége megint ide tartozik: A közben férfiuává érett emberpalántának kifogásai vannak egyelőre a továbbélés ellen. Végül mégis megadja magát. Dologhoz lát, beletörődik emberi voltunk ritmusának megfelelőbbhezhetetlen törvényszerűségébe. Ez jelenti részéről és számára a békekötést s ezzel a háború részéről és számára be is fejeződik. Jellemző, hogy a füzet első versé-

ben ilyen sorok vannak: Szám miért aprózza hát, Hisz tudod mi, hol fáj. Valahol a gyűjtemény közepétájt ilyenek: Megszorítom a puskámat, Verekedő kedvem támad. Az utolsó versben viszont ilyenek: Minden jó atyámfiától Bocsánatot kérek.

Abban az előszóban annak a tételnek felállítására kényszerítettek a versekben mutatkozó tények, hogy az egyes ember békülni akarása, vagy békülni tudása az előfeltétele a békekötésnek, nem a többi ember ilyen, vagy amolyan magatartása. A háborúnak is az egyes emberben támadtak először előfeltételei s csak azután tört ki valójában a világháború. Persze nem egyetlen egyes ember adta a lehetőséget, hanem számtalan ilyen egyes ember, belőlük tevődött aztán össze a két táborba oszlott, mert két póluson sarkított kollektívum a feszültség és a bizonyos idő múlva megtörtént villamos kisülés. De akkor még azt gondoltam, a háborút az okozta, hogy az egyes ember egyenkint haragszik a többi emberre és egyenkint békél meg velök úgy, hogy egy bizonyos idő múlva nem érez haragot irántuk. Nagyon finom és így nehezen vehető észre a disztinkció, az volt a baj benne, hogy az egyetemes emberi fogalma kissé avult megfogalmazású a mélyén. A hranicei, kassai, csallóközi és brnói esetek azt mutatják, hogy a háború nem egyes ember és másik ember, nem is kollektívum és kollektívum közt dúl, következésképpen a békét sem lehet ezek között megkötni. Az egyes ember elvont fogalom. A kollektívum is elvont fogalom. Az egyes ember mint a kollektívum tagja viseli a háborút és köti a békét a kollektívummal, melynek azonban megint csupa egyes emberek az eleven megtestesülései. A Csökmői versgyűjtemény háborús időkben jelent meg, háborúról szólott, több darabját nem engedélyezte a cenzúra. Egyiket központi jelentőségénél fogva a szerző kéresemre kicsit átalakította, mert nélküle csonka, sőt érthetetlen lett volna az egész kötet. Utólag is azt kell mondanom, a maga szempontjából éles ösztönrel cselekedett így az ellenőrzés, csakugyan egy világ feküdt közte és a vers eredeti szövegének hangulata közt. Az a vers az Öreg bakák-ról szólt és nagyon világosan mutatta a háború kitörését az egyes ember felől. Így mondta el a békességes kollektívum egyes embereinek lelki változását egészen az ölési kedvig:

Hát az úgy vót, tudja kentek,
Mink hevertünk, ők pihentek,
Lekonyult a Göncöl rúdja,
Nem aludtunk, Isten tudja.

Vagy nem akar, vagy tán nem mer,
Mezei nyúl ott az ember,
Nem igen száll álom rája,
Nem ragad a szempillája.

Pipaszónál meg-megkérdik:	Én se tudom mér, meg ü sem...
Melyikötök vétett nékik?	De hisz akkor minek üssem?
Hát a légynek, talán vétünk?	Odamék, vagy idejönne,
De hisz ő sem vétett nékünk.	Nem tudom én, hogy ütöm le...

Rí az öreganya, szánja,	Karacsék már ott hurráznak,
Tán fia van, tán kisjánya,	Pimriék a dombra másznak,
Felesége visszavárja.	Majd egyszer a sor mán rajtunk,
Bánja is azt a császárt!	Mán kiugrunk, mán lohajtunk.

Pál maradt először ott el.
 Azut Jóska nász bukott fel...
 Verekedő kedvem támad.
 Megszorítom a puskámat.

A kollektívum békességes szándékú s feltételezi a másik kollektívum egyes embereinek is békességes szándékát. Az egyes ember csak mint saját kollektívumának tagja mérgeződik bele ellenkező érzelmekbe, mikor egymás után lemaradnak körülötte-mellette az egyes emberek. A lelkesítő csatadalok másképpen tudják, de az igazság ez.

VI.

A háborút tehát az egyes ember, mint saját kollektívumának tagja indította a másik ember ellen, de nem mint egyes ember, hanem mint a másik kollektívum tagja ellen. Ebből az következik, hogy békét sem lehet másképen kötni, csak így, de visszafelé. A békekötés úgy kezdődik, hogy megbocsátok a másik embernek, de nem úgy mint individuumnak, hanem mint a másik kollektívum tagjának — mondhatná erre valaki s látszólag igaza is lenne. Csakhogy ez nem volna békekötés. Megbocsátani csak azt lehet, ami engemet ért az ő részéről s ha ez őszintén meg is történik, csak annyit eredményez, hogy nem torlom meg az engemet ért bántásokat. Ebből még nem lesz béke, mert ha az én megtorlásom el is marad, benne még fortyoghat a harag és bosszúvágy maradéktalanul az őtet ért bántások miatt, melyeket meg én okoztam neki. Ha békét akarok kötni, nem elég megbocsátanom neki. Bocsánatot is kell kérnem tőle. A gesztusom tehát kettős. Én mint a kollektívumom egyik tagja bocsánatot kérek tőle, mint a maga kollektívumának egyik tagjától és e bocsánatkérés segítségével tudok neki megbocsátani. Ha azt hiszem, hogy e bocsánatkérést meggyázkodhatom és anélkül is megbocsáthatok neki, mélységesen tévedek s a békekötés nem sikerült.

Ez a tétel nagyon szoros így s szorítása alól többféle-képpen szeretne megszabadulni az ember. Ilyeneket mond: Hátha a másik kezdte? hátha a másik több veszteséget, érzékenyebb szenvedést, súlyosabb kárt okozott nekem, mint én neki? Miért én kezdem a bocsánatkérést, kezdje ő. Azt hiszem, meddő dolog így gondolkozni. Az ember addig nem békül, amíg haragszik. Addig haragszik, míg meg nem bocsát. Addig nem bocsát meg, míg megbocsátani valója van. Addig mindig van megbocsátani valója, míg rá nem jön, hogy ő az aki megbocsátanivalókat követett el, tehát nem az az ő dolga, hogy megbocsásson, hanem az, hogy bocsánatot kérjen. Az ember tehát addig nem békül, amíg ellenállhatatlan vágya nem támad bocsánatot kérni.

A háború ugyanis valamilyen minusz miatt tört ki és ez a minusz azóta csak nőhetett, el nem tűnt. Valahol megvan, akármelyik oldalra sodorta az úgynevezett hadiszerencse. Olyan ez a háborút-kiváltó minusz, mint egy gödör, amelyet nem lehet másképen betemetni s így el-lüntetni, csak azzal, hogy valamit beleteszünk, egy kis valamit, többet, még többet, míg a hiány megszűnik s a gödör helyén egyenlő lesz a felszín a környező talajával. Az én bocsánatkérésem ilyen valami a háborút kiváltó minusz gödrébe vetve.

Tisztázzuk ugyanis mindjárt előljáróba azt, mit jelent bocsánatot kérni. A közfelfogás zavart és halk, töredezett és elfogódott hangú rebegést könyvel el a bocsánatkérés szokványos formája gyanánt. Joggal, hiszen a bocsánatkérés formai elemei ismertebbek lényeges jegyeinél. Bocsánatot kérek, lényeges jegyei szerint ennyit jelent: felajánlom jóvátételül egész magamat. Kárt okoztam, annyi vagyok, amennyi vagyok, parancsolj velem és belőlem. A bocsánatkérő egyes ember feltétel nélkül megadta magát annak, akitől bocsánatot kér.

A bocsánatkérés felől nézve mindegy, hogy ki kezdte a háborút. Nem lehet feltenni a kérdést, miért éppen én kezdem? Azért kezdem én, és azért is kezdem én, mert engem lepett meg először az az ellenállhatatlan vágy, hogy el kell kezdeni. Nem véletlenül azért kezdem én, mert én kerültem alul. Őszintén szólva az alulkerültek nem is igen szoktak ilyesmit kezdeni, nem engedi őket a tömény gyűlölet, a fortyogó harag, az ébredező reváns-gondolatok, a megtorlás tervei, a tehetetlenség engesztelhetetlensége. Aki kezdi, csak abból az indítékból kezdheti, hogy elsőnek látta be a háború meddő voltát s azt is, hogy a minusz gödrét csak az első belevetett valami kezdheti betemetni, tehát a megoldás első pozitív lépése, ha megoldásul bele-

vetem mindazt, ami vagyok és amit jelentek. Nem lehet hamarabb bocsánatot kérni, csak akkor, ha már rájöttem, hogy nemcsak nem hozott megoldást a háború, de nem is hozhat, mert csak nőtetí, nem befele temeti a gödröt.

Nem vagyok én pacifista, tudom, hogy a háborút nem lehet kiküszöbölni az emberiség életéből. Nem most volt az utolsó háború, az unokáink unokái sem gazdálkodhatják meg, hiszen embernek születtek. Én csak a magam háborújának a kilátástalan és meddő voltát láttam be. Azért nem haragszom tovább, azért bocsátottam meg a csehszlovákoknak és azért kérek bocsánatot tőlük.

Ruszinok között.

1942. szeptemberében foglaltam el a debreceni egyetem bölcsészeti karának pedagógiai katedráját. Akkor már folyóban volt a ruszin anyanyelvű hallgatók száma azon az egyetemen, de még akadtak jóegynéhányan. Nagy részvélet éreztem irántuk, mert az arcukról le lehetett olvasni, hogy csak feléből-harmadából értik a nehéz filozófiai szaknyelvet magyarul. A következő félévben külön szemináriumot hirdettem számukra, hogy a kezdet nehézségein segítssem őket.

Bizalmatlanok voltak, nem igen vették fel ezt a kolégiumot, járni pedig egyáltalán nem jártak el az órákra. Mint később megvalloították, attól tartottak, magyarizálás folyik majd rajtok szeminárium örve alatt. Szerencsére még jól az év elején doctorátusra jelentkezett nálam egyik öregebbik társuk, már működő tanár Ungvárról. A szigorlat kitűnően sikerült, a kollega megvitte a hírét ifjú barátainak, azon a héten már egész szép számmal gyűltünk össze az órán s ez a szám alkalomról-alkalomra nőtt. A vége felé az egész ruszin kolónia részt vett a munkaközösségben.

De ez már csak a félév vége felé volt így csak. A közepe tájt még meglehetősen hideg volt a hangulat. eleven és zord a gyanú. Olyan eleven és akkora mértékben zord, hogy még a némaságot sem bírta sokáig. Egyszer csak ki-tört az egyik résztvevőből:

— Én most már érzésem szerint becsületes embernek tartom professzor urat. De kérem alássan, nem tudná az eszemet is megnyugtani valahogy?

Hirtelen nagy lobbot vetett bennem a bizonyosság, hogy a soha többé vissza nem térő, el nem szalasztható pillanat ideje jött el. Beszélnem kell. Mégpedig őszintén.

— No, ide hallgassanak. Nem kívánom, hogy ruszin érdekből cselekvő embernek tartsanak, nem is bizonyítok hát ilyesfélét. De azt talán csak elhiszik, hogy magyar érdekből teszem, amit teszek.

Bólintottak, hogy azt elhiszik.

— Hát lássák, nem volna magyar érdek, ha maguk elmagyarosodnának.

Egy kis elképedés okozott náluk holmi mocorgást, egyébként lélekzetviasszafojtásos csönd és némaság fogadta részükről ezt a bejelentésemet.

— Maguk a mi szempontunkból periférián laknak. A perifériákra nem volnának valók gyenge magyarok. Maguk pedig akármilyen erősek ruszinoknak, magyaroknak csak gyengék lehetnének.

— Az igaz — szaladt ki hirtelen valamelyikőjüknek a száján.

— Magyar szempontból viszont maguk ruszinok nem jelentenek kulturális tekintetben semmi veszélyt, hiszen fiatalabb és gyöngébb a kultúrájuk a mienknél. Ellenkezőleg, mint kulturális ütköző állam (Pufferstaat), helyesebben ütköző kultúr világ, elválasztanak bennünket egy olyan keleti kultúrától, mely régi s erősebb, mint a mienk. De természetesen csak abban az esetben értékes nekünk ez a helyzet, ha nem ideig-óráig tartó. Egyszóval: egy erős, ép, önálló, az ukránnal és oroszsal szemben is sajátosan egyéni ruszin kultúra kialakulása az egyetlen komoly, igazán magyar érdek. Ha maguk azt nem bírják megérteni, hogy én önzetlenül dolgozom a ruszin kultúráért, higgyék el, hogy magyar érdekből dolgozom érte.

Csudálatos felszabadulás megkönnyebült sóhajai s szeretőn körülcirógató meleg tekintetek hozták felém a hírt, hogy megértették.

— Az én szerepem tehát most már tisztázódott s talán létjogosultságot is nyert — folytatam. Hátra volna még a maguk szerepének a tisztázása. Azt hiszem, az sem kétséges, ha minden nép, akármilyen kicsi is számszerűleg, önmaga életét akarja élni, hogy nemcsak magyar, hanem ruszin érdek is a ruszin kultúra teljes kifejlődése mennél hamarabb és mennél sajátosabban.

Elég volt az arcukra nézni, hogy leszögezhessem: nem, ez egy csöppet sem kétséges.

— Nézzük meg objektíve, mi a helyzet. Ma egységes ruszin irodalmi nyelv még nincs. Ahány völgy Ruszinszkóban, annyiféle népnyelv van s ezektől függetlenül egy papiros-hivatalos összetákolt nyelv, de még az sincs elfogadva, legfeljebb a rendeletekben és plakátokon, az újságokban és a tankönyvek lapjain tengődik.

— Átmenetileg beszéljünk valami egyébről — csaptam át szomszéd témára, mert emennek semmi jele nem látszott a hallgatóság arcvonásain. Az se látszott, hogy tetszenék, az ellenkezője sem, de még az sem, megértették-e, vagy sem. — Volt idő, hogy német irodalmi nyelv sem fejlődött még, csak irodai nyelvek járták. Egyszer aztán az egyik ilyen kancelláriai nyelven megszületett Luther bibliafordítása. Kifinomodott, meggazdagodott és elterjedt a következtében ez a nyelv s attól kezdve irodalmi nyelvvé szépült és jelentékenyedett.

— Nálunk is majd valamelyik völgy nyelve — morogta az egyik elmélyülten.

— Ugy van, ez bármelyik völgy nyelvével megtörténhetik. Csak akkor beszélhetünk igazán eredeti, sajátos ruszin kultúráról, ha igazán eredeti, sajátos ruszin irodalmi nyelvvé jelentékenyedik valamelyik dialektus. Erre több mód is van. Megtermékenyítheti dialektusaikat az ukrán kultúra, a nagyorosz kultúra is, a szomszéd kultúráról lévén szó, a magyar is...

Többen felütötték fejüket ez utóbbi szavakra. — Szerintem egy olyan ruszin nyelv, mely — mondjuk — lírában Adytól nyert ihletet, sajátosabban válnék ruszin irodalmi nyelvvé, mint egy ukrán, vagy nagyorosz indítású, mert ellenállóbb lenne minden környező kultúrával szemben. A magyarral szemben azért, mert szláv nyelv, a szláv nyelvekkel szemben azért, mert magyar elemei antitoxinoként hatnának irányukban.

Összenéztek a ruszin diákok.

— Lássák, nekünk kis népeknek össze kellene tartanunk itt a Dunavölgyében — mondtam, s most már nekem is forróbbá vált a hangom, mint a pusztai információk hangja, amilyen —, ha egyáltalában meg akarjuk tartani sajátosságainkat. Hiszen nagy népek óceánjai nyaldossák körül apró sziget-mivoltunkat. En erre már rájöttem, s azért ajánlom fel maguknak jótestvéri szolgálataimat. En már nem úgy vagyok magyar, mint az apáink. En a magam érdekében is szolgálni szeretném a maguk érdekeit. Még az se hangol le, ha azt kell látanom, hogy ez hosszú lejáratú kölcsön egyelőre s nem igen várhatok hamarosan viszonzást. Maguk, meglehet, még nem látják a helyzetet ilyen világosan. Egyikőjük-másikójuk talán nem is tartja elengedhetetlenül fontosnak, hogy ez a kis ruszin nép a maga ruszinságában éljen tovább s nem idegenkedik attól a gondolattól, hogy lassankint ukránná, vagy nagyorosszá egytetemesedjék. Nincs jogom ebbe beleszólnom, mert ez már ruszin belügy. Harmadsorban az is igaz, hogy az én gesztusom

ma még elég szokatlan magyar részről s bevallom, nálunk sem túlságosan bevett és népszerű magatartás. Mindazonáltal én, a magam részéről, nem tehetek egyebet. Csökönnyösen és hűségesen megismétlem; minden erőmmel rajta leszek, hogy a Dunavölgyében minden nép, tehát a ruszin nép is, de a többi nemkülönben, mennél szélesebb körűbb önmagává fejlődhessen. Most ez nemcsak ruszin érdek, hanem magyar érdek is. És nemcsak magyar érdek, hanem szlovák, román, szerb, horvát, sőt hucul és vend érdek is. Cseh, lengyel, bolgár, albán, görög, lett, észt, sőt bizonyos vagyok benne, hogy ukrán, nagy-orosz, még német érdek is.

— Ne nevéssenek ki érte nagyon, de svájci, holland, belga, francia, spanyol, portugál, angol, dán, norvég, svéd, finn érdek is. Tovább már nem részletezem ugyan, de a földkerekségének is érdeke. Arra felé tendálnak napjaink, hogy világérdek.

Összenéztünk, ruszin diákok és magyar professzor. Összemosolyogtunk. Majd azt volna kedvem ideírni, hogy megalapítottuk a dunai konföderációt.

MEGBÉKÉLÉS IFJÚSÁGUNKKAL

I. A nevelő mint a nevelés alanya.

A megátalkodott nevelő.

Ki hecceli az ifjúságot?

A minap diáksztrájk volt egyik nagyobb vidéki városunkban. Hamarosan elült, nem vert fel nagyobb port, nem is emlegetném, de kénytelen vagyok vele. Néhány tanártársam nevezetesen azt látta jónak kijelenteni aktualitásából, hogy szerény személyem hecceli a gyerekeket ilyesmire.

A vád tulajdonképpen hizelgő volna rám kétféle vonatkozásban is. Nagy dolog az, ha valakinek akkora a személyes varázsa, hogy megmozgat egy olyan lömeget, amelyből jó ha két vagy három egyedet ismer és azokkal sem beszélt életében háromszor-négyszernél többet. Még nagyobb dolog, ha az eset alkalmából és azt megelőzőleg már jóideje nem is tartózkodott az illető municipiumban. De meg az sem utolsó érzés, mikor az ember egyszerűen nem kisebb emberrel keveredik lelki rokonságba, mint Sokrates, akit tudvalevőleg szintén azzal vádoltak kortársai, hogy „megrontotta az ifjúságot“.

Mégsem vállalom a vádat azon egyszerű oknál fogva, mert hamis vád. Életemben háromszor fordultam meg sztrájkoló ifjúság körében, mindhárom esetben elmúlt a sztrájkolókedv s abbamaradt a sztrájk, az én személyes hatásom tehát lohasztja ezt a fajta lángot, ahelyett, hogy felfelé szítaná. Az is öreg hiba, csudálom is, miért nem vigyázóbbak vádolóim, hogy én az élőszóval elmondott tanításaimat azon nyomban írásba szoktam adni, így aztán mi sem könnyebb, mint írásaimból vett idézetekkel bizonyítani azt a tényt, hogy az én diákoknak adott jótanácsaim rövid rezüméje ennyi és ez: a demokráciában a radikális diáknak szabad tanulnia, a reakciónak meg muszáj. Nem tanulni senkinek sem szabad, ilyen szabadság nincs. Ne méltóztassanak erre azzal válaszolni, hogy jó, jó, az intencióim lehetnek nemesek, de az éretlen ifjúság félre magyarázza a legjobb szándékú mondókákat is, mert a fentebb idézett mondanivalót nem lehet és nem is szokták félremagyarázni.

Megmondom én, ki hecceli a gyerekeket. Az, aki lelkében még mindig a tegnap embere, még inkább az, aki ilyen ember léteére a szájával mást vall és leginkább az, aki szája jártatásának következtében illetéktelenül az új idők reprezentánsaként gérálja magát. A gyermeki és ifjú lélek rendkívül érzékeny műszer lévén, rendkívül érzékenyen reagál a legkisebb rezdülésekre is, becsapni is nehéz, megbékíteni még nehezebb.

Nem mi találtuk ki a demokráciát, a levegőben van az. Az öregebbek nagynehezen alkalmazkodnak hozzá, az ifjúságnak ellenben olyan eleme az, mint a víz a halnak, ha kiveszik belőle: belepusztul. Érthető, ha idegen elementumban illetlenül vickándozik, meg is sérti talán azokat, akik ilyesmire kényszerítik. Kész veszedelem már az is, ha a tegnap embereivel záródik össze. De ezekkel csak összeférhetetlen. A szájával a mást valló, életével a tegnapot élő embert azonban már ki is neveti és sértegeti is az ifjúság, bizony ez óhatatlan, nem igen tehetünk ellenében húzamos időre szólón és hatékonyan semmit. A magát a ma reprezentánsának géráló tegnapi embert azonban elsepri, megtapodja, semmivé teszi jogos felháborodásában ifjúságunk és ez ellen a vere dictum ellen nincs, sajnos, se apelláta, se jogorvoslat. Ismétlem, nem mi találtuk ki a demokráciát, a levegőben van, a levegőt pedig nem szivattyuzhatjuk ki életünkéből, mert még ha megtehetnők is és megtennők, se válnék hasznunkra: odafulladnánk valamennyien.

Nem segíthetek egyébképpen: ezt a néhány tanulságot ajánlom fel orvosságnak. Talán megkevesbedik segítségünkkel a tegnap embereinek, a má-t valló és a má-t mimelő tegnapiaknak a száma s azzal is kisebbé válik a surlódási felület öregebbek és fiatalabbak közt.

A bűnbánó nevelő.

Nevelésügyünk kátyúja.

Volt a nemrégiben még oly hangadó „jó társaság“-nak egy igen sikerült „bemondása“, amelyet széles e hazában, Szombathelytől Nyiregyházáig ismételten volt szerencsém hallani, ez a bemutatkozásfajta: három gyermeknek vagyok neveletlen apja. Szándékos elferdítése szeretett volna lenni annak a szokásos kitételnek, hogy három neveletlen gyermek apja az, akinek kiskorúak még a „lemenői“. Azért emlegetem most ezt a frázist, mert

akarva nemakarva, nagy igazságot mond meg bolondjában és áperete.

Hiszen, szó ami szó, elég neveletlenek a gyermekeink is, úton-útfélén tapasztalhatni. De hát az nem volna baj, hiszen ők, szegénykéék, hivatalból neveletlenek, nem nőtt még be a fejük lágya. Az az öregebbik hiba, hogy mi, a nevelők is neveletlenek vagyunk. Legfeljebb s ez aztán még öregebb, mondhatnám, tragikus hiba, nem látjuk ezt a borzalmas tényt ma se tisztán, a maga égbe kiáltóan szörnyűséges valóságában.

Egybefogok most minden nevelőt, szülőket, tanítókat, tanárokat és professzorokat egy bokrára, magamat se véve ki, természetesen. Mit értsünk azon, hogy neveletlenek vagyunk? Mindent értsünk rajta, amit csak értenünk lehet, szabad és kell. Elsősorban értsük azt rajta, hogy valaha gyerekek voltunk, közben ki jobban, ki kevésbé megöregedtünk, mindnyájan úgy, ahogy neveltek bennünket az öregjeink és nem volt a nevelésünk elég szolid. Tőlünk nyugatra, a nyugati népek szolid nevelést adtak a maguk ifjúságának a maguk módján, tőlünk keletre ugyanez történt keleti szokás szerint, nálunk összezavarodott ez a különben olyan természetes, hogy már majdnem ösztönös folyamat. Mi elnémítottuk magunkban a természetes ösztöneinket s majmoltunk másokat. Ez persze nem sikerült, az ösztönök feltörték, ellene álltak a majmolásnak, de csak dühös csatározásig jutottak, pozitív eredményt nem érthettek el. Ez az oka, hogy a mi műveltségünk részben csak külső máz rajtunk, részben merő képzelgés, magunk ámitása, vagy a másoké, részben egyszerű handzsázás, ami jószerint azt se tudom, mire való. Száz szónak is egy a vége: neveletlenek vagyunk, mi, magyar nevelők, mert nem volt elég szolid a nevelésünk.

A hiányos nevelést azonban mindig pótolhatja úgy, ahogy, egy későbbi önnevelés, autodidaxis. Az autodidaxisnak azonban már önmagában véve is van egy nagy gyengéje, ami egyúttal halálos veszedelme is. Az, hogy „ön“-nevelés, önmagunk nevelése. A nevelés ugyanis társaslelki funkció, két emberen áll, aki nevel és egy másik valakin, akit nevelnek. Autodidaxis esetén ez a két valaki majdnem egy. Azért mondom, hogy majdnem, mert hiszen az autodidakta olvas és megfigyel nevelődésének legtöbb idejében, tehát van mégis nevelője, az, akitől olvas vagy az, akit megfigyel. Csak az a baja, hogy a másik fél, ha nem is néma, de mégis: kikérdezhetetlen. Annyit vall, amennyit jószántából ád, nem lehet kiválni. Nem felel, csak kijelenti, akár írott betű, akár elleshető gesztus formájában cselekszi. Minden gesztusa és

valamennyi szava azt jelenti, amit az autodidakta a maga kínján belemagyaráz.

Második és harmadik hibája az önnevelésnek az, hogy esetleges és hogy sohasem kezdődik voltaképpen, hanem mindig folytatódik, vagy kiegészül. Hiányzik tehát két fontos jellege, ami nélkül igazi kultúra el sem képzelhető: az alapja és a rendszere. Nagyon sokat magába olvashat és sajátjává nézegethet az ember, de ez a sok minden nemigen válhat nála sem alapossá, sem azáltal, hogy rendszerbe áll össze benne, nem egyszerűsödik egységessé. Az autodidakta legtöbbször civilizált, de nem kultúrált ember.

Mi, magyar nevelők, legjobb esetben, ilyen európai civilizációjú emberek lehetünk, de csak a szabályt erősítő kivételeinkben európai kultúrájúak. Még valami gombra statisztikát is mondhatunk afelől, hogy és mint állhat a dolog portánkon e tekintetben. Százunk közül kilencvenünknek a kultúrája nem szolid, kilencünknek, ha van civilizációnk és egy közülünk esetleg rendelkezik hamisítatlan, igazi kultúrával. De ügyünknek csak használ, ha egyikünk sem véli sajátmagát annak az egynek, sőt van benne elégséges alázat a kilencven közé számolnia szegény személyét.

Hadd járjak elől a jó példával. Nemcsak úgy tessék-lássék formán, hanem őszintén és igazán. Nem szeretnék az az egyetlen nagybankó lenni a cigányok tányérján, melyet a primás maga tett oda csalogatónak. Lelkem mélyéből szakad fel a mondat, hogy ideírom: neveletlen nevelő vagyok magam is.

Nem voltam rossz diák, ellenkezőleg: jelesrendű diák voltam. Megtanultam engedelmesen mindent, amire megtanítottak. Mégis azt érzem: nem elég szolid a nevelésem, az önnevelésem meg nem elég alapos és nem is egységes. Mind a két állításomat megindokolom erősebben.

Azt hiszem; a kultúra alapja és egysége önmagunkban van, tehát nem lehet tetszőleges. Az Isten teremtette belénk az alapot és a rendszert, mely mindent erre az alapra, mint egységre vezet vissza és legfeljebb hazudhatunk és az egész életünk lehet csupa merő hazugság, de ezt az Isten belénkteremtette alapot és egységet nem tagadhatjuk meg életre, legfeljebb halálra és kárhözatra átkozhatjuk el. Érdekes élményem volt a múlt héten, az, azt hiszem, sok minden homályra értelmes magyarázatul szolgál, ha elmesélem.

Bartók-műveket hallgattam az Operaházban: a „Kék-szakállú herceg várát“-t, a „Csodálatos mandarin“-t és a „Fából faragott királyfi“-t. Kifelé jövet ott hömpölyödött

el mellettem az értetlen, a megbotránkozott, no meg a megkompolyodásnak indult emberek tömege. Bennem akkorára már megért a tragédia, résztvevően szemléltem őket. Zeneértő, elméletileg is képzett ember vagyok, tudtam, miről van szó. Egész eddigi zenei műveltségünket meg kellett volna tagadnunk, ha ezen az estén zenei széphez akartunk volna jutni — ilyen nagy volt a „tét“, semmivel sem kevesebb. Eddig hallgatott zenénk alapjait kellett volna megtagadnunk, szorult összebb bennem a csavar. Nem az eufónia a zene alapja, hanem a kakofónia. Nem harmóniára tör, hanem diszharmóniára. Polifónia az, hogy több akármilyen, tetszőleges hang egyszerre hangzik és nemcsak bizonyos törvények szerint, hanem akárhogy, még legtermészetesebb, ha unisono. Az idő szimbolikus telése pedig éppen olyan időtlen és méretlen, mint maga a tapasztalható idő. Nincs programzene a képzőművész-zenészek, sem mese a szépirodalmárzenészek számára sem. Sőt nincs is pusztán az érzelmek világát igazán kifejező tiszta művészet más, csak a zene. Akiben pedig ez a változás végbe nem ment, az hallgathatta az este hangját exotikus valaminek vagy szenvedeghetette, mintha lelke szerint része lett volna valami szépben, még le is fordíthatta, amit kapott egyik zenei nyelvről egy másik, általa folyékonyabban beszélt zenei nyelvre, de hamisítatlan ajándékot, nagy lelki nyereséget nem vihetett magával semmiképpen.

Bennem az elmúlt években végbement már sok minden egyéb bűnbánattal egyetemben egy nagy zenei bűnbánat is. Megbántam, bűnömül bántam meg, amit az emberek azelőtt belém neveltek, eddigi zenei örömeim alapját, az eufóniát, a harmóniát, a polifónia összhangzattani törvényeit, metronomjelzéseket és a három-, négy- satöbbi negyedes, nyolcados és másmindenfélés taktusok „előjegyzéseit“, a programzenét, az operák és balletek „meséit“, a dur- és mollskálákat, mindent, mindent. Hiszen nemcsak a zene világában, hanem egyebütt is megmútatkoztak már lelkemnek az istenteremtette természetes alapok. És csodálatos. Ahogy oda tudtam mindezt adni, vissza is kaptam azonnyomban. Úgy jártam, mint annakidején az „időmértékes versekkel“. Visszakaptam azokat is, mint a tagolt vers egyik lehetséges esetét. Most is visszajött mindahány. Az eufónia, mint a kakofónia egyik lehetséges esete. A harmónia, mely a diszharmóniában néha-néha éppen olyan jól esik, mint a rímtelen Ady-sorokban a ritka rím. A mollskála, pentatón alapon és mint aeol hangsor az ión, dór, fríg, mixolid, meg a többi hangsorok között.

Neveletlenek vagyunk és azok is maradunk, mi magyar nevelők, hiszen elneveltek bennünket és önnevelésünk alapja és egysége sem lehet szolid teljes és őszinte töredelmen innen. Nevelésügyünk kátyúba jutott és nem veckelődhetik ki belőle, hiába is próbál, míg egy nagyot nem ránt a szekerén — hátrafelé. Hátra, vissza, latinul annyi, mint: re. Ez a re a reformáció eleje is. Bűnbánat nélkül nincs megtérés, nincs tehát újjászületés sem. Jám-bor, bárgyú ide-odakapkodás, együgyű kísérletezés minden, rendezhetjük az átképzőtanfolyamokat derűre-borúra, nem sok haszon származik belőle. Az alap rossz, a hibás alapra épült rendszer egysége hamis. Meg kell bánni, szemétnek kell ítélni az egészet, hogy megújíthassék.

2. A növendék mint a nevelés tárgya.

A megátalkodott növendék.

Liceumi érettségi és képesítő a magyar¹ irodalomból.

I. Érettségi.

Ez a liceumi érettségi azért is rendkívül tanulságos, mert hosszú idők óta elsősízből alkalom számunkra, hogy megállapíthassuk, mekkora fokú azon ifjak érettsége, akik valamilyen klasszikus képzés nélkül jutottak el erre a fokra. (Az egykori reáliskola, tudjuk, mostanában szünetelt.)

Az érettségi elnök klasszikus képzésen nem okvetlenül a latin-görög képzést érti. Van távolkeleti (pl. szanszkrit, kínai) vagy uralaltáji (esetleg csak finnugor) klaszszicitás is. Az, ami klasszikus, végleges formát nyert, lezárt, tanulságos mult. A liceumnak, ha van fogyatozása, az semmiképpen sem az, hogy növendékei nem tanultak latinul vagy görögül, hanem csak az, hogy nem nyervén klasszika-philológiai képzést, történellátásuk nem plasztikus, történelmi tanulmányaik nem elég tanulságosak, jelen világképük megalapozása ingatag, jövőépítő normatív tudásuk valószínűleg nem megfelelő mértékben okadatolt (érvényeiknek hiányoznak a valósággyökerei).

A magyar irodalmi tételük *Ady szimbolizmusa felől* érdeklődött náluk. A feleletek e kérdésre elég meglepőek voltak. Az általuk produkált meglepetés többágú.

Először is nagyon meglepő, hogy a jelöltek nagy része nem a tanórán, nem a tanártól szerezte jólétesült-ségét, hanem valahol másutt, valami szemináriumban,

könyvtárban, vagy legjobb esetben — az önképzőkörben, esetleg valamelyik cétusban, baráti beszélgetés formájában. Az a nem egészen harmadrésze a társaságnak, amely iskolás tudásából merít, egy gramofonlemez egykedvűségével darálja le csöppet sem változatos és nem is nagyon érdekes mondanivalóját. E tekintelben a dolgozatok úgy festenek, mintha két teremben széteszólva munkaközösségben dolgozták volna ki a fogalmazványokat, még a példák is ugyanazok. Csak nem egy, hanem két változat ismétlődik.

Újra meg újra halljuk a megunt változatokat. Ilyenek: a) Adyig a magyar költők nagyon *szókimondóak* (sic) voltak.

b) A szimbolikus kifejezésmódra úgyszólván kivétel nélkül mindenki ugyanazt a példát idézi: Tavasszal nyíló őszirózsza. Nem elég ez, kivétel nélkül mindenki odaírja: ilyen tulajdonképpen nincsen is. Utána kétféle verzió szerint: hanem ez egy asszony, vagy: ez egy szimbolikus asszony. A szaktanár úr aztán megint csak kétféleképpen jár el ez utóbbi esetben: többször mint nem aláhúzza vöröstintával a szimbolikus szót, néha azonban letté hagyja.

c) Az ős Kajánról is minduntalan ismétlődő megállapítás, hogy személyében „egy sejtett misztikus alak itatja a költőt”. Többen mint nem azt is hozzáteszik, hogy ez a Bűn, sőt, Keletről jövő, tehát magyar bűn, a Rossz, majdnem hogy az Ady Endre Leója. Mondanom sem kell, hogy ez a nyakatekert és ügyefogyott „magyarázat” magát a verset is teljesen kiforgatja önmagából.

d) Ugyanilyen agyoncsépeelt, mindenkitől idézett megállapítás még „a zenei rezonálás az olvasó lelkében”. Továbbá: „a költő a melódia alaphangját megüti, a többit rábízza az olvasóra”.

e) „A fekete zongora nyers kalimpálását utánzó katodógó mondatokat” is többször élvezhetjük, „mely az élet lüktetését jelzi”.

f) Az „asszociációs jelzők” nemkülönben minduntalan előjönnek, egyúttal az a szomorú tény is minduntalan megképzik, hogy a pszichológiával rendszeresen foglalkozó jelöltek az asszociációról valami brutális együgyűséget hittek el, emlegetnek és használnak fel „módszeresen”, mintha annak rendje-módja szerint valóság volna. (A költő az asszociáció elejét és végét jelzi, a közepét elmondatlanul hagyja. Jaj, ha ez ilyen egyszerűen menne, talán tudomány-számba sem vehetnők sem az esztetikát, sem a stílustanulmányt, sem az irodalmi studiumokat, sem a lélektant.)

g) Egy másik verzió szerint nem az asszociáció, hanem „a szimbolizmus nem más, mint távoli dolgok összekapcsolása“.

h) Ismétlődik még az a megállapítás is, hogy „Ady előtt ellaposodott a költői nyelv, mert nem szimbolikus“ volt, sőt variálódik is, mert az egyik jelölt szerint nem ellaposodott, hanem „elaprózódott“.

i) Közös megállapítás, hogy a Fekete Zongorát „nem lehetne prózába áttenni“.

j) A szimbolikus rejtvények megfejtésére is többeket „elfog a felfedezés boldog öröme“.

k) Hasonlóképpen közkinccs az a megállapítás, hogy „a Vér és Aranyban az arany az anyag, a vér a szellem.“

Többágúnak mondtam néhány bekezdéssel feljebb a dolgozatok okozta meglepetést. Nos, ha az első meglepetést az okozta, hogy a jelöltek tudása milyen szigorúan körülhatárolt, egyöntésű és szűkkörű, ezzel ellentétes, de éppoly kínos meglepetés, hogy mégis milyen hibás. Ezúttal nem felfogásbeli hibákra célok még, hanem könnyen ellenőrizhető és így letagadhatatlan tárgyi tévedésekre.

a) Egészen otromba tévedés, pedig több növendék időz el problémájánál kelleténél huzamosabb ideig, Ady szimbolumának magyarázataképpen Aesopust, illetve Phaedrúst idézni s ott is éppen a Rana rupta et bos-t.

Tetézése e tévedésnek a szimbolum és allegoria öszszecserélése s Tompa Icarus-ának például idecipelése.

c) Megkoszorúzása a tévedésnek az a megpirostintázatlan megállapítás, hogy a szimbolummal „hangulatot akar adni“ a költő.

d) Tárgyi tévedés, hogy Adynak „Részeg kancsó“, vagy „Mit ér az ember, ha magyar“, vagy „Halálvirága“ c. verse van. Ezek helyett a következő verscímekekről van szó: Az ős Kaján és Halálvirág: a csók. Az ős Kajánt egyébként többen Óskajánnak idézik büntetlenül.

e) A Verseket nem Nagyváradon adta ki a költő, hanem Debrecenben, Nagyváradon a Még egyszer jelent meg. A Halottak élén tényleg utolsó verskötetete Adynak, mert az Utolsó hajók már halála után összeválogatott kiadatlan költeményeit tartalmazta s nemcsak a Halottak élén után írottakat. Címe, kiválogatása Földessy Gyulától ered, nem Adytól. P. J.-nek is, M. F.-nek is igaza van tehát.

f) 1899-ben még nem volt egyetem Debrecenben, csak jogakadémia.

g) Az idézetek általában pontatlanok, de e tekintetben P. J.-é és K. I.-é a pálma. Előbbi A vár fehér asszonyát forgatja ki a formájából, utóbbi Az ős Kajánt egyenesen meghamisítja, ilyen:

Részeg kancsó, piros hajnalok	Piros hajnalok hosszú sorban
Hosszú sorban suhannak el	Suhannak el és részegen
és részegen kopognak be az ablakon	Kopognak be az ablakon.

A Részeg kancsó különben titokzatosan ismétlődik több dolgozatban.

h) Vannak aztán egészen kicsi, de mégis jellemző egyéb hibák. Léda nem Brühl, hanem Brüll Adél, Az Ister nem szelleme a Dunának, hanem ókori latin neve, nem is az egésznek, csak az alsó folyásának, Vaskaputól a torkolatáig. Vér csurran vagy arany csörög, nem *vér* csurran vagy *vér* csörög. Ady a Park szanatóriumában halt meg, elgyötört szíve mondta fel a szolgálatot, nem tudószanatóriumában hunyt el tüdővérszében.

i) A híres Ignotus idézet a köztudatban így él: akasszanak fel, ha értem, de nagyon szép; a valóságban pedig így hangzik: Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni, sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellett és elmét betöltően teljes kicsengésű. Csak abban a formában nem lehet idézni, ahogy a növendékek idézik, mert úgy se nem hú, se nem kifejező.

A meglepetések harmadik ága: Debrecenben vagyunk, a magyarság klasszikus helyén és a növendékek nem tudnak magyarul. Sem helyesen írni, sem helyesen fogalmazni nem tudnak. Érdekes, megemlíteni való tünet, hogy a magyar dolgozatok írása közben még csak összeszedik magukat valahogy, de ha nem irodalmi témával ülnek szembe, egészen lenyaklanak és még fantasztikusabb méreteket ölt hozzá-nem értésük. Ilyeneket írnak például: a nép is eljuthat a nagy eszméig. Szimbolikus versek, melyek örök igazságokat tartalmaznak. Két példa után, egyik közülük Aesopus: *és így* végig az egész magyar irodalmon. Ady *többi* nagy szimbolista versei. Madács (így, még hozzá büntetlenül) korábban kiábrándult az emberi lélek a tudományból. A szimbolum bármilyen jelenségeket egyetlen vonással egybekapcsol. Ady asszociációkat *használt*. Az ős Kaján *szintén* vízió, mondja egy másik, két hibát ejtve egy csapásra. Szimbolum: nagy távolságok összehozása, állapítja meg egy harmadik. Szimbolum, szimbolizmus, szimbolikus iskola, szimbolikus irány összevissza röpködnek az írásokban, jelélül annak, hogy a gyermekek nincsenek saját terminológiájukkal eléggé tisztában, látszik ez lépten-nyomon. Sokan téves bírálatot adtak a közönség tudatára, mondja maturandusunk, vajjon tudja, mit beszél? Úgy érzi magát, mint a föl-földröbött kő, hát a kő is érzi magát valahogy? Ugyanez

a szerző beszél a zongora lélektelen zúgásáról és Adyról, mint a szimbolizmus megteremtőjéről. Ezek láthatólag nem tárgyi tévedések, hanem fogalmazási ügyefogyottságok. Befejezésül ideteszem, mert hiszen ez sem valami értékelő ítélet: Ady Endre sok költeménye Petőfi Sándornak is dicsőségére vált volna. Hiszen ha értékelésnek veszem, még nagyobb hiba. Nem, nem *kell* annak vennem, jóllehet Ady értékelése a magyar középosztály köztudatában még mindig elég labilis, no de a következő értekezés megint így fogalmaz a fel-feldobott köre emlékeztén Adyról: hiába megy külföldre, *visszaesik* és haza kell jönnie. Hazajön tehát a költő s újabb elmosolyodást csal ki belőlünk, mert az ifjú szerző szerint idehaza a népi politikai irány megteremtője válik belőle. Legnagyobb baj, hogy nehéz eldönteni, halott dolgok-e ezek egy l-lel, vagy csak halot dolgok egy t-vel, P. J. helyesírása szerint. Egy valakinek a hibája-e, vagy egy egész rendszeré? Igyekezzem csupa olyan példát idézni, ahol az apróbb-nagyobb pontatlanságnak a felfedezője is magam vagyok, így az-lán ez utóbbi kérdésre magam is csak pontatlan választ adhatok.

A meglepetés negyedik ága, hogy a feladatot egyetlen növendék sem oldotta meg. Ady szimbolizmusáról kellett volna írniuk, e helyett a szimbolista költészetéről, szimbolikus versekről, olyanféle szimbolumokról értekeztek, amilyen a mindennapi életben a zászló, vagy az Aiszóposz mesében a felfuvalkodott béka tanulságos esete.

Mielőtt magát ezt a problémát közelebbről megvizsgálják, szeretném, ha nagyon halkká és nagyon szeretetteljessé szelídülne a szavam, de azért szilárd maradna mégis s így kérhetném meg az iskolát magát, mert kérni szeretnék, nem bírálni:

szánja el magát nagyon mélyreható reformra, mert különben katasztrófa elé nem megyünk, de egyenesen száguldunk. Akármilyen mostohák maradnak is a külső körülmények, de lehetetlen mégis, hogy a jövőben is széles látókör jellemzi azt a növendéket, aki egy mondatba beleírja, egyszerűen csak beleírja ezt a két nevet: Ibsen és Maeterlinck. Lehetetlen, hogy még nagyon sokáig érettségi vizsga elé kerülhessenek diákok, akiknek téves fogalmaik vannak, vagy egyáltalában fogalmuk sincs dolgokról, mint a fentemlítették, továbbá allegoria, hasonlat, szókép, analógia, hangulat, probléma, zeneiség, intuición, diszharmónia, vázlat.

Nunc veniam ad fortissimum. Lehetetlen, hogy a jövőben érettségi vizsgálatra jelentkezessenek, érettségi

Bizonyítvány biztos reményében ifjak, akik a nemzet egyik legnagyobb lírai költőjének sem a szépségeit, sem mély igazságát, sem társadalmi jelentőségét nem ismerik és nem értik igazán. Ady körül lehetnek és lesznek is még sokáig tisztázatlan kérdések, tehát véleménykülönbségek is vannak és lesznek, mert az egyik velejár a másikkal. De Ady szimbolizmusának véglegesen eldőlt a pöre, iskoláink tehát még abban az esetben sem volnának feljogosítva azt tanítani róla, hogy ő a francia irodalom szimbolista irányának magyar példánya, Verlaine, Baudelaire tanítványa, ha ez a tanítás más veszedelmeket nem rejtene magában azon kívül, hogy merőben téves. Még kevésbbé taníthatják ezt a mi iskoláink egy végbement belső reform után, ha az a felfogás hazug gyökerén túl még mérget is tartalmaz gyümölcseiben. Eleterőnket fogyasztja, vérünket alvasztja, egzisztenciánkban támadja meg nemzeti létünket minden olyan állítás, mely megtagad tőlünk ilyen éltető és üdítő valóságokat, mint Ady szimbolizmusa: maga a szimbolizmus. Az a tény vált döbbenetesen életessé Ady lírájában a magyarság számára, hogy a költészet: szimbolizmus, jelképrendszer, mégpedig visszamenő érvennyel az, mert mindig is az volt. Minden Ady szónak, minden Ady sornak, minden Ady strófának, minden Ady versnek, az egész Ady oeuvre-nek s minden igazán költői műnek abban rejlik a szépsége, hogy egyetemes jelentése van. Szinte nem is fontos, hogy melyik esztétikus melyik versének milyen „magyarázatot“ ad, hiszen millió magyarázat elképzelhető, lévén az, ami egyetemes — éppen egyetemes, azaz univerzális. Ez a szimbolizmus önmagában véve *szép* s nemcsak egy új klaszszikussal (Adyval) ajándékoz meg bennünket, hanem, új elemzést követelően, régi klasszikusainkat rendre mind visszaadja nekünk. Igazsága mélyen *igaz*, tehát megteremkenyítheti tudományos gondolkozásunkat is (új jelrendszert involválva, melynek gyökerei mélyen nyúlnak bele a végre felfedezett és feltárt magyar jelképrendszerbe s talán még magyar filozófiával is megajándékoz). Társadalomépítő erejének is erős az ethikuma (tehát: *jó* is), hiszen ha új értelmezést adunk a magyar életnek, a szociális reformot is teljesebbé, mert értelmesebbé és formailag is érettebbé segíti.

A maturandusok adósok maradtak egy ilyen szimbolizmus megmutatásával, ám ez nem az ő hibájuk, hanem a mienk, öregebbeké, hogy mutathattak volna ők meg valamit, aminek a megmutatásával mi maradtunk adósaik nekik! Csak meaculpázhatunk, de ha igazán is megteszszük, abból még sok jó fakadhat — a jövőre nézve.

II. Képesítő.

Képesítő vizsgán az írásbeli dolgozatok jelentősége kissé módosul az érettségi írásbeli teljesítményekhez képest s eme módosult voltában jelentékenyen meg is nő. Nemcsak azt kell bizonyítani, hogy a tanítónövendék bírja a nyelvet, áttekinti problémakörét, hanem azt is, hogy egyrészt autodidaxisra, másrészt eselleges későbbi vártahelyén kulturális hatások indítására képes. Hiszen az is előfordulhat, hogy élete későbbi folyamán, meglehet holta napjáig, előretolt őrsgként kell viselkednie, magánosan és mégis fontos missziót teljesítőn.

Szerény véleményem szerint tehát a tanítójelöltet úgy kell előkészíteni pályájára, hogy szükség esetén egyedül is megállhasson. Magyar nyelv és irodalomból például eleven életközösségbe kell léptetnünk a könyvvel, hiszen lehet, hogy mindvégig maga erejére hagyatva kénytelenül új meg új könyvekkel újra meg újra viszonyulni, mi lesz vele, ha nem ért hozzá. Nem is kétséges, mi lesz vele: elmerül, visszasülyed az ős-kulturálatlanságba, mint a multban pályatársai közül igen sokan. De nemcsak olvasni kell tudnia, az is feladata, hogy olvastasson. Tanítsa meg tanítványait, később iskolahagyott tanítványait, legkésőbb egész környezetét jó könyveket olvasni, mégpedig jól olvasni, úgy ahogy kell, ne cigányfültre, esetleg egészen hamisan, ahogy mai napig még mindig szokásban van.

Erről a pontról nézve az írásbeli dolgozatok csak viszonylagosan sikerültek. A régi rendszer elképzelhette még valahogy nagynehezen a tanítót olyasvalakinek, akit képzős korában a kultúra Svengaliként hipnotizált s a szegény, önakaratától megfosztott individuum koporsója bezártáig az örökre elhagyott, de holtig respektált nálánál hatalmasabb erő megkötözöttjeként és megszállottjaként gépiesen éli, ismétli az egyszer kapott és engedelmesen megfogadott parancsokat. Ilyen felfogás mellett célra-vezető lehetett egy megfellebbezhetetlen irodalmi, pedagógiai, történelmi, egészségügyi, sőt matematikai törvénygyűjtemény, amely praktikus szabályokat ad arra vonatkozólag, mit és hogy olvassunk, mit és hogy tanítsunk, mit és hogy lássunk multunkból és jelenünkben, mit és hogy valósítsunk meg életünkben, vagy magunk körül, hogy komolyabb bajunk ne támadjon, mit és hogy vegyünk számba a természet világában, hogy lehetőleg urai maradhassunk, ne váljunk leigázottjává. Egy modern tanító elindítása merőben más kell, hogy legyen s ezt nevezném én voltaképen gyökeres tanügyi reformnak, nem apró

intézkedések variálgatásait, ide-odatologatását, másféle címkézését, vagy ellentett előjelű jelszavát.

A magyar dolgozatok tragikumuk kettős, sőt hármas. Alapvetően ott vérzik el valamennyi, mikor nem veszi észre a népi írók közös és félreismerhetetlen jelentőségét, azt, hogy nem a felsőosztálybeli kultúrából jöttek, hanem vagy iskoláktól teljesen függetlenül mint Veres Péter, Sinka István, Szabó Pál, Sértő Kálmán, vagy iskoláktól és vice-versa iskolákat megtagadottan, mint József Attila, Erdélyi József, Darvas József, Illyés Gyula, vagy tudatosan elfordulva az iskolás műveltségtől, mint a többiek mind. Azért jóvátehetetlen ennek a ténynek az észre-nem-vevése, mert a népi íróknak ez és ennyi az értelmük: a magyar gyökérekultúra elválása és önálló életrekapása a gyökértelen, gyarmati, ál-magaskultúra mellett, sőt annak ellenére. Ezt leendő magyar tanítóknak azért is tudniuk kell, mert egyébképpen továbbra is rabszolgái, türelmes és engedelmes kiszolgálói maradnak ennek a multból itt felejtett s még mindig gőgösen itt terpeszkedő gonosz és élősi fantomnak.

Ez a felismerés elmaradván, csak természetes, hogy egészséges következményei sem támadhattak. A jelöltek maguk sem szabadultak meg. *a)* Először is rabjai a magyaráznak, amit az órákon kaptak. Tételek élnek bennük, nem egyéni olvasmányokból nyert élmények. Jellemzően az iskola rabjai a legnagyobb mértékben rabok s teljesítményeik az aránylagosan legértéktelenebbek. *b)* Sokan az iskolában vagy attól függetlenül kezükbe jutott tanulmányoknak a rabjai. Dogmatikusan ismétlik, amit mégis valamilyen magasabbfokú intelligenciától kölcsönvettek (pl. Juhász Gézáttól), de mindez *írókról*, nem pedig *íróktól* vett anyag. Mindenesetre valamivel magasabb klasszist jelentenek az első csoportbeliekhez képest. *c)* Ismét mások rabjai a levegőben szálldosó, vagy politikai pártokban emlegetett politikai jelszavaknak s ezért nem találkozhatnak írókkal és irodalommal. A politika — a maga szempontjából igen helyesen — az irodalomnak csak tartalmi elemeivel törődik, hiszen csak ezeket a tartalmi elemeket hasznosíthatja a maga speciális területén. A leendő tanítónak azonban éppolyan kulturális szükséglete marad az irodalom, mint a politika s politikája, pedagógiája, mindene vitaminszegény marad, ha az irodalom tartósan kifelejtődik vagy véglegesen kimarad belőle. Már pedig az a generális és tragikus jelenség ismétlődik mind a negyvenegynéhány dolgozatban, hogy irodalomról egy árva szó sem esik a téma taglalása közben, hanem a népi írók, mint korjelenség, társadalmi probléma, vagy politikai mozgalom jutnak sikerültebb-gyengébb méltatáshoz. Nem is lehet

ez másképpen, hiszen szövegelemzést nem tanultak, (tanterv és utasítás értelmében nem tanultak, nem a tanár hibájából), jószerint azt sem tudják, módszeresen legalább is alig, mi a könyv, hogy kell kézbevenni, mit jelent olvasni, olvasottat megemészteni, olvasási programot készíteni, azt megvalósítani, egészséges könyvtárpolitika eleven aktív vagy passzív tényezőjévé nevelődni, stb., stb. Elfacsarodik a szívem, nem azon, hogy ezekből a fiúkból a közeljövőben szabadművelődési tényező válhatnak, népkönyvtárak szervezői vagy őrzői lesznek, hiszen az élet majdcsak elvégzi rajtuk a ma annyira szükséges és égetően sürgős korrekciókat, hanem azon, hogy iskolarendszerünk még mindig gátja mindennek, nem hajtó motorja. Mégcsak arra szeretném felhívni valamennyiünk figyelmét, mielőtt búcsút mondok e szomorú témának: amilyen szégyene az egyetemes magyar kultúréletnek, hogy jelenlegi élő legnagyobb írói nem az iskolavégzettek sorából kerültek ki s ha mégis jártak iskolába, megvetéssel emlegetik az iskolapadokat, éppolyan meggondolkoztató tény, hogy negyvenegynéhány értekezőnek percentualiter nagy része eligazításért nem az iskolához fordult, hanem könyvtárból, előadásokból vagy pártszervezetek kulturális szemináriumain gyűjtögette össze ösztönösen, félszegen, de mégis sajátságos jólértesültségét.

A harmadik tragikus vonása e dolgozatoknak, hogy legnagyobbbrészt alibikísérletek. A jelöltek nem ismerik a népi írókat, mégis úgy írnak róluk, mintha ismernék őket. Ez a vád ne illesse persze azokat, akikre nem vonatkozik. De az aztán már valamennyiőjükre vonatkozik, hogy saját élményeikkel szemben is megrökönyödöttek, magukkal jótételtenek, gyámoltalanok. Azt már megtárgyaltuk, hogy nem látták a fától az erdőt, állapítsuk meg még azt is, külön, hogy amit a lényeg helyett adnak, a mellett, hogy mint már mondtuk, nem helytálló, azonkívül, önmagában véve is ügyefogyott. A jelöltek nem ismerik anyanyelvüket, nem tudnak sem szerkeszteni, sem fogalmazni, sem helyesen írni, bizony-bizony még írni is alig némelyikük.

Mindent egybevetve gennyeknek, válságosnak, reformraérettnek láttatja velem a tanítóképzés problémáját már az írásbeli dolgozatok eredménye is.

A növendék javulófélben.

Az ifjú, aki a szakadékba esett.

Réges-régi történettel kezdem. Az egyszeri emberről szól a történet, aki éjszakának idején szakadékba esett s ott csüggött kétség és remény között egy bokorba kapaszkodva virradtáig. Hol az ereje volt elfogyóban, hol a bokor kezdett már-már engedni teste súlyának, kétségbeejtő fordulatokban nem volt tehát hiány. Csak a hajnali derengés világosította aztán fel valódi helyzetéről: voltaképpen közepes mélységű árokba jutott s alig kétarasznyira van az árok fenekétől.

Az eset csak annak humoros, aki olvassa s annak is csak a jó kimenetel hallatára. Aki végigélte, annak keserves, hátborzongató, halálveritékesen irtóztató lehetett éjfélről hajnalig a bokorba kapaszkodni, vaksötétben, bizonytalanságban. A sötétség és a bizonytalanság kettősége jellemzi ezt a históriát, azért is emlegetem fel most, mikor a magyar ifjúság helyzetének mérlegelése a tulajdonképeni mondanivalóm.

A sötétség és bizonytalanság kettősége jellemzi a magyar ifjúság tömegeinek helyzetét is. A tömegekről szólok, nem azoknak a szerencsésebbeknek kisebb-nagyobb közösségeiről, akik már bizonyos mértékig és vonatkozásokban meg is világosodtak, sőt meg is bizonyosodtak a valóság felől s közelebbről arról, hogy kik ők és mi a dolguk tulajdonképpen. Röviden: magunknak szólok most, de nem magunkról. Többszázezer magyar ifjúról szólok, akik még mindig igen-igen messze járnak attól, hogy saját sorsuk tudatos vállalása és irányítása még csak probléma is lehessen szemükben, nem is szólva arról, hogy életstílussá és életprogrammá érjen számukra. Azért szólok pedig róluk és nekünk, mert ezidőszerint nincs más mód és lehetőség ennek a fájó, nyitott kérdésnek megoldására, csak az, ha egyelőre a mi számunkra válik előbb problémává, majd életstílussá és munkaprogrammá az ő sorsuk vállalása és irányítása.

A magyar életnek nemcsak a mélyén, hanem minden egyes rétegében ott túr, szerencsétlenkedik és már nem is él, csak tenyészik és teng egy egész tengernyi tömeg, csupa fiatal lélek, amelynek nincs se baja, se bűne több annál az egynél, hogy nem tudja voltaképpen, mi történik körülötte-mellette, még kevésbé azt, hogy vele magával mi történik. Nincs egyetlen gondolata, lassanként már vágya sincs, ami valamilyen cél felé irányulna, vagy csak egy szemernyivel túlulna az éppen most telő idő legföldhöz-

ragadtabb és legönzőbb szükségleteinek pillanatnyi kielégítésén. A mi kötelességünk, hogy felvilágosítsuk őket: ennek nemcsak hogy nem kell, de nem is szabad mindig így lennie és örökkön-örökké így maradnia. Nem hiszem, hogy csak az én, egyébként tagadhatatlanul élénk fantáziámnak azonos a két kép: a fent idézett bokorba kapaszkodó sötét és bizonytalan figuráé bent az árokban, két-arasznnyira a földtől és a magyar ifjúság nagy tömegének képe, ahogy görcsösen kapaszkodnak a relatív, gyöngé és semmi oltalmat nem nyújtó, pillanatnyi lehetőségekbe, alig valamennyire a biztos és megnyugtató megoldástól.

Feladatunk ebben a helyzetben félreérthetetlen és három fázisú. Először a sötétséget kell eloszlatnunk azok körül, akiket még mindig sűrű ködként, vagy vígasztalan éjszaka módjára lep be és tart rabságban a vaskos tudatlanság. Ez a gyakorlat világában a felvilágosítás nehéz munkáját rója ránk, mégpedig a tanítás szünetet nem ismerő és nehézségektől vissza nem riadó formájában. Ha már oszlik a köd, vagy dereng a reggel, vagy hull a hályog lefele a szemekről, akkor a bizonytalanságot kell megszüntetni, mert különben soha nem juthatnak el ifjaink ezrei a közösségi jó életérzés nyugalmáig, mely minden fejlődés előfeltétele. Ezt hatásos és pihenést nem engedő agitáció eredményeképpen érhetjük el. Meg kell tanulniok a magánosságban elgyámoltalanodott magyar ifjaknak egyfelől azt, hogy egységben, mégpedig egységgyedül az egységben rejlik erő, másrészt azt, hogy az egységes magyar ifjúság kimeríthetetlen, komoly, nagy erőforrás, demokratikus szövetsége hatalmas és életképes erőgyújtó.

Mindez azonban csak bennünket fűt és tüzel, a másik felet, a sokszázezer főnyi magyar fiatalságot hidegen és mozdulatlanul hagyja mindaddig, amíg ez a nagy tömeg olyan igénytelen marad, amilyen most. Valamikor verbunkos csapattal fogdosták a katonának való legényeket. Primitív módon ugyan, de mégis valami olyat mulogattak a verbuválók a fiatalságnak, hogy a katonaelet szebb, jobb, különb, mint az ő idáig való civiléletük volt, Hazug tartalmat hirdetett a verbunk, de jó formában cselekedte, mert mindig akadtak bámulói közt, akik hajlottak a csalogatásra és elhitték, hogy a táncos, boros, cifraruhás élet hétköznap is mindig olyan, amilyennek mostanra kendőzte magát, valamint azt is elhitték, hogy a csalogatónak mutatott élet valósággal is magasabbrendű életforma.

Azért beszélek a verbunkról, mert igénykeltő próbálkozás volt valaha a verbunk. A mi harmadik kötelességünk is igénykeltés. Nekünk kell felébresztenünk az ifjúság tömegeiben a vágyat a magasabbrendű életstílus iránt.

Erre viszont csak egyetlen lehetőség áll rendelkezésünkre: saját magasabbrendű életstílusunk kívánatossá tétele. Szövetségünk életét példaadó erejűvé kell fejlesztenünk és fokoznunk. Felvilágosításnak is, agitációnak is ez a legjobb és legsikeresebb módszer: valóság képében mutatni meg, amit hirdetünk, hogy eredményes életet csak úgy lehet és csak úgy érdemes élni, ahogy mi élünk. A nemrég végetért inflációban a szavak is elértéktelenedtek és csak a tények értékállóak. Legyen a mi szövetségünk ilyen körülmények között az ifjúsági életlehetőség „forintvédő” társasága.

Csúnya lányok diktatúrája.

Csúnya lányok diktatúrája. Hát olyan is volt? Igen, volt olyan is. Többet mondok, sajnós, minden jel arra mutat, hogy van is olyan. A szép leányok demokráciája megindulóban van ugyan már, de a csúnya lányok diktatúrájának még mind a mai napig nem sikerült neki végét vethetnie.

No de ne rágalmazunk, hanem emeljünk vádat annak rendje és módja szerint. Törvényes alapon. Kivételes esetről lévén szó, kivételes törvény, a leányélet törvénye alapján.

A leányélet törvényei a Bibliában, pontosabban az Énekek Énekében vannak összegyűjtve, paragrafusokba szedve és hatályba léptetve. Az egyik paragrafus értelmében minden leányra kötelezően van kimondva, hogy szép legyen. Lábbal tiporja a törvényt az a leány, aki csúnya. Szól pedig ez a szigorú paragrafus ilyen módon: Én Sáronnak rózsája vagyok és a völgynek lilioma. Mint a lilium a tövisek közt, olyan az én mátkám a leányok közt.

Minden leány tartozik tehát Isten törvénye szerint rózsá- és liliomszerűséggel. Legyen illatos, mint a rózsá- és fehér, mint a lilom. Akkor szép a leány, ha gazdagon árad belőle mások felé az ajándékozó kedv és erő, akár csak a rózsából az illat és ha parancsolóan szegül szembe minden mást-akarás iránt lényéből a tiszta szűzies ártatlanság, mint ahogy a lilomnak a fehérsége a legjellegzetesebb ismertető vonása. Rózsá-volta és liliomszerűsége teszi a leányt széppé. Nem az a leány szép, akinek a termete hibátlan, az arca tetszetős, a modora megvesztegető, egész valója magakellettő, hanem az, akinek arcára, szavára, gesztusaira, egész életére kiült a lélek, a szűziességnek és az odaadásnak a lelke és aki nagy lelkeségében valósággal átszellemült. A lélek él és hat rajta keresztül és ebbe egészen beleszépül. Megfordítva is, nem az a lány

csúnya, akinek aránytalanok a tagjai, vagy szabálytalanok a vonásai, vagy éles a hangja, vagy más egyéb fogyatkozása miatt már-már egészen elbátortalanodott és félszenen viselkedik mások társaságában, hanem sokszor a legszebbnek kikiáltott babaarc is rút, mert üres, a legügyesebben álcázott leányélet is csúnyának tetszik, mert a lélek, a megelevenítő, értelmet adó és megszépítő lélek kiment belőle.

Ez így van, ezt tudják is a lányok eleitől fogva és mert nagyon is jól tudják, iparkodnak is legalább látszólag engedelmeskedni Isten törvényének. Akiből a rózsa illata hiányzik, az parfümöt locsol magára, akiből meg a lilium fehérsége, az rákeni magára mindazt, amit a valóság megtagadott tőle. A modern élet sokrétű, bonyolult; száz és száz módja van s ugyanannyi is kötelező a kendőzésnek. Nem ezek a módok a fontosak, lehet a szavakat, a neveket és a gesztusokat is rúzsozni meg kölnizni. A százarcú hazugságnak az egyetlenegy lényege a fontos: aki a törvényt nem tudja betölteni, pótszerekkel pótolja mindazt, ami hiányzik belőle, mert érzi, hogy a törvény érvénye kötelez. Csak abban téved, hogy a törvénynek hazugsággal is eleget lehet tenni.

Mindez azonban még mind hagyján lehetne. A csúnya lányok diktatúrája ezen túl kezdődik. A pótszereknek ugyanis megvan az az egy igen nagy gyöngéjük, hogy — azok, amik. Pótszerek, nem igaziak s csak a vak nem látja, hogy nem azok. A helyzet tehát nagyjából változatlan maradhatna így. Aki természettől szép, az rózsaként illatos és liliummódra fehér, a pótszerekkel kendőzöttek pedig minden valószínűség szerint igen-igen csúnyák.

Nem, hát ez nem maradhat így. Összefogtak tehát a csúnya leányok, közvéleményt teremtettek és kimondták diktatórikus hatalommal a szentenciát: a kendőzés egyetemlegesen kötelező. Minden leány álcázni tartozik magát, hogy a festék és a kölni uniformizáló lárvája alatt meg ne tessék ezentúl, ki szép, ki csúnya. Mozdulatlan arcvonások el ne árulhassák többé, melyiken ült valaha lélek s melyik a maga igazi mivolta szerint olyan kifejezéstelen és olyan üres, mint az *Aesopus-mese* róka csudálta egyszeri maszka: *o quanta species—cerebrum non habet!* Legyen minden leány csúnya, ha már mindenki nem lehet szép.

Vége a diktatúrák idejének, demokráciában élünk — mondják s mondjuk mi is. Én tudom, abban a részben pedig, ahol még nem tudhatom, remélem és hiszem, hogy ez valóban így is van és a csúnya leányok diktatúrája szintén belerendült ebbe a nagy változásba és újjáébredésbe. De azt is tudom, igaz, hogy remélem és hiszem is,

hogy a harc egyáltalában nem ért véget és a szép leányoknak nem jött meg a bátorságuk egészen. A csúnya lányok gorombák is, erőszakosak is. mert ez így folyik a rótságnak lélektanának a törvényszerűségéből, a szépek meg szelídek és engedelmesek s eleinte úgy tetszik, mintha csak szepegők lennének, vagy éppenséggel gyávák. De majd annak is eljön az ideje, meglehet, hamarosan, erőre kapnak és ők is érvényesítik a maguk igazát. A festék megrepedezik, a kölninek elmegy az ereje, rózsailat árad szerzetés és szemet-lelket gyönyörködtetően kicsillan a liliomok fehérsége. A szép leányok arcán meghajmallik Isten Lelkének fénye, világa és melegsége.

3. Az örök nevelés.

A megátalkodott nevelés.

Pedagógiai kézikönyv gazdasági középiskolai tanárjelölteknek.

Megyek sorba, úgy ahogy a megbírálandó könyv szempontok helyett magukat a tényeket elémadja.

1. A könyv szerzője tehát B. J. Szerintem ez túlzás. Legjobb esetben társszerző B. J. Műve ugyanis nagymértékben hatása alá került egy másik munkának, amelynek szerzője dr. Mirkó János, címe pedig: Nevelés és tanítás a gazdasági szakoktatási intézményekben. A könyv Kassán jelent meg 1944-ben, a Grafika könyvnyomda nyomása, 8°, 250 lap terjedelmű. A hatás már akkor nyilvánvaló, ha a két mű tartalomjegyzékét egybevetjük:

MIRKÓ:

I. A nevelésről általában,

1. A nevelés.

2. A nevelés lehetősége.

3. A nevelés tényezői.

A) A nevelők.

B) A nevelési közösségek.

1. A családi nevelés.

2. Az iskolai nevelés.

3. A tanuló-otthoni nevelés.

4. A nevelő és növendék viszonya.

B. J.:

I. A gazdanevelésről általában.

1. A gazdanevelés fogalma és célja.

2. A korszerű gazdanevelés jelentősége.

II. A gazdanevelés biológiája.

1. A gazdanevelés lehetősége.

2. A gazdanevelés tényezői.

A gazdasági tanár.

Nevelési közösségek.

A gazdacsalád.

A gazdasági iskola.

A tanuló-otthon.

Az örök harc.

II. Neveléstan.

- A) A testi nevelés.
- B) A szellemi nevelés.
1. Az akarat nevelése.
  2. Az érzelem nevelése.
  3. Az értelem nevelése.
    - a) A gondolkodás nevelése.
  4. Az erkölcsi nevelés.
- C) A nevelés eszközei.
1. A tekintély.
  2. A szeretet.
  3. A példa.
  4. A jutalom.
  5. Engedelmisség. Parancs és tilalom.
  6. Fegyelem, fegyelmezés.
  7. A szoktatás.
  8. A felügyelet.
  9. A büntetés.
  10. A tanítás.
  11. Egyéb nevelési eszközök.
    - a) Olvasmányok.
    - b) A rádió.
    - c) A film.
    - d) Az ünnepélyek.
    - e) A kirándulások.

III. Tanítástan.

- A) Általános tanítástan.
1. A tanítás célja.
  2. A tanítás anyaga.
  3. A tanítási idő.
- B) A tanítás módja.
1. A módszerről általában.
  3. A tanítási alakok.
    - a) A közlő tanítási alak.
    - b) A rávezető tanítási alak.
    - c) A munkáltató tanítási alak.
  2. A tanítási óra tagolása és időbeosztása.
    - a) Az elméleti óra tagolása.
    - b) A gyakorlati óra tagolása.
  7. A számonkérés. A magyarázat. A rávezetés. A szemléltetés.
  8. A tanultak megerősítése. Az összefoglalás.
  10. Az elméleti tanítási óra felépítése.
  10. A gyakorlati tanítási óra felépítése.

III. Gazdaneveléstan.

- A) A gazda testi nevelése.
- B) A gazda értelmi nevelése.
  - a) Az akarat.
  - b) Az érzelem.
  - c) Az értelem.
 A gondolkodás.
- C) Az erkölcsi nevelés.
 A gazdanevelés eszközei.
  - A tekintély.
  - A szeretet.
  - A példa.
  - A jutalom.
  - A tisztelet.
 A fegyelmezés.
- A tanítás.
- Közvetett hatású nevelőeszközök.
- A nyomtatott betű.
- Önképző gazdakör.
- A rádió.
- A film.
- Az ének.
- Az ünnepélyek.
- A kirándulások.
- A vizsgakiállítások.

IV. Tanítástan.

- A) Általános tanítástan.
1. A tanítás célja.
  2. A tanítás anyaga.
  3. A tanítás ideje.
- B) Részletes tanítástan. Módszer.
1. A módszer fogalma.
  2. A tanítás külső alakja.
    - a) a közlő alak.
    - b) a rávezető alak.
    - c) a béműtató alak.
    - d) a munkáltató alak.
  3. A belső forma.
    - a) Az elméleti tanítási óra.
  1. Tagolás és időbeosztás.
    - a) Számonkérés.
      - b) Az új anyag feldolgozása.
      - c) A megerősítés (összefoglalás.)
  2. Az elméleti tanítási óra lefolyása.
    - b) A gyakorlati tanítási óra.

9. A tanításra való készülés.	c) Hogyan készüljön a gazdasági tanár órájára.
10. A népies előadás felépítése.	d) A népies gazdasági előadás.
11. A tanítás megftélésének szempontjai.	4. A tanítás eredményeinek számbavétele.
12. Az iskolai munka eredményének számbavétele.	5. A tanítás elbírálása.
a) Az osztályozás.	
b) Az eredménymegállapító írásbeli dolgozatok.	
A vizsgálatok.	

Akármilyen feltűnő ez az egyezés, még mindig magyarázható, sőt védelmezhető volna azzal, hogy ugyanazon tárgyról lévén szó, a mondanivalók száma, terjedelme és rendje óhatatlanul megegyezhetnek. A közlő, rávezető és munkáltató alakja a tanításnak p. o. bajosan lehetne más is, több vagy kevesebb is, mint ez a három s valahány didaktika ezzel a témával foglalkozik, mind ezt a három alakot tartja nyilván és ezt taglalja. Szerzőnk azonban részletekbemenően is egyezik forrásával. Amikor pl. A tanuló otthonokról szól, az internátusi nevelés előnyeit és hátrányait taglalja, csak bőbeszédűbb forrásánál, érdemben azonban ugyanazokat az előnyöket és hátrányokat látja és jegyzi fel, mint amaz. A felügyelő tanárban — még kifejezései is egyeznek — ő is egyesítve szeretné látni „az apai szigort“ és „az anyai szeretetet“. A legaprólékosabb adatokig pontosan ugyanazok jutnak eszébe, mint a másik szerzőnek és semmitem azokon kívül. A felügyelőtanár lakjon bent. Intézkedései megelőzőek legyenek, ne megtorlóak. Ne vegyen részt a sportéletben, az a tekintély rovására volna. Tanítsa meg az ifjakat tanulni. Vezesse be az önkormányzatot. Bizonyos korlátozások között engedje meg a dohányzást. Egész magatartásában a szeretet vezesse. Vigyázzon az önfertőzésre (de szóról-szóra úgy vigyázzon, ahogy a forrás ajánlja, pl. még abban a nem nagyon fontos figyelmeztetésben is megegyezőleg, hogy „lefekvés után a növendékekkel kezeiket a takaró felett tartatjuk“). Egy különbség mindenesetre van a tanácsadásban, de ezt a két mű megírásának eltérő évszáma magyarázza. A kézirat nem ajánlja a tanuló-otthonoknak a „katonás szellemet“. Szóval legalább is nem, de ez konjunkturális eltérés, nem lényegbeli. „Szórakozásra, bevásárlásra, sétára“ már megint részletekbemenően egyező mértékben „ad alkalmat“ a növendékeknek. A pontosságot a tanuló-otthon órájához (emitt: „a központi órához“) mérten követeli. Fürdés, derékigmosdás, csomagküldés, dohányzás, szekrényvizit, házirend annyira komplikáltak, hogy még a

nehezen elképzelhető egyezések is rendre megegyeznek. Földiek, rokonok kerüljenek egy szobába, hagyján, de a „cimborák“ ne!

Nézzünk egy másik fejezetet, változatosság kedvéért a tanítástani részből. „A számonkérés“ taglalásában is ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk. A szerzőnek mindaz eszébe jut a számonkéréssel kapcsolatban, ami forrásának eszébe jutott és semmi egyéb nem ötlük fel neki. Mert ezt az egyetlen egy „novumot“ igazán kár lenne túlértékelnünk, hogy szerző szerint parasztcsaládoknál a disznóölés alkalma igazolt mulasztás s disznóölés után a deliquens jó-josan „exkuzálhatja“ magát, ha nem készült el a leckéjével. Egyébként azonban a számonkérés haszna azonos itt és amott. Csak itt is mindig bőbeszédűbben kifejtve és a szempontok óvatosan szanaszétszórva, hogy az egyezés ne legyen fölöttébb feltűnő. Éppen ebből az okból kénytelen vagyok szerzőt bizonyos fokú rosszhiszeműséggel is megvádolni. Az az érzésem, tudta, hogy rosszat cselekszik. Sorban ugyanazok az észrevételek: számonkérésnél, mely $\frac{1}{4}$ óráig tartson, 10 perc kérdésekkel, 5 perc összefoglalásokkal telik. E ponton oly nagy az egyezés, hogy a feltűnő terminus technikus is egyezik (villámkérdések). Mekkora mérvűek az egyezések, hadd mutassa egy tanulságos példa. Mirkó: „Átadhatjuk a szót másik tanulónak. Ilyenkor azonban mindig új kérdést adjunk fel, s ne a „folytassa“ kifejezéssel hívjuk fel a tanulót felelésre, mert ez nem indíthatja meg a gondolkodását, de nem is kívánhatjuk, hogy egy másik tanuló gondolatvilágába teljesen beleélje magát (id. m. 199. l.) B. J.: (kissé értelmetlenül) Az összefoglalásnál is új kérdést feladva folytattassuk egy másik tanulóval az ismeretanyagot, nehogy egyszerűen „folytassa“ felszólítással helyezkedjék bele az előtte felelő tanuló gondolatvilágába (179—180. old.) Aki elmulasztja a számonkérést, Mirkó szerint „homokra épít“, B. J. szerint az ilyennek munkája „homokra épül“.

A művet tehát már csak azért sem ajánlhatom tankönyvül, mert nem önálló és azért sem, mert származásának ezt a negatív oldalát — nem egészen jóhiszeműen — eltitkolja.

2. De nem ajánlom önmagában véve sem.

Először is — és ez az alapul szolgáló másik műnek is nagy hibája — nem a máé. Nem is kifejezetten a tegnapé, egy kis túlzással azt mondhatnám róla, hogy a tegnapelőtté. A Ziller-iskola pedagógiája elég korán benyomult Magyarországra s itt azóta teljhatalmat gyakorolt. A két világháború közt ezt az egyeduralmat — egy kis nagyon

szerény eklektizmus enyhítette, néhány haladóbb szellemű iskola elütő foltja színesebbé tette, mégis tételként szegezhetjük le, hogy az európai modern pedagógiai törekvések Magyarországot szinte érintetlenül hagyták. Nagyon szomorú volna, ha a mezőgazdasági szaknevelés gyakorlati megvalósítói olyan pedagógiai kiképzésben részesülnének, mely a legújabb kor fejlődéslélektani tanulságairól nem tud, az iskolatáborok és városok, a munkaiskolai-ely tanulságait figyelmen kívül hagyja, a kollégiumi mozgalmat is csak emlegetésből ismeri, szájával szajkózza, de elvként, munkamódszerül nem alkalmazza.

3. Ezek a kifogásaim akkor is fennállnának a könyvvel szemben, ha az egyetemes iskolai cél szolgálatára készült volna. Fokozódik azonban ellenérzésem azért is, mert hiszen gazdasági szaktanárképzésről volna szó. Ennek pedig — pedagógia szempontjából — az egész műben sehol semmi nyoma.

Ne értessem félre. Az egész mű elejétől végig folyton-folyvást gazdaszképzésről beszél. Ennyiben tehát, látszólag, rendben is volna a dolog. A hiba ott rejlik, hogy ehhez a speciális irányú kiképzéshez a pedagógiát változatlanul kéri és veszi kölcsön egyrészt a középiskolától, másrészt a tanító- és középiskolai tanárképzéstől. Abba a hibába esik bele, amelybe a középiskolák, sőt az egyetem is beleestek, mikor annak idején a nőket beeresztették falaik közé s ugyanúgy képezték őket, mint azelőtt a fiúdiákokat és férfihallgatókat.

A tudományegyetemen a tanulságok kizárólagosan embernek emberhez való viszonyulása közben adódtak és gyűltek egybe. A teologus azt tanulta, hogy tegyen bizonyosságot az élet transcendens feléről egy másik ember, a többi ember előtt. A jogász azt, hogy keresse, ossza, vagy adminisztrálja, esetleg teremtse meg egy másik ember, a többi ember igazát. Az orvos: hogy adja vissza, vagy hogyan óvja meg egy másik ember, a többi ember lelki-esteti egészségét. A bölcsész: hogy növelje vagy egy másik ember, a többi ember tudományát vagy pedig, hogy nevelje a másik embert, a többi embert odáig, mikor már tudatos lényé válik.

A műegyetem, annak egyik ága, az agrártudományegyetem és előkészítő vagy kevesebbre nevelő intézményei, a gazdasági szakiskolák tulajdonképpen feladata ember és anyag közötti relációk megteremtése. Az agrártudományé kifejezetten az ember és a föld relációjának mennél tökéletesebb megteremtése és kiépítése. Mikor a leendő gazda arra gondol, hogy jövőendő életében emberekkel is vonatkozásba kerül majd s erre is elő kell készülnie,

ugyanabban a helyzetben van, mint mikor a leendő orvos kémiai és fizikai vagy a leendő tanár kémiai és fizikai, esetleg geológiai vagy egyéb gondjai meg-megképeznek. Mind igazak ezek, de nem elsődleges, hanem másodlagos természetűek. Az alaptétel érvényét változatlanul hagyják s ez az alaptétel gazdasági szaktanárképzés esetén így hangzik: hogy nevelje a leendő gazdasági szaktanár a leendő gazdát a föld szeretetére, ismeretére és szolgálatára. Ez a probléma csak hasonlít a leendő középiskolai tanár nevelési alapkérdéseire, de nem azonos vele: hogy nevelje a leendő középiskolai tanár a leendő papot, jogászt, orvost, tanárt, bizonyos vonatkozásban a leendő gazdát, iparost és kereskedőt a másik ember, az emberi közösség szeretetére, ismeretére és szolgálatára.

Az eddigi pedagógiák általános pedagógiai, didaktikai, methodologiai, sőt filozófiai tanulságai is erre a második kérdésre iparkodtak kielégítő választ adni, mert az eddigi gyakorlati élet praxisa csak erre vonatkozólag emelt igényt velük szemben. Sajnos, az előttem fekvő kísérlet sem tud többet, ezt is gyöngén tudja, azonkívül is — csak ezt és csak így tudja.

A klasszikus nevelés.

A nekünkvaló Pestalozzi.

I.

1927-ben, tehát halála százszesztendő fordulójának évében szép emléket kapott Pestalozzi Fritz *Ernst* tollából *Pestalozzi. Leben und Wirken* címmel. Nem azért idézem éppen őt, mintha ugyanabban az évben mások is ne írtak volna a nagy emberről nálánál talán derekasabban is, de ennek az ő könyvének fejezetcímei nagyon jellegzetesek, mondhatnám szimbólikus jelentőségűek. A síriratáról vannak kölcsönvéve. E sírirat szerint s az emlékező tudós szerint egyaránt. Pestalozzi Neuhofban a szegények megmentője, Leonhard és Gertrud c. művében a nép prédikátora. Stanzban az árvák atyja, Burgdorfban és Münchenbuchseeben az új népiskola megalapítója, Yverdunben az emberiség nevelője. Valahogy a pedagógia történetébe beleillesztve is találó ez a kép, úgy ahogy *Michelet* igen szellemesen meg is állapítja: Rabelais királyt nevelt, Montaigne fejedelmet, Locke és Rousseau nemes embert, Pestalozzi az emberiséget. Az egykori magyar emlékezők kisebb-nagyobb eltéréssel ugyanezt a Pestalozsit gúszolják 1927-ben. Kornis Gyula ellentétet lát ugyan merev de-

terminizmusa és monarchikus hatalmú „én“-je közt, de máig élőknek tartja néhány elvét, mint amilyen pl. a Rousseau-hangsúlyozta természet mellé odahangsúlyozott nevelő hatású környezet; az öntevékenység pszichológiai vonása; az a felfedezés, hogy a tanulás nem passzív befogadás, hanem belső erők levékenysége; annak a szociális felelősségnek soha többé el nem némítható hangja, hogy a művelődés joga velünk született jog s érvényesítéséről a társadalomnak kötelessége gondoskodni. *Berzeviczy* Albert csudálatos ellentétektől hányatott életét emlegeti s ennek az életnek mintegy gyümölcsképpen demokratikus, szociális, család-, ember- és gyermekszerető, világjavító optimista lényét. *Gyulai* Ágost különösen azt emeli ki tanításai közül, hogy szerinte az erkölcsi regeneráció forrása a család és a családi nevelés, az igazi, a nevelő hatású munka pedig nem kenyérkeresetből van, hanem lelkünk hevületéből és szeretetből fakadó lelkesedés. Ismétlem, szimbolikus jelentőségűnek érzem ma, 1946-ban, tehát Pestalozzi születésének kétszázados fordulóján a *sírirtatos* tételeket és azok variánsait. Szépek, helyénvalóak voltak halottas beszédekül, de temetésre valók. Ha Pestalozzi él és a mi szemünkben is élő alak-számba megy még ma is, akkor több és más, mint aminek holta után százezstendővel emlegették. Vigyázzunk hát nagyon, meg ne ismételjük az akkori „alkalmaztatást“, újjászületés csudálatos paszitáján vagyunk, nem divatból kifelemenés torán.

II.

Az a „mi“ ezen a paszitán mi vagyunk csakugyan, 1946-beli magyarok, elsősorban magyar nevelők, azok közül is legfőképpen magyar iskolamesterek. Hálás megemlékezésen kívül és túl annyi a mienk Pestalozziból, amennyit magunkkal tudunk vinni rögös útunkon arra a szakaszra, melyet éppen ma és a közeljövőben vagyunk megteendők. Ami Pestalozzi a multban volt, azon a mi jelenünk is úgy nyugszik, mint kősziklából emelt alapon. Hiszen mind igaz, amit hirdetnek felőle. A szegények, a nép, a népiskola, a gyermektanulmány, a családi nevelés, az anya mint a nevelés konstitucionális eleme, a vallásos és erkölcsi nevelés bensőségessé tétele mind-mind úgy és azért fejlődött nálunk is az ismert módon és mederben, mert ő élt és működött s a mieink már jó korán jártak nála és tanultak tőle. Mindez igen szép és mindenestül nagyon hiábavaló volna, ha megoldott problémaként nyugodnék elmúlt évszázadok díszes kriptájában. Mi most másról szeretnénk beszélni, mert csak másról beszélhetünk több-kevesebb haszonnal. Lehet, sőt erősen valószínű, hogy ugyanezekről a tételek-

ről, csak másforma hangsúllyal. Ujabb szimbólum vágódik eszembe: az a föld szintjéből éppen csak hogy valami kevéssé kiemelkedő alapvetés, melyen a nyolcvanegyesztendős aggastyán tekintete földi életében talán utoljára nyugodott meg Neuhoftban, hiszen nem sokkal azután elveszítette eszméletét, hogy soha többet ne nyerje már vissza halála percéig: épülő új árvaházának alig észrevehető első nyomai voltak azok. Szimbólum ez is, annak a szimbóluma, hogy Pestalozzi élete még mindig nem befejezett tény, életrejtvényre nem megoldott feladat, még mindig eleven erőforrás, mert még mindig megfejtendő probléma. A kérdés tehát már csak ez és ennyi: vajjon a mi problémánk-e? Helyesebben: vajjon nekünk is az-e a problémánk, ami az ő eszmévé finomult lényében mai napig megoldást sürgőn maradt megoldatlanul. Tehát úgy maradt megoldatlan, hogy megoldását az utána következő kornak sikerült talán elődázni, esetleg félreértenie, valószínűbben megkerülhetnie, de nem sikerült kitudni a világból, a világ máj napig adós maradhatott a megoldással, de a világ rendje nem nyugszik meg, míg ez az adósság ki nem egyenlítődik még pedig az utolsó rappenig (ahogy a svájciak a kispénzt hívják.)

Én tehát most ideülök ez újjászületett kedves szellem kétszázesztendős bölcsejéhez, mint 1946-beli magyar iskolamester megvigasztalódnai és megtöltözni az elkövetkezendő nehéz időkre s ha ez sikerül nekem, akkor Pestalozzi bicentenáriuma nem formáság nagy általánosságban sem és magyar részről sem.

III.

Kezdjük talán azon, hogy ez a csudálatos ember egy kicsit még mindig az, aki iskolatársai szemében valamikor volt: *Heiri Wunderli von Torliken*. Kócos, nevetséges figura, akit nemcsak nem kell, de nem is lehet komolyan venni s aki mégis érthetetlenül és megmagyarázhatatlanul komolyan véteti magát s akit a végén megint csak csudamódon komolyan is vesznek. Nem értik ezt már az iskolásgyerekek sem, nem érti később az ékesszólástan ifjú és nagyképű „rámenős“ professzora, Steinbrückel sem, de még a jó barát, Bruntschli sem egészen, nem értik az aargauai parasztok, de legfőképpen nem értik élete alkonyán az yverdun-i tanácsbeli urak, Baselben pedig a két látó szemüket kevesellik, ahogy bámulják. Igen az az útközben lesajnált és szégyelt figura bejut oda, ahova ők, az előkelőek nem juthattak be, sőt feljebb jut, odáig, ahová ők gondolatban sem mertek reménykedni, a minden oroszok cárja elé. Egy szóra megkapja, amit kér s utána

meg kedélyesen elbeszélget a cárral, egyik szárnyas ajtótól a másikig hátráltatván őfelségét, a szó teljes értelmében sarokba szorítja, sőt még a kabátja gombját sem átallja meg-megbirizgálni fejtegetéseinek lázában minden illedelmet feledve és mellőzve. Sándor cár meg — csudák csudája — meg is ölelgeti őt ezért a végén. Szimbolum ez is, megoldatlan és édes vigasztalást nyújtó nyitott kérdés. Hermann Schiller szép könyvében (*Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik*) a neveléstudomány elmélkedői között látja jónak őt tárgyalni, jóllehet két egymás után következő fejezetének ilyenek a címei: Die pädagogische *Theorie* és Die pädagogische *Praxis*. Igen, igen a természetnek ez a tenger mélységéből tűzokádó gyanánt *egyszerre* kibukkant neveletlen gyermeke Herbarttal egy fejezetben szerepel, akkora a tekintélye. S érezzük mégis jól, hogy a probléma, melyet valaha jelentett s azóta még mindig jelent, ma is megoldatlan.

De azt is éreznünk kell, hogy áldott szerencsénkre az. Hiszen mi most romok között élünk és még az a hajóroncsunk sincs, amelyről Robinson annyi sok holmi egyet-mást átmenthetett puszta szigetére. Higgye el az is, akinek még nem nyilvánvaló, hogy számunkra igazán élet-halál kérdése: vajjon a nyitott kérdésre mostanában adandó válasz az intuíció javára dönt-e és hogy fit-e a pedagógus, vagy pediglen nascitur. És ne is áltassuk magunkat. A nagy nevelő azért írt olyan sokat, mert mindenáron meg akarta tanulni a mesterségét és, sehogy sem tudta megtalálni az egyetlen helyes, az abszolút módszert, nem azért, mert mindenképpen meg szeretne volna és semmiképpen nem volt képes megmagyarázni magát másoknak. És ez benne az örök és az óriási nagy. És ez benne a vigasztaló is. A mi romjaink között ott fekszik — hiszem és remélem legalább is, hogy örökre odaszorult — a módszeres és rendszeres nevelőképzés chimaerája is. Sem időnk, sem módunk, sem eszközünk, sem anyagunk nincs a közeljövőben ilyesmire s ha volna is, körülbelül hasznavehetetlen lom volna nagyrésze, ami nemrégiben még értékszamba ment. Nagyon jó tudnunk, hogy a legnagyobb nevelő harminc évig se vett a kezébe könyvet és holta napjáig kísérletezett, tegyük hozzá: a világ szemében és saját megítélése szerint is meglehetősen sikertelenül. Ne értsük félre egymást, nem azt akarom ezzel mondani, mintha nem a világ legszebb és legmagasztosabb privilégiuma volna a folytonos önképzés és a célravezető, apáról-fiúra szálló, közben folyton-folyvást tökéletesedő módszer. Jó annak, aki teheti. De nekünk, akik ezt mostanában nem igen tehetjük, nagy megnyugvás tudomásulvehetnünk, hogy azért még sincs elveszve minden, mert

hiszen Pestalozzi pörében még nem jogerős a végítélet, még mindig nem bizonyos, hogy a nevelésben nem az intuición-e a döntő faktor és az egyéniség ereje az egyetlen módszerpótló módszer.

IV.

Az egyéniség ereje — mormolom gépiesen újra, meg újra — de hát miben is áll Pestalozzi egyéniségének ereje voltaképpen. Már az iménti képen is megtetszik valami ebből az erőből, mikor az orosz cár minduntalan hátrálni kénytelen a hatására, egészen a hátsó szárnyas ajtóig. De ez még csak egyik vetülete magának az erőnek s gusztus dolga, minek látjuk és hogy nevezzük el. Szórakozottságnak is mondhatjuk, de belefelejtkezésnek is. Az öreget elragadta belső heve — mondhatták a kíséret tagjai és az yverduni urak, ki elnézően, ki bosszankodva, mindakét fél erős fejcsóválás közben persze azért mégis. A cár azonban megérezhetett valamit s voltaképpen ezt zárta karjai közé a ráncosképű, aszott aggastyán kadáver képében. Ez a halhatatlan lélek egész életével deklamál, vitatkozik és tanít. És most már úgy képzik meg nekünk, ahogy magamagát megrajzolta stanzí hadiárvái közt Gessner Henriknek írt levelében. (*Szemere* Samu fordítása szerint idézek.) „Egyedül léptem a gyermekek közé; nem volt segédem sem oktatásukban, sem kézi gondozásukban. Kénytelen is voltam vele, ha céloamat el akartam érni. A föld kerekéségén nem mutatkozott senki, aki szempontjaimat magáévé akarta volna tenni. Nem is igen ismertem senkit, aki csak képes is lett volna rá. Minél tanultabbak és műveltebbek voltak, annál kevésbé értettek meg engem. Egész gondolkozás-módjuk teljesen idegen volt. Gondold el helyzetemet, a nép és a gyermekek hangulatát. Én mint az új, gyűlölt rend teremtménye álltam közöttük. Mennyi jólelkűségre volt ily körülmények között még ezzel a néppel szemben is szükségem, hogy akadálytalanul mehessek tovább utamon. De bár nyomasztó volt tehetetlenségem, arra kényszerített, hogy mindenben minden legyek gyermekeimnek. Ami csak jó történt testükön-lelkükön, közvetlenül tőlem indult ki. Ha egészségesek voltak, ott álltam közöttük, ha betegek voltak, ott álltam mellettük. Köztük aludtam. Este utolsónak feküdtem le, reggel elsőnek keltem fel. Minden pillanatban kettős fertőzés veszélyeitől környezve ruhájuknak és személyüknek majdnem leküzdhetetlen tisztátalansága ellen küzdöttem.“ Ez az arc sem új, legalább látszólag. Ezt a helyet sokan ragadták már ki s idézték már, annak jeléül, hogy akár a pedagógiatörténet egyik véglegesen iratárba tett aktájaként is bizvást kezelhető lenne. De ne

siessünk, nem az árvák atyjának joviális arcaként idézem jólismert alakját. Az ő póre ebben a vonatkozásban sem lezárt még egészen. Legalább is van még magasabb instanciális fórum azoknál, amelyek eddig ítéletet próbáltak hozni benne.

Reánk nézve is érvényes, mert aktuális formában a vitás kérdés így fogalmazható meg: kinek a joga és kötelessége a nevelés? A középosztálybeli szakemberé-e, vagy — valaki másé? Fentebbi fejezetünkben körülbelül illuzórikusnak jelentettük ki a szakemberképzést, legalább is a közeljövőben, egészen vagy részben hiányzó előfeltételei miatt. Számunkra megint csak vigasztalásul szolgálhatna egy olyan értelmű döntés, hogy a nevelésben a szakemberek illetékessége legalább is vitatható. Az árvák atya közismert portrajtja megint csak szimbolikusan dönt ilyen értelemben. Ez a fajta árvák atya nincs, hasonló teljesítményekre szakember képtelen. A stanzi kép eddigi magyarázata hibás. Nem árvák atya Pestalozzi, hanem szofokrata. Áhítatos ember, olyanfajta valaki, aki minden korból ismeretes, csak más-más néven. Platonnál gerontes, sophoi, a középkorban pap, a reformáció korában mester, a mi válogató korunk önmagát jellemzi, ha szofokráciának kereszteli tisztet rendjüket. Nem a név a fontos, a lényüket összetéveszthetetlenül bélyegző jegy az áhítat. Minden vonatkozásban áhítatos jellegű minden megnyilvánulásuk. Nem látnánk tisztán, ha azt vennők észre rajtuk, hogy tetteiket áldozatosság jellemzi, mert az ő ismertető jelük igazi nevén a szeretet.

Mi nem akarjuk ezt az évezredes pört egyszerre eldönteni. Mi csak bele szeretnénk nyugodni abba, amit Pestalozzi jelképi jelentőségű erővel bizonyít. Abba, hogy nyitott kérdés, vajjon tud-e a szakember mint szakember, az „értelmiségi“ nevelő mint hivatalnok nevelni, ha egyúttal nem szofokrata, ami természetesen nem foglalkozáshoz, vagy pláne osztályhoz kötött, attól függő jelleg. Édes nyugalom ömlik el rajtunk, annak tudata, hogy Pestalozzi szofokrata volt és egyéniségének az őt elfogó áhítat s a belőle áradó szeretet kölcsönzött erőt.

V.

Ma talán már megint nem megy szentségtörés számba, ha időnként eszünkbe vesszük keleti Svájc-voltunkat. De tréfán kívül ezek vagyunk a magunk uralaltáji magvával szlávok, germánok, latinok között. Ebbeli mivoltunkban egy kicsit elfeledtünk már, vagy jószerint még nem tanultunk meg viselkedni. Nagyon rászorulunk idevágó szimbolumok egyetemes jelentésére, hogy erőt merítsünk belőlük és pél-

dát vegyünk róluk. Hát erre is egészen testhezálló, erősen vígasztaló jelenség a „fekete“ Pestaluz (vagy Pestilenz, ezt már döntsék el zürichiek és az aargauiak egymás közt), aki olasz létére annyira német, hogy mindvégig nehezebbre esik a francia szó, de aki mégis Yverdunben, francia területen taníthat legzavartalanabban, lelke csendességére. Ez a szimbólum különben nemcsak ilyen felszínesen, hanem jóval alapvetőbben igaz. A feketeszemű, déliesen nyugtalan, temperamentumú olaszt mi magyarok külön is úgy látjuk, ahogy saját tudósítónk, Brunswick Teréz grófnő bemutatta: „Azt látni kellett volna, hogy Pestalozzi mily fenéssel és mennyi melegséggel tartotta meg vallásos előadásait. A hallgatóság amfiteátrumszerűen vette körül. Fel s alá járt, intőbeszédet mondott és kétnyelven imádkozott az egész vidék népéért“. A feketeszemű olasz németül és franciául imádkozik: ez a nyugati Svájc. Ez és még több is ennél. Időben is az „ütköző államot“ jelképezi. Rousseauból indul és Fichte-be, Herbart-ba érkezik. A francia szellem Rousseau-jából a német szellem Fichte-jébe és Herbart-jába. És ez nemcsak egyszórvású tény. Egyrészt azt jelenti, hogy az objektív „természet“ és a szubjektív „reálé“ között tehát egy abszolút külső és egy abszolút belső alakító erő között, ő a „közösség“ alakító erejét érzi meg és képviseli erősen, amelyben együtt van az autonóm „belső“ és annak „külső“-leg mégis nevelhető volta. Másrészt világnézeti szempontból is „svájci“ Pestalozzink. Rousseau genfi kálvinista, aki megpróbált katolizálni is s akinek alakjában a savoyai vikárius több irodalmi formánál. Herbart a vallást elfilozófiáskodó, amellet mégis ortodox lutheránus. Megint csak középpütt áll az olasz valdensek leszármazottja a zwingliánus Pestalozzi, aki a heidelbergi kátén túl Istenhez és Krisztushoz való személyes vonatkozásai szerint van telve forró, őszinte vallásos élményekkel.

A pör itt sincs befejezve. Keleti Svájcnak ez is öröme és megnyugvására szolgálhat. A sovinizmus tehát nem a patriotizmus elfajulása. A patriotizmus sem elrugaszkodás az egyetemes emberségtől. A sovinizmus lényege szerint s nem is okvetlenül a patriotizmusban gyökerezve förtelmes bűn, a patriotizmus pedig az egyetemes emberség előfeltétele. A szimbólum itt olyan egyéniségben jelentkezik, akinek egyetemes ember voltát soha senki kétségbe vonni még csak meg sem próbálhatta. Pedig majdnem egy lokálpatrióta sovárgásával vágyott el a francia Svájcból, nem szeretett „welsch“ nyelven beszélni, más oldalról meg a birr-i és müligen-i parasztok nemcsak az urat, hanem a jött-mentet, a nem-aargauit is lenézték benne. Azonkívül jó tudni nekünk keleti svájciaknak azt is, hogy csak

egyfajta vallásosság az igazi, a misszionáriusé. Szó-vallás helyett tett-vallás, másokat is vallásossá lenni készítő vallásosság, amelynek két vonatkozása van: Isten felé alázatos és engedelmes hit, emberek felé áldozatos és munkás szeretet. Ezek a szimbolikus tanulságok azért nagyon drágák nekünk, mert a keleti Svájcban éppen manapság szerfölött problematikussá vált, hol kezdődik a világpolgár és hol kezdődik a sovinizta, de meg az is, mi a mi tulajdonképeni dolgunk az emberiség történelmének színpadán, a többi nemzetek sorában. Jól esik a világos látás, hogy a világpolgár minden valószínűség szerint már az igazi patriótánál elkezdődik, a patrióta meg már jóval a sovinizta állpatriótizmusa előtt végetért; a nemzetek dolga is egy, akár milyen nemzetről van is szó: tenni, tenni, tenni és tettekkel misszionálni minden népeket az élet legmagasabb értelme felől.

VI.

Svájc és a tizenyolc-tizenkilencedik századforduló emberének a pöre ezáltal válik csak igazán problematikussá. Hiszen ha a fentiek valószínűsége valamennyire is megáll, akkor Pestalozzi sikerei nagyrészt elveinek félreértéséből, félremagyarázásából, vagy egyenesen célzatos elferdítéséből magyarázhatók.

Itt megint kínálkozik egy csupa ellentétből összetett alak szimbolum gyanánt. Furcsa kettősség ez: ugyanaz a férfi a francia köztársaság tiszteletbeli polgára és Stapfer forradalmi kultuszminiszter bizalmas barátja, akinek a szentszövetség egyik tagja, Sándor cár Vladimir-rendet küld, aki a mi második Lipótunkkal levelez toscanai herceg korában és akivel Zinzendorf grófnak is messzemenő tervei vannak egyidőben. Hol itt az igazság? Különösen ha azt a már érintett körülményt sem hagyjuk figyelmen kívül, hogy tudósunk élete végéig mégiscsak szüntelenül azért sóhajtozott keservesen, hogy ha ő végre valahára szegény gyerekek iskoláját nyithatná meg valahol, sőt összes művei reménybeni honoráriumán ilyesfélét fundálni is próbált. Radikális volt-e hát, vagy reakciós, kérdem, a mai szóhasználattal élve.

A problémát azért datálom a mult fejezettől, mert feszültsége, az ott említett Rousseau-Herbert-i feszültségéből fakadó. Mégsem válaszolhatunk rá olyan gyermetegnaivan, ahogy egyébként legkönnyebben esnék, mondván, hogy a neveléstörténet folyása innentől helytelen irányt vett. Pedig csakugyan magyarázhatnók a tényleges folyamatot így, mindössze egy kis jobb vagy bal felé csalogató elfogultság, esetleg csak enyhe egyoldalúság kellene hozzá.

Igenis, Rousseau forradalomból árasztja hatását Pestalozzi felé, Herbarték viszont abszolutizmus felé vezetik Pestalozzi tanítását, melynek végső állomása az engedelmes és értékes „haszonállat“, a jó állampolgár. Tagadhatatlan, hogy a fõnt említett jobboldali nagyok ezt a szagot érezték meg rajta jóeleve. Sohasem lett volna Herbart sem akkora nagysággá, amekkorává utókora nõtette, ha a szentszövet-ség nem állandósul a maga megdönthetetlen abszolutizmusában — szelleme szerint legalább is — az egész XIX. század folyamán, bár forradalmakkal tarkázva, le egészen a XX. századi világháborúig. És ha már benne vagyunk, tegyük hozzá azt is, hogy a Pestalozzi-féle szegény-iskolának amúgy is megvan a maga „szegényszaga“: osztály-jellegû biz az, akárhogy kendõzzük, hiszen a szegénységet szegénységre neveli és edzi. A *Lénárt* és *Gertrud* is úgy láttatja a nagy boldogságot héthatárra szólónak, hogy képzel hozzá egy angyali jóságú uraságot, Arner-t, aki ilyenformán aligha más, mint a kívánatos ideál: a népeit atyaként szerető uralkodó.

Elõször is amondó vagyok, hogy könnyû így a XX. század derekáról visszamenõleg tanácsokat adni valakinek, aki e tanácsoknak legfõképpen nem is azért nem veszi hasznát, mert már meghalt, hanem azért, mert a XVIII. század második és a XIX. század elsõ felében élt, amikor a mi problémáink még nem is lehettek problematikusak. Ez tehát meddõ elmejáték, legfeljebb azt bizonyíthatná, ha igaza volna, hogy hõsünk politikai álláspontja ma már elavult. De ez meg éppen megfordítva igaz, úgy ahogy a szimbolum eddigi jelentései egytõl-egyig egyetemes jelentéseknek, tehát ma is érvényeseknek bizonyultak. Pestalozzi pöre e tekintetben sincs eldõntve még s e vonatkozásában is erõforrásunkul és vígasztalásunkra szolgál. A Rousseau forradalmárja, a természetes ember és a Herbart abszolutikus eszközökkel megregulázott rabszolgája, a jó állampolgár, egyformán ál-megoldások s közöttük ott ragyog a klasszikus megfogalmazású harmadik fajta, természettõl és tömegtõl független lény, az autonóm ember. Direktórium és cár azért õlelgetik egyforma hévvel Pestalozzit, mert ilyen embert szeretnének gyártani futószalagon mennél többet mind a ketten: egész embert, hasznavehetõ embert, független embert, s pillanatnyilag azt képzelik, hogy az ilyen ember mûvi alapon elõállítható s ha megvan, minden további nélkül szolgálatba is parancsolható. Ez a Pestalozzi legnagyobb pöre, melynek nagy értelmét ilyenformán szegte szavakba: „nem emberek dolga miatt fáj a fejök a nagy uraknak, nem az emberiséggel, mégcsak nem is a maguk népével törõdnek, egyesegyedül csak a hatalmukkal. De

a hatalom legfeljebb csak hadsereget tarthat fenn és országokat hajthat háborúba. Hanem aztán ha béke van, olyan a hatalom akárcsak egy csengő, amelyben az ütő megállott. Ha valamelyikőjük hajtana a szavamra, nagyobb úrrá tenném Európában, mint Napoleon volt, s azé is lesz a hatalom Európában, aki majd először velem mer tartani.“ Nekünk, a haladás és reakció mindennapos pörei során megint csak jó afelől értesülnünk, hogy az igazi demokrácia gyümölcse minden időben az autonóm ember s míg a világ világ lesz, mindig az lesz a reakciós, aki az ember autonómiája ellen véteni próbál, vagy mondjuk talán keményebb szóval véteni merészel.

Ez a per egyébként tisztán szellemi téren is döntésre érleli lassan a maga felvetett, de eddig kellőképpen meg nem választott kérdéseit. Ha ugyanis alaposabban a mélyére pillantunk, megláthatjuk benne az ősi ellentétet az idealizmus és realizmus, sőt a materializmus és a transcendentálizmus között. A „természet“ a reális, a materiális alapokhoz parancsol vissza bennünket, a „reále“ nem valóság, hiába kendőzi annak magát s megoldását kénytelen a végtelenbe vetíteni. Az autonóm ember megoldási lehetősége ott áll biztosan, mint alapon az Isten teremtette világ alázatosan tudomásulvett anyagszerűségén és kez-zelfoghatóságán, de éppen akkora alázattal, ahogy ezt tudomásul vette, adja meg magát Istennek, aki a trans-cendensben ideális valóság.

VII.

A jámbor Pestalozzinak erről a filozófiai vitaanyag-ról persze sejtelve sem volt, ő nem kispekulálta, hanem felfedezte az autonóm embert s nevelői célul tűzte maga elé. Megelőzőleg alaposan áttanulmányozta már „Emil“-t barátjának, Lavaternek jóvoltából, tudta tehát, hogy a természet mily hatalmas erő. Azonkívül „Emil“-ből is, Collegium Carolinum-beli tanulmányaiból is szinte örökségül kapott egy fogalmat, amit később ő népszerűsít aztán igazán ezen a néven, hogy szemlélet. Mikor Rousseau a gyermek első 12 évében a szenzáció uralmáról beszél, érzelmi alapon mozog és az érzelmet a lelki képességek egységének tartja. Pestalozzinál támad is bizonyos zavar amiatt, hogy a régi századok e hagyományát erőlteti az ő egészen más rendszerében, amely a Rousseau és Herbart rendszereihez képest merőben akarati elképzelésű. Ugyanígy mozog később Herbart s utána egész iskolája értelmi alapon, mikor a Vorstellung-ot próbálja megragadni és a nevelés központi fogalmává tenni. (Nem egy körnek, hanem egy ellipszisnek a központjává, amelynek

még 2 fókusza is van: egy pszichológiai és egy ethikai). Időbe került, míg maga Pestalozzi dönteni tudott, hogy mit ért voltaképpen szemlélet alatt. Olyan sok időbe került, hogy pöre ezen a ponton egészen összekuszálódott és még első fokon sem jutott el ítélethozatalig.

Jaj, micsoda zűrzavar támadt ezen a ponton. Jobb volna talán nekünk is azt mondani, hogy ezek felett a tanítások felett eljárt az idő, mintsem hogy magunk is belebonyolódjunk a belőlük folyó nagy nehézségekbe. Mert hogy is állunk hát voltaképpen a három hírhedt elemi erővel és a nekik megfelelő elemi eszközökkel a mai iskola tanító munkája közben? Mi az a Schall, Form és Zahl?

A ma embereit ezek a problémák már nem izgatják. De van valami a mélyükön, ami örök emberi, és mint ilyenek, megintcsak egyetemes jelentése van, tehát Pestalozzi ebben is szimbolikus jelentőségű, vígasztaló jelenség számunkra. Vígasztalódjunk hát. Ne azt tartsuk fontosnak, amivel Friedrich *Delekat* tölti az időt egyébként rendkívül szellemesen és tanulságosan Pestalozzi-ról szóló könyvében, hogy s mint viszonylik Pestalozzi szemlélete Platon *theoria-jához* és *eros-ához*, Leibniz *perception petite-jéhez*, Herder *sensorium commune-jéhez*. Hanem annak a felfedezésnek örvendezzünk, hogy akár külső észrevevést jelent, akár belső szemléletet ez a fogalom, az a fontos, hogy módszert jelent. Magát a módszert jelenti, „a“ módszert, amit az öreg főleg Niederer szuggesztiója következtében maga is annyira keresett és szeretett volna megtalálni, nem vévén észre, hogy már megtalálta, sőt él is vele. És annak örvendezzünk, hogy mai napig nyitott és megoldatlan kérdés ugyan, de változatlanul kérdés az, vajjon van-e, lehet-e egyéb célravezető módszer tanulás és tanítás közben az átélésnél. Ami pedig a három elemi erőt és eszközt illeti, lehet, hogy a mai iskola általában más vizeken evez immár Európaszerte, nálunk magyaroknál még mindig probléma mind a három. Ma amikor tanítás közben minden mozgalom, minden politikai párt, minden pedagógiai irány és minden iskolafenntartó közület tartalmi nevelés címén tömködi tele az iskolásgyermek fejét, olyan jó megpihennünk annak a lehetősége mellett, hátha egyszer mégis kiderül, hogy csak a formális tanításnak van nevelő ereje. Nekünk magyaroknak meg külön is fontos a Schall, mert olyan nekünk nincs. Nekünk még nincs tudományos értelemben is olyan komoly nyelvünk, amilyen költői nyelvünk már mégiscsak fejlődött, meglévő költői nyelvünket pedig egyszerűen tudottnak vesszük és nem tanítjuk semmiféle tanóra keretében rá gyermekeinket, legfeljebb „cigányfülre“, sub titulo irodalom. De baj

van a Form és a Zahl (a Zeichnen és a Zahlen) körül is. Nem mérjük meg és nem számítjuk ki magunk körül a világot gyermekeink társaságában, ezért aztán egészen humoros, sőt tragikomikus helyzeteket szül az, milyen tájékozatlan és milyen gyámoltalan „természettudományos” világnézetünk. Valóságos felüdülés a csődök és romok kellősközepén azt remélhetnünk, hogy Pestalozzinak ez a póre sem végződik majd marasztaló ítélettel.

VIII.

Most még igazán csak villanások vannak hátra, amelyek egy-egy percre megvilágítják immár a nem is világtörténelmi figura, hanem halandó ember gyarló és mégis olyan rokonszenves arcvonásait. Azokban van még egyszer ám sok vígasztalás és szimbolikus erő.

A gyermek első hat éve döntő fontosságú a nevelésben, mennyivel szerényebbé válik még a legnagyobb iskolamester is, mihelyt hússá, vérré, ideggé, velővé megy szét egyéniségében ez a tanulság. Milyen nagy tisztelője lesz a családnak. A családnak is mekkora felelősséget kell vállalnia azután, ha ezt egyszer el merte hinni. De nem ez a fontos. Az az örök gyermek a tanulságos, aki ebből a tételből kifelé szepeg: az öt éves korában apját veszítette anyás fiú, a Lénárt és Gertrud írója, aki beleírta Gertrudba Hotze Zsuzsannát, a mamát, Bábeli-t, az egyik, Nőf Lisabeth-et a másik hú cselédjüket, sőt Schulthess Annát, nálánál 7 esztendővel idősebb feleségét is. Még jobban megszereti az ember ezt az anyás gyereket később, mikor barátok adják kézről kézre, mert élehetetlen és magával jötehetetlen s máskülönben bizonyára kárt tenne magában is, családjában is, másokban is. Mindegy melyik kicsoda és kinek híjják, Menalk, a diáktárs éppúgy atyáskodik rajta, mint Tschiffelli, a mintagazda, vagy Iselin, aki íróvá avatja, vagy Battier, aki anyagilag szeretné lábbrállítani, vagy Stapfer, a miniszter, végül Fellenberg, az egykori tanítvány. Még meghatóbb, mikor rájön, hogy ő és felesége bár nagyon szerették egymást, voltaképpen kemény harcokat vívtak meg egymással s hogy ez Isten szerint is így van rendjén. De legmeghatóbb törékeny emberi alakja az Yverdun-i torzsalkodások közepette. Milyen nagy kísértést győz le, mikor nem az ő dicsőségét szolgáló és amúgy is mindenben különb Niederer mellé áll, hanem a szegény tiroli parasztfiúból nőtt Schmid-et választja tanítványai közül, mert annak ezer ugyan a hibája, vele sem mindig úgy bánik mint illenék, de nagyobb benne az emberség és a szeretet. Milyen boldog, mikor egyszer útközben az egykori koldusgyermek tanítványból lett csordás

„beprotezsálja“ gazdájához éjjeli szállásra és milyen alázatosan védekezik szolgája szemrehányásai ellen, mikor az úgy véli, nem volna szabad kisleány, Jacquetit agyongyötörni tanulással, hátha halálosan beleszomorodik.

Igen, mert Isten méltatlan edényének érzi magát. Ez a legeslegmeghatóbb vonása, de ez már nem meghiúsíthat, hanem felemel bennünket. Értjük már a csodát egészen. Legalább is annyira, amennyire ember csodát valaha megérthet. Pestalozzi voltaképpen nem újjászületett kétszázadik születése napján, hanem még meg sem halt. Nem is hal meg soha, mert klasszikus. Eszköz Isten kezében. Törékeny teste nem hiába volt méltatlan edény Isten kezében, hanem, hogy megtessék ezáltal is Isten nagysága, aki ezzel az eszközzel mindazt véghez tudta vinni, amit ő korának, nekünk és minden idők nevelőinek jelentett, jelent s jeleníteni fog még. Ad maiorem Dei gloriam volt az.

MEGBÉKÉLÉS ISTENNEL

A bűn szerepe a nemzet életében.

I.

Elveimmel jutnék szöges ellentétbe, ha ebben a keretben az eddig szokásos meghatározás szerint beszélnék a „magyarság bűneiről“, vagy speciális „magyar bűnökről“. Ilyenek az én szememben és az én számomra nincsenek, mióta életemben először szembetalálkoztam a saját, egyéni bűneimmel s Jézus Krisztus megszabadított legnagyobb gyengémtől, a kritizálástól. 1934 óta nem kritizálok mást, tehát magyar testvéreimet sem. Ellenben és ez sokkal egészségesebb, temérdek sok bűnöm között bűnökül ismertem meg egész csapat valamikor erénynek tartott lelki energiámat, amelyek annyiban csakugyan magyar bűnök, mert nekem bűnös és egyben magyar embernek a lelkében burjánzottak mindaddig, míg Jézus Krisztus meg nem váltott személy szerint megkötésük alól. Azóta ezek a lelki erők megvannak ugyan bennem hiány nélkül mind, de nem tulajdoníthatnak Istentől bűneimül.

Rendkívül tanulságosak ezek a bűneim, az én állítólagos hazafiságom bűnhalmazata két okból is. Először azért, mert negatívumokból tevődött össze. Természetes, hogy jó gyümölcs nélkül maradt, terméketlen fügefává lett. Nem lehet Krisztus evangéliuma ellen az ebből áradó erők nélkül semmi szép, igaz és jó dolgot csinálni. Az evangélium: szeretet. A hazafiság Isten szerint való érzés. A gyűlölet: ellentéte a szeretetnek. Tehát ellentéte Isten akaratának, az evangéliumnak, következésképpen az Isten szerint való hazaszeretetnek is. Gyűlölettel nem lehet hazafinak lenni, akármi mást is tanítanak erről az érzelemről. Ez az én „hazafiságomnak“ az egyik tanulsága. A másik az, hogy az Antikrisztus gyakran mutatkozik Krisztus képében. A legundokabb bűnök gyakran jelentkeznek a legmagasztosabb emberi érzelmek formaruhájában. Én megelőző életemben, ha bűneimről megemlékeztem, szokványos jelentkezéseikben kutattam utánuk s meg sem álmodtam, hogy mikor például olyanformákat gondolok, érzek és cselekszem, amilyeneket a legjobb hazafiak igazi hazafiúságtól vezérelve szoktak tenni, én, személy szerint én, éppen én, nem igazi hazafi vagyok, hanem bűnök által

súlyosan megkötözött, nyomorult, gyarló ember, „Oh én nyomorult ember“, ahogy Pál apostol nevezi magát. Nem a hazafiúság a hibás ilyenkor, hanem az Én aki bűneit nem tartva bűnöknek, éppen bűnei miatt nem hazafi, hanem meg nem tért ember. Krisztus szökevénye ilyenkor. De hadd kezdjem a legelején.

Onnan tudom, hogy azokat a bűneimet, amelyekről itt most beszélni fogok, megbocsátotta és „tengernek mélységébe vetette“ Isten, tehát minden, amiről itt megemlékezem, már a múlté, Krisztus által megszabadultam valamennyitől, mert Isten kivette szívemből a gyűlöletet és a Krisztus szeretetét sugározta a régi gyűlölet helyén szívemen keresztül. Én a cseheket, akik állomáshelyemre, Kassára bejöttek, mérhetetlen és engesztelhetetlen gyűlölettel gyűlöltem emiatt. Még jóval bejövetelük előtt, a tizennégyes világháború második felében megrokkantam s a mährisch-weisskircheni (hrancei) katonai főreáliskolához voltam vezényelve tanárnak. Elég jól megtanultam csehül. A gyűlölet annyira erőt vett rajtam a megszállás miatt, hogy elfelejtettem ezt a nyelvet s később akarva sem voltam képes újra megtanulni. Attól kezdve pedig, hogy cseh uralom alá kerültem, egész addig a napig, amikor átléptem a magyar határt, én, aki sem azelőtt, sem azóta nem voltam italos ember, nem bírtam ki az ottani életet józanul. Erősen részegeskedni kezdtem, mert csupán narkotizált állapotban tompult el elviselhetővé az az idegállapotom, melyet hazafias bánatnak, vagy honfibúnak tartottam, tartottak nálam s szoktak általában nyilvánartani. Mióta Jézus Krisztus lett életem középpontjává, eltűnt szívemből ez a gyűlölet. Nem azt jelenti ez, hogy valami lagymatag, beletörődő, olcsón kiegyezkedő, rossz magyarrá lettem, hanem azt, hogy Jézus Krisztus szeretetének pozitív energiái élnek és hatnak magyar voltomon keresztül is. A gyűlölet negatív eszköz, a tehetetlen, végső kétségbeesés eszköze, arra az én lelkemnek pozitív erők birtokában már nincs szüksége. Nem bírok gyűlölködni, felesleges gyűlölködnöm. Ez egészen bizonyosan így van. Az a cseh teológus és cseh középiskolás diák is megérezte ezt, akikkel 1935 nyarán együtt voltam a kiskoszmályi konferencián, anélkül, hogy akár erről a témáról, akár valami más témáról külön is beszélgettem volna velük. Nem beszélgettünk, csak együtt voltunk egy keresztyén közösségben s ők mindketten, Csehország egymástól távolos két pontjáról beszámolót küldve a csallóközi magyar ifjúság lapjának, egyformán azt vallották, hogy a konferencia egyik legnagyobb élménye az én szívemből felénk áramló szeretet volt a számukra. A gyűlöletből

szeretetet csak Krisztus csodája képes teremteni cseh szívekben és magyar szívekben egyaránt. Ez a csodatevő erő megszállotta és újjáteremtette lelkemben az egész komplexumot, amelynek azt a nevet adhatom, hogy az én hazafiságom

II.

Bűneimben élve, minduntalan hazudnom kellett. Az egész életem hazugság volt, nem lehetett őszinteség a hazafiúságomban sem. Nem is volt. Önmagamnak sem bírtam őszintén feltárni a valóságot az élet egyetlen frontszakaszán sem, elviselhetetlen volt a valóság a hazafiasságomnak is. Őszintén feltárva a valót, mi magyarok a többi népek között kevesen vagyunk és keverten élünk. A Nagy-Alföldön nem, de a Nagy-Alföld nem élhet meg elszigetelten, márpedig abban a geográfiai egységben, ahogy ezer évig élt s ahogy egyedül igazán életképes, más népekkel keverten él magyar népünk. Mindkét tény elviselhetetlenül nyomott és ma is azt mondom, hogy Krisztus erői nélkül nem is lehet elviselni egyiket sem. Csak Krisztus ereje ellensúlyozhatja a tényben magában tagadhatatlanul ott rejtőző veszedelmet, a lassú felemésztdés halálos valóságát. Én azonban nem Krisztus erőihez menekültem a tények elől, hanem tagadtam, kendőztem, lehazudtam és önmagam erejéből paralizáltam a tényeket. Magyarságomra hiú lettem, sajnós, mint nyelvész jól tudom, hogy „hiúnak lenni“ azt jelenti, „üresnek“ lenni. Kevesen vagyunk. Ezt a bűneim úgy mutatták nekem, hogy egyrészt elegenden vagyunk, másrészt rövid idő múltán elegenden, sőt sokan lehetünk.

Azt, hogy keverten élünk, szintén nem tagadhattam le. Krisztus 12 emberrel, tehát kevés emberrel indult és a másfajta világba a misszió lendületével keverte bele tanítványait. A kevés számú ember missziós feladata áldással teszi Krisztusban azt, ami Krisztus nélkül átok, de én itt sem menekülhettem akkor még Krisztushoz, tehát itt is csak a régi módszer segíthetett. Azt hazudtam magamnak erről az állapotról, hogy ha kevesen élünk is és kevesen vagyunk is, de mi vagyunk az urak. Elvégre lehetett volna így, de nem volt így. Sem a Dunamedencében, sem a falun és tanyán sem — ezt mint tanár tudom — az ifjúsággal szemben nem vagyok úr én a magyar, a vezető osztály, az öregebb. Mai tiszta látásommal már azt is világosan látom, hogy addig nem is lehetek úr, míg az akarok lenni. Az uraság: szolgálat. Krisztus mondta: Aki köztetek első akar lenni, legyen ti szolgátok. Az uraság: szelidség. Boldogok a szelidek, mert ők örökségül birják a földet. (Az

új urak is azért olyan erőszakosak, mert nem érzik magukat örökösöknek.) Az uraság: alázat. Ő mondotta, tanuljátok meg tőlem, hogy én szelid és alázatosszívű vagyok. A misszió lendülete: potencia. A potencia az igazi hatalom. Mióta ezt adta nekem Krisztus, azóta érzem, hogy a Dunavölgyén is, a falun és pusztán is, az ifjúság között is úgy lehetek úr, ha szolgálok nekik. Ez a Krisztusban a legnagyobb erő. Kettőt érzek: a szolgálat lehetőségeinek határtalan voltát (sok az aratnivaló és a tájak fehérek az aratásra) s az erőt, melyet a Krisztus szeretete ad, hogy el tudom végezni a rámbízottakat. Egyet hallok: Krisztus elküldő parancsát.

Amíg az Én fel nem olvad Krisztusban, nemcsak erőtlen és tehetetlen, hanem önző is. Az önző ember erőnek erejével meg akarja tartani önmagát és betelik rajta az Írás szavainak érvénye: Aki meg akarja tartani életét, elveszti azt. Az én önzésem sem volt különb s mint hazafi sem lehettem nem önző, amikor egész életem az önzés jegyében folyt. Ma már tudom, hogy ember a maga emberi adottságában nem is lehet önzetlen. Az önzetlenség a kereszt títka és egyben adománya is. Önzésem mutatkozott meg mindazon jelenségekben, mely a magát megtartani akaró élet kétségbeesett vergődéseiben, mint az öregség jele, megöregedés folyamata mutatkozik. Az ifjak látásokat látnak, az öregek álmokat álmodnak. Az én hazafiságom jövőlátása ilyen álmodozás volt. Nem a jövő merész víziói voltak az én reménységeim, hanem a régi jó idők, a mult minduntalan visszaálmodozása. Én nem voltam képes másképp elképzelni azt az időt, mikor egyszer minden megint jól és szépen lesz, mikor újra lesz még egyszer ünnep a világon, lesz még szőlő, lágy kenyér, csak szakasztott úgy, ahogy ezelőtt volt. Az én revíziós mozgalmamból, irredentámból hiányzott a víziók csodálatos mérészsége, mely a lehetetlent is lehetségesnek látja, mert Isten láttatja így vele. Ezért nem meri az önzésem láttatni velem a bűneimet. Ezért élek káprázatban, hogy én jó vagyok, mindenki más rossz. Ezért képelem el úgy az Isten igazságtévését, hogy majd egyszer eljön, a jókat visszahelyezi jogaikba, a rosszakat elűzi, megsemmisíti, vagy legalább is megbünteti. Nálam az Én feladása ezen a ponton egészséges és termékeny magyar bűnbánatot hozott első gyümölcsként. Második gyümölcsként az a tény jelentkezett, hogy nem volt többé szükségem a vér mithoszára. Az ezer esztendő nagyon szép dolog, de az én ereimben nem csörgödez ezer esztendő s vér, talán egy csepp sem. Ha ezer esztendő s vérre volna szükségem, baj volna. (Erős a gyanum, hogy ezt a könyvet is nagyon

kevés „vérszerinti“ magyar olvassa és mégis nagyon sok jó magyar ember került együvé ide egy olvasótáborba.) Megint szegényebb lettem egy ábránddal, de viszont egy pozitívummal gazdagabb egyúttal.

III.

Maga a haza fogalma is megváltozott számomra, mikor önzetlenebb lettem Krisztusban. Rájöttem, hogy a történelem folyamán mi még, legalább is tömegeinkben, sohasem iskoláztunk nagyobb egységgé. A mi közösségi életünk meglehetősen primitív. En belmisszió-egyesületi életben forgolódva tanultam meg, keserű tapasztalatok árán, milyen nehezen tudok viselkedni önzésem miatt nagyobb keretek közt. Hiába mondom a legszebb szavakat, hiába kapom a legnagyobb feladatokat, azt mondom: az egyház, a mozgalom, a haza, az emberiség de legtöbbször azt értem alatta: Én, és nem igen tudok kiemelkedni a családom, a rokonságom, a kasztom szűk adottságai közül. Nagyon meg lettem volna azelőtt sértve, ha valaki azzal vádolt volna meg, hogy panamista vagyok, pedig legjobb szándékaim ellenére sem lehettem volna más addig, míg Krisztus önfeláldozó szeretete meg nem tanított az igazi önzetlenségre. Addig én vagyok a haza, az egyház, a mozgalom, a város, az emberiség, vagy a családom, a rokonságom, az érdekköröm, a kasztom, míg nincs erőm, emelkedettségem, tárgyilagosságom Krisztusban igazi önzetlenségre.

Míg Krisztus fel nem old, önmagam minden előtt való fontossága és jelentősége minden igazi életformát lehetetlenné tett számomra. Itt vagyok, most vagyok, én vagyok: ez a rög, a perc, az egyén szava. Egész életemet ezek a vezényszavak mozgatták, mint magyar ember is ezeken a drótokon rángtam. A röghöz kötöttségemből fakadt az az érzésem, hogy Magyarország a világ közepe, én meg Magyarországé. A jelennek élésből a keserű panasz, a magyar bánat, mert aki a jelennek él, nem tudja elviselni azt, ha az a jelen éppen próbatétel miatt kínos és nehéz. Az egyén pedig örületbe, betegségbe és öngyilkosságba is hajlandó inkább menekülni, csak hogy feladni ne legyen kénytelen magát. Nos, ez a röghöz tapadt, jelennek élő, egyéniségtúltengésben szenvedő Énem a magam magyarságában is szenvedett világlehetőségek határán és ütközőpontján. Mi a magyar? tekintgettem jobbra-balra, előre-hátra, fel-le, ide-oda. Európa-e vagy Ázsia? Középeurópa-e vagy Balkán? Árja közösség-e vagy Turán? Keresztyén-e vagy pogány? Mint keresztyén: milyen a missziója? a keleti egyház felé viszi-e az evangéliumot vagy az izlám felé vagy

távol keletre? Germán, latin vagy szláv orientáció-e a helyes a jövője szempontjából? Szétfolyt és pesszimista lett a magyarságom ennyi kétség között. De a kétségek nemcsak térben gyötörtek, hanem időben is. Mitévő legyek a végtelen idő rámbízott szakaszán? Megegyezésre és békés munkaközösségre készülődjem-e, és rendezkedjem be, vagy pedig hamarosan megvívandó élet-halálharcra? És mik legyenek a harci eszközeim lélekben: az alá-, vagy mellérendelés? (Hiszen körülöttem-mellettem most döntenek az individualizmus és kollektívizmus módszere felől a nagy nemzetek s az imént említett ütközőpontot időben egyszerre ostromolja a szláv kommunizmus, a germán és a latin diktatúra, miközben alkotmányunk, mint történelmi képződmény, egész a legutóbbi időkig más formájú és tradíciójú volt.)

Csupa kínos tépelődés, amelyet nem lehet megoldani. Nem lehet megoldani, megoldhatatlan probléma mind. Nem is oldja meg soha senki. Megoldódik. Nálam úgy oldódott meg, hogy Krisztus szeretetében felengedett, többé már nem merev és hajthatatlan Énem megérezte, hogy a nagy tér- és időbeli vaglyagosságok között egyik oldalra sem tartozik, hanem küszöb. Isten a küszöb szerepét szánta nekem, a küszöb végzetét mérte rám, a küszöb szolgálatát osztotta ki számomra. Itt és most csak az a magyar boldog és én is azért vagyok boldog, mert küszöb vagyok. Se kint, se bent nem vagyok. Áthaladnak rajtam, de csak rajtam keresztül juthatni becsületes és természetes úton ki is, be is. Összekötők, közvetítők, vezetők, ha tudok küszöb lenni becsületesen, hűségesen, türelmesen, szerényen, Isten szerint

IV.

Az én hazafiságom sokáig nem volt több és más, mint bűneimnek egyik megjelenési és ható formája. Ma a hazafiságom is Krisztusé. Egy tanulságul azonban még az eddigiek mellé is szolgálhat. Jézus Krisztus azt mondta: Nálam nélkül semmit sem cselekedhettek. Ez igaz. Hazafiak sem lehetünk. Ezt is mondta: Mindenre van erőtök Bennem. Ez is igaz. És ez a magyar hazafi legnagyobb, egyben legörvendetesebb tanulsága. A magyar sors nehéz. Mindíg nehéz volt, ma is az. Kibírhatatlan. Csak Jézus Krisztus erejével bírható ki. De Krisztus szeretete áltai és arra nézve, nagyszerű lehetőség és újabb ezerévre szóló feladat. *

* Ezt az előadást 1935-ben tartotta a szerző és utána ötnegyed esztendeig volt, „nemzetgyalázással alaposan gyanúsítható” egyén s Isten tudja, mennyi ideig szerepelt a rendőrség nyilvántartásában, mint személtartandó individuum.

Mai magyar vallásos problémák.

Vallásos téren nálunk két nagy probléma merült fel a háború befejeztével. Az egyik kívülről kerülgeti a vallásos életet, a másik belülről nyugtalanítja.

Közvetlen közelébe kerültünk a Szovjetunióknak, ez az egyik. Felszabadultunk a német-római birodalom, vagy jogutódja a Habsburg-monarchia, vagy esetleg már ennek is jogutódja a hitleri Németország gyarmatosító uralma alól, ez a másik.

A Szovjetunió nem követeli ugyan a körülötte alakult államoktól a hasonló magatartást, ő maga azonban „bezbozsnyik“, Isten nélkül való, nem valláserkölcsön alapon álló és élő közösség. Nem azt akarjuk erről állítani, mint ha például a magyar élet telítve volna evangéliumi hittel, csak azt, hogy nálunk a közösség elvileg vallásos. A probléma ott válik érezhetővé, ahol a más világnézet közvetlen közelségének szívóhatása, vagy felénk áramlása lassankint érezhetőbbé válik majd. Ez az állapot nálunk vadonatúj. Eddig a keresztyénség országunkban versenyen kívül állott, felekezetnélküliek állami hivatalt nem is viselhettek, a bevett, vagy elismert felekezetek száma is meghatározott és bizonyos mértékig korlátozott is volt. Egyház- és vallásellenes felfogások nem érvényesülhettek szabadon, a valláshoz negatív viszonyulók könnyen keveredhettek vallásghyalázás hírébe, vagy pörébe. A vallásos világnézetet vallók privilegizált helyzetet élveztek, a nem-vallásosak innen is, onnan is kiszorultak, bajba is kerülhettek. Csak természetes volt tehát, hogy a vallásosak lassankint el-kényelmeskedtek, indokolatlan (bár e pillanatnyi helyzet által látszólag indokolt) gőg, hatalmi túlkapás fogta el őket, túlságosan biztosakká váltak dolgukban, jól ment nekik.

Most az új világban hirtelen és erős reakció mutatkozik ez imént vázolt lelkiállapot helyett. Azok, akik azelőtt opportunusnak látták a vallásos élet gyakorlását, ma közömbösek iránta. A nagyon is nyugodtakban páni remület támadt. A gőg és hatalmi ösztön az ellenkező véglethez visz, azt hiszi, még mindig ő az erősebb, megveti ezt az ismeretlen erőt, mely kelet és északkelet felől nyugodt, de feltartóztathatlan áramként hat feléje. Rövid idő múltán nyilvánvalóvá fog válni mindháromfajta magatartás tehetetlen, kilátástalan, meddő volta. Reális erőhatásokra csak reális erőhatással lehet termékenyen s a siker reményében visszahatni. Tisztánlátók ezt már is lát-hatják, mások a maguk kárán tanulják majd meg mi-hamarabb.

Belülről bontotta meg a multban kialakult egyensúlyi helyzetet az a tény, hogy megszűntünk gyarmat lenni. Ennek a ténynek sem látszanak ma még a következményei, de vannak ilyenek, s egyelőre ezek észrevétlenül, mégis érvényesülnek lassanként. A vallásos, főként az egyházi életet nagymértékben alakította nálunk olyanná, amilyen éppen, gyarmatnép mivoltunk. Az u. n. szabad vallásgyakorlat csak relatíve volt szabad, különösen a multban, s ez olyan helyzetet teremtett, melynek igen sok vonatkozásban hiányzott a reális alapja. Bővebben csak a protestantizmusról van jogom nyilatkozni, protestáns vagyok, s illelennek tartanám, ha mások háza előtt söpörnék. Minket például határozottan válságba sodort az a körülmény, hogy a gyarmatosító nép érdekei szerint kellett alakítanunk vallásos és egyházi életünket. **Bennünket a szó teljes értelmében megrontott az, hogy „fő“-papjaink és „fő“-gondnokaink közjogi méltóságokká lettek, államsegélyt kaptunk, szabad misszióinkban pedig akadályozott a „felekezeti béke“.** Ennek következtében egyházunkból kivészett a missziós tudat, ha pedig máról-holnapra megvonódnék istápolásunkra az államsegély, sem papjainkat, sem iskoláinkat nem tarthatnánk fenn többé, mert híveink elszoktak a komoly vallásos közteherviseléstől.

Pedig az új helyzet csakugyan komoly. Most már megint az egész ország vallásos problémáiról hadd beszéljek. A földreform kivette az egyházi kezelésből a katasztrális földak oroszánrészt. Aki az idej költségvetés tételét látta, azt is kiolvashatta belőlük, hogy az államsegélyt nem folyósíthatja az ország az idők végtelenségéig. A saátárság elvének újra elevenné kell válnia a hívek lelkében. Ami a missziós lélek ébredésének szükségességét illeti, ha mi nem bizonyítjuk be másoknak, hogy van Isten, mások bizonyítják majd be nekünk az ellenkezőjét, mert világnézet erőssé és hatékonyá csak egy áron válhatik, ha erősen és hatékonyan szegül más világnézetek ellenébe.

Hazánk és népünk tehát — nézetem és reménységeim szerint egyaránt — mihamarabb hatalmas, egyetemes, vallásos megújulás előtt áll, helyzetéből és élni akarásából legalább is ilyesmi következtethető.

TARTALOM

Előszó	Oldal 5
------------------	------------

A MAGYAR BÉKE

A reform előfeltételei	9
Arany János Bolond Istókja mint egy eljövendő iskola-reform egyik előfeltétele	11
A XIX. század végének és XX. század elejének pedagógiai irodalma mint egy eljövendő iskolareform másik előfeltétele	17
Az áldozat ereje mint maga a reform	26
A megrendült jogi viszony rendezése reform útján	31
Potencia, kultúra, adósság és jóvátétel mint a megbékélés fogalmi jegyei	33
Adósságaink	34
Adósságaink felszámolása	38
Jóvátétel	40

MEGBÉKÉLÉS AZ IDŐ TELJESSÉGÉBEN

A politikai időpont	42
A pszichológiai időpont. (A „másik ember“ megszületése a tudományban)	45
A fejlődéstörténeti időpont. (Tudományos életünk reformja)	60

MEGBÉKÉLÉS AZ ITTHONIAKKAL

1. A kultúrigény serkentése.	
A más valaki egyéni igényének serkentése. (Élni kell, de olvasni muszáj)	72
A más valakik kulturális igényeinek serkentése mint a jövő ígérete. (A Szabadművelődési Híradó első esztendeje)	73
A más valakik kulturális igényeinek serkentése mint a jelen lehetősége. (Új Szántás)	75
2. A kultúrigény jelentkezése.	
A más valakik kollektív serkentésének megsejtett első éve. (A Szabadművelődési Tanács elnökének hozzászólása)	79
A más valakik kollektív serkentésének megvalósult első éve. (Záróbeszéd a kultuszminiszter tájékoztató beszéde és a hozzászólások után)	81
A más valakik kollektív serkentésének eljövendő második és harmadik éve. (Az Országos Szabadművelődési Tanács első és második esztendejének mesgyéjén)	82
3. A kultúrigény emelői.	
A parasztság mint megbékélt működő kollektív faktor. (Nyelvünk, folklórunk- és a szabadművelődés)	86
A munkásság mint megbékélt működő kollektív faktor. (Új magyar műveltség, különös tekintettel a dolgozókra)	93

<i>Az értelmiség mint megbékélt működő kollektív faktor.</i> (Népdalok, népitancok, népszokások, nyelvjárások)	Oldal 103
--	--------------

MEGBÉKÉLÉS SZOMSZÉDAINKKAL

Románok között	111
Jugoszlávok között	119
Csehszlovákok között	123
Ruszinok között	135

MEGBÉKÉLÉS IFJUSÁGUNKKAL

1. A nevelő, mint a nevelés alanya.	
<i>A megátalkodott nevelő.</i> (Ki hecceli az ifjúságot?)	139
<i>A bűnbánó nevelő.</i> (Nevelésügyünk kátyúja)	140
2. A növendék, mint a nevelés tárgya.	
<i>A megátalkodott növendék.</i> (Liceumi érettségi és képesítő a magyar irodalomból. I. Érettségi. II. Képesítő.)	144
<i>A növendék javulófélben.</i> (Az ifjú, aki a szakadékba esett — Csúnya lányok diktatúrája)	153
3. Az örök nevelés.	
<i>A megátalkodott nevelés.</i> (Pedagógiai kézikönyv gazdasági középiskolai tanárjelölteknek)	157
<i>A klasszikus nevelés.</i> (A nekünkvaló Pestalozzi)	162

MEGBÉKÉLÉS ISTENNEL

A bűn szerepe a nemzet életében	175
Mai magyar vallásos problémák	181

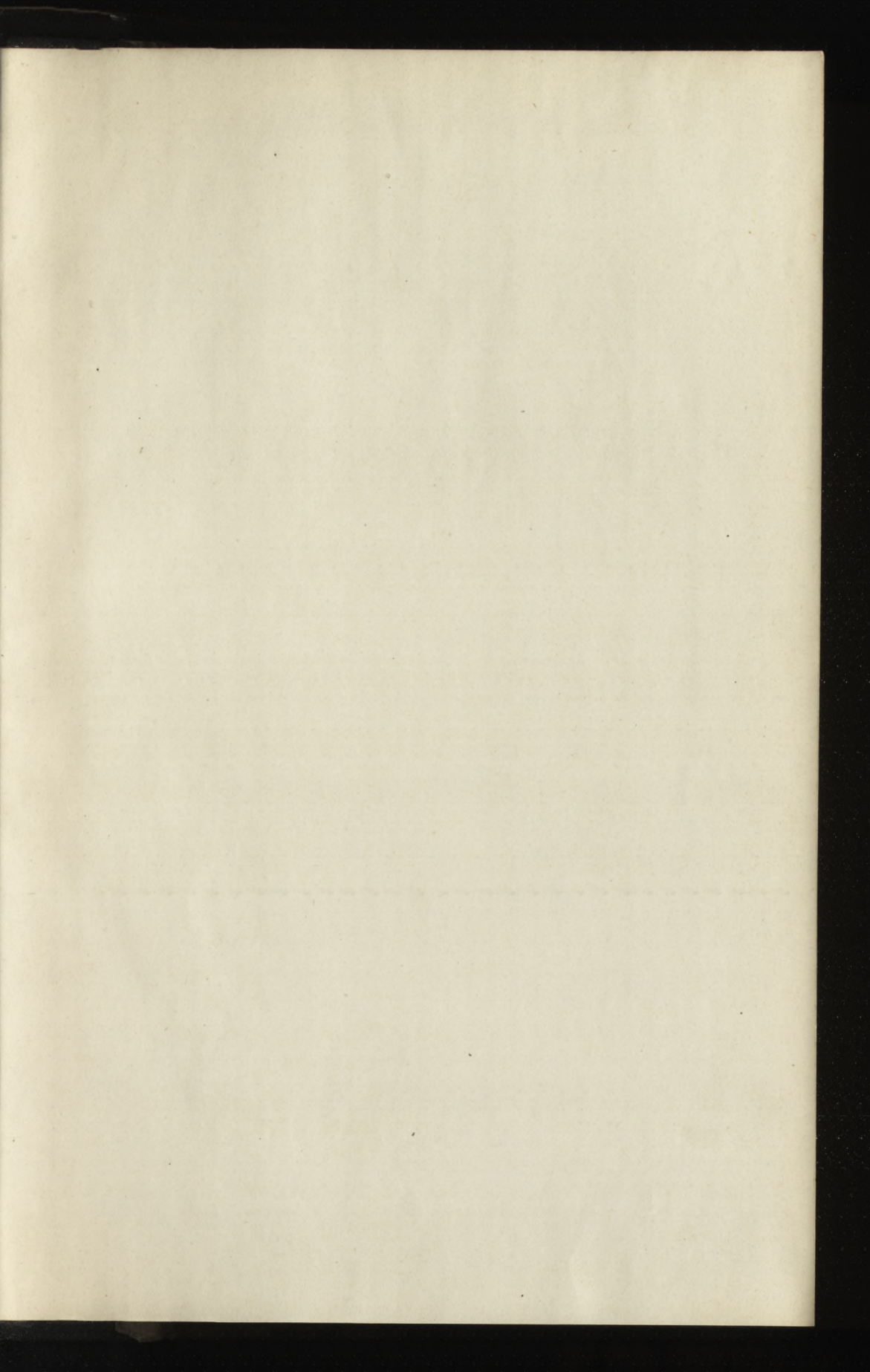
ERRATA:

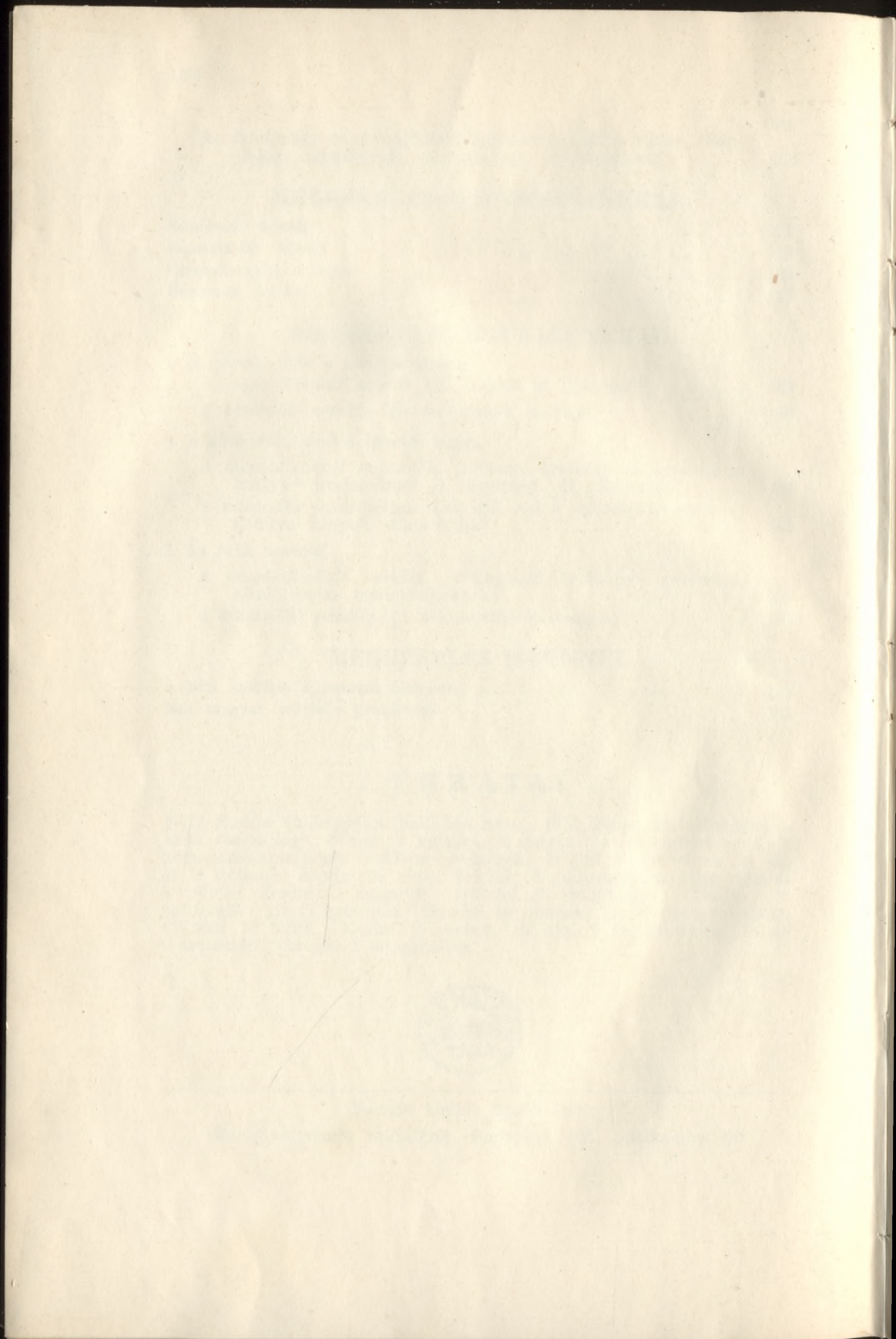
17:11 Említe Shakespeare hallatlan nevet; 19:6 Glaue; 19:7 Mendousse; 19:11 (socio)logy; 37:alul 2 kultúra: a magyar; 41:14 embertelenségek nem. Parancsoljanak belőlem, süssenek; 41:alul 8 takarítják ki és; 51:12 definite; 52:alul 19 view; 70:alul 16 (laboratóri)umaiba; 77:alul 5 példa; 95:alul 5 támadó; 116:alul 6 irodalmuk; 116:alul 16 etnografic; 119:13 igazolták; 120:alul 10 utánuk; 121:22 tudógyulladást; 127:alul 16 telíti; 130:alul 15 ember; 130:alul 9 fogalmaztam; 137:18 s szomszéd; 159:alul 1 kompiláltak.

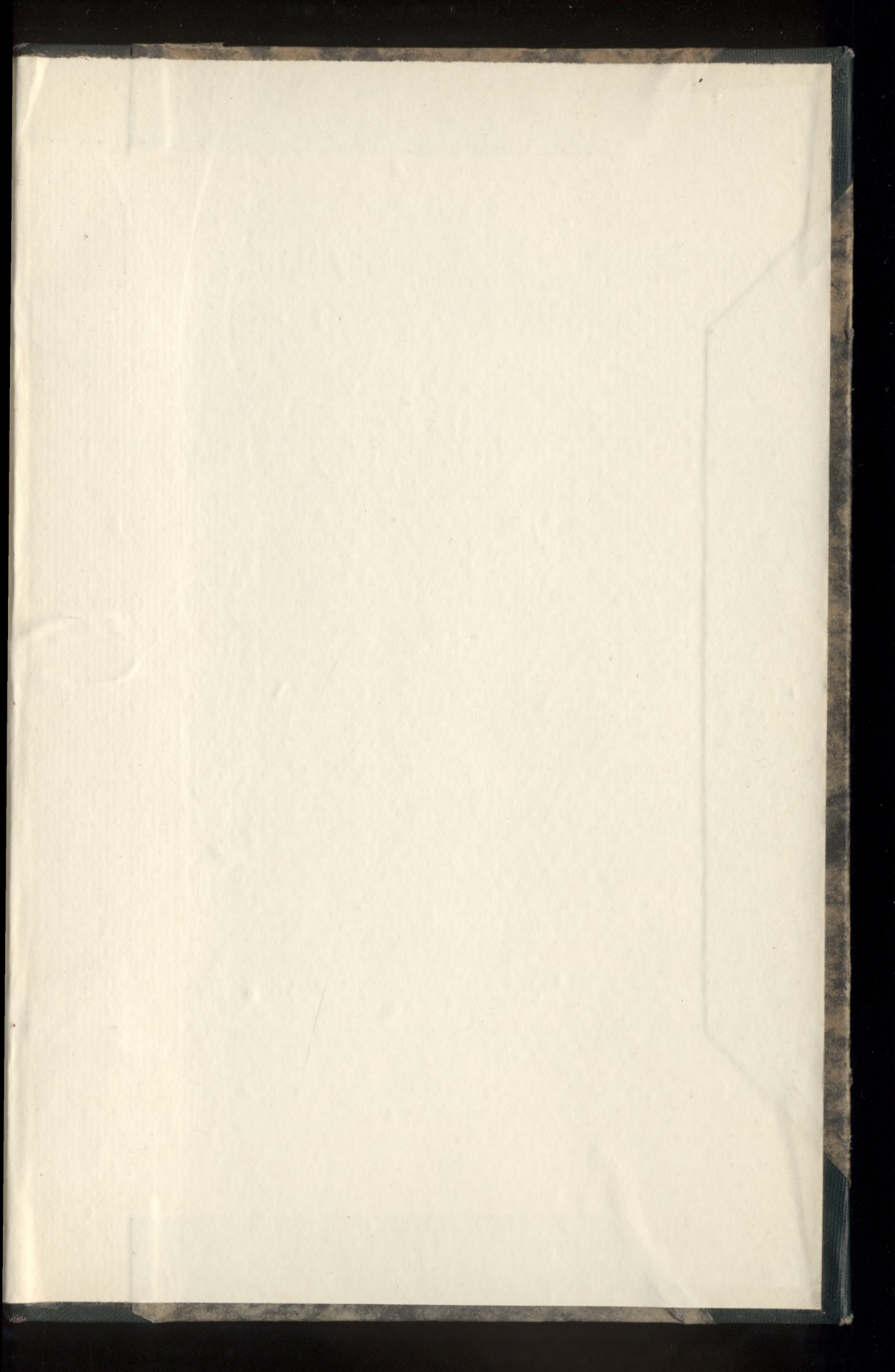

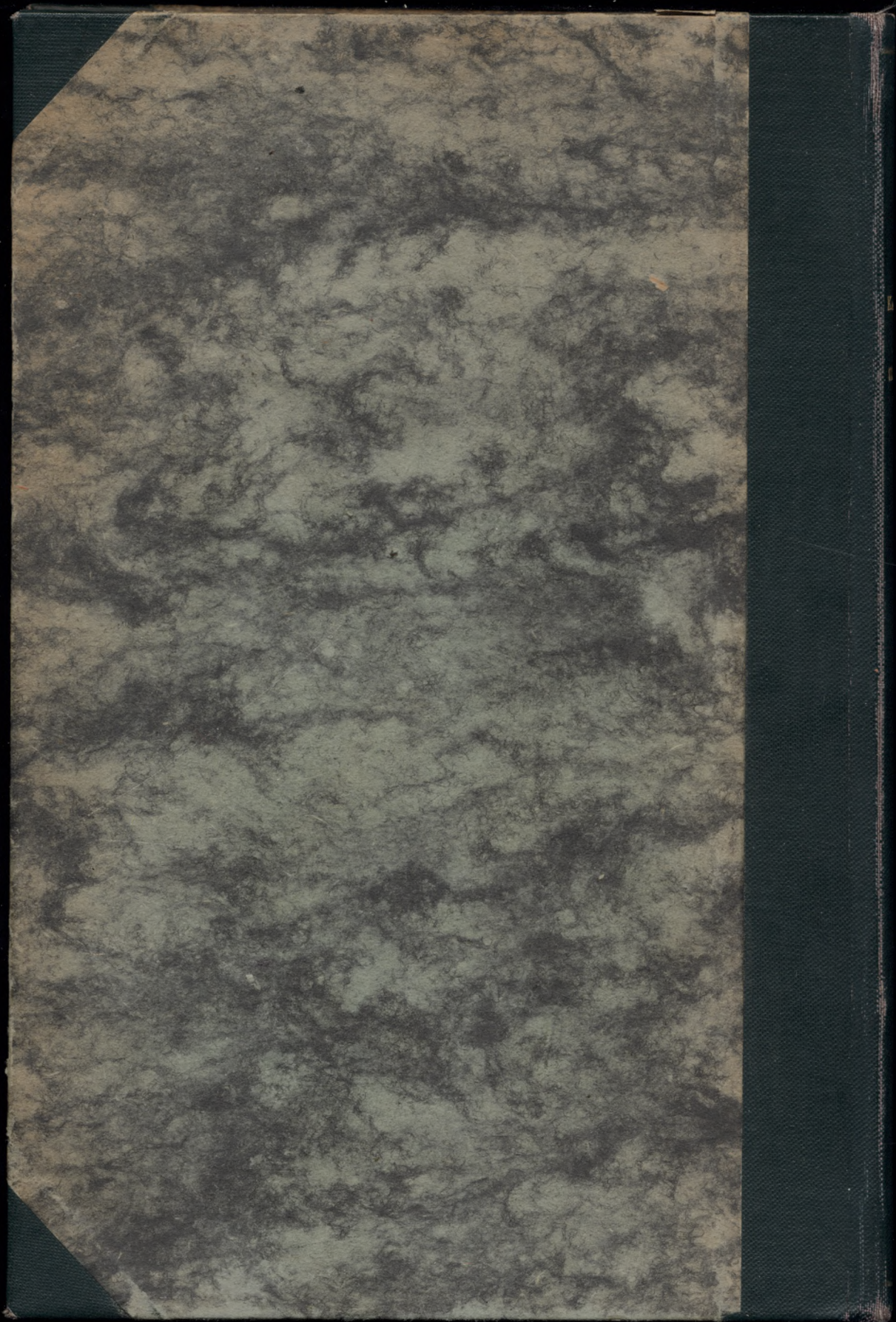
Felelős kiadó: Szabó Imre.

Hollóssy-nyomda műintézet, Budapest, VII. Jósika-utca 20.

Karácsony

A

magyar

béke

N.M.